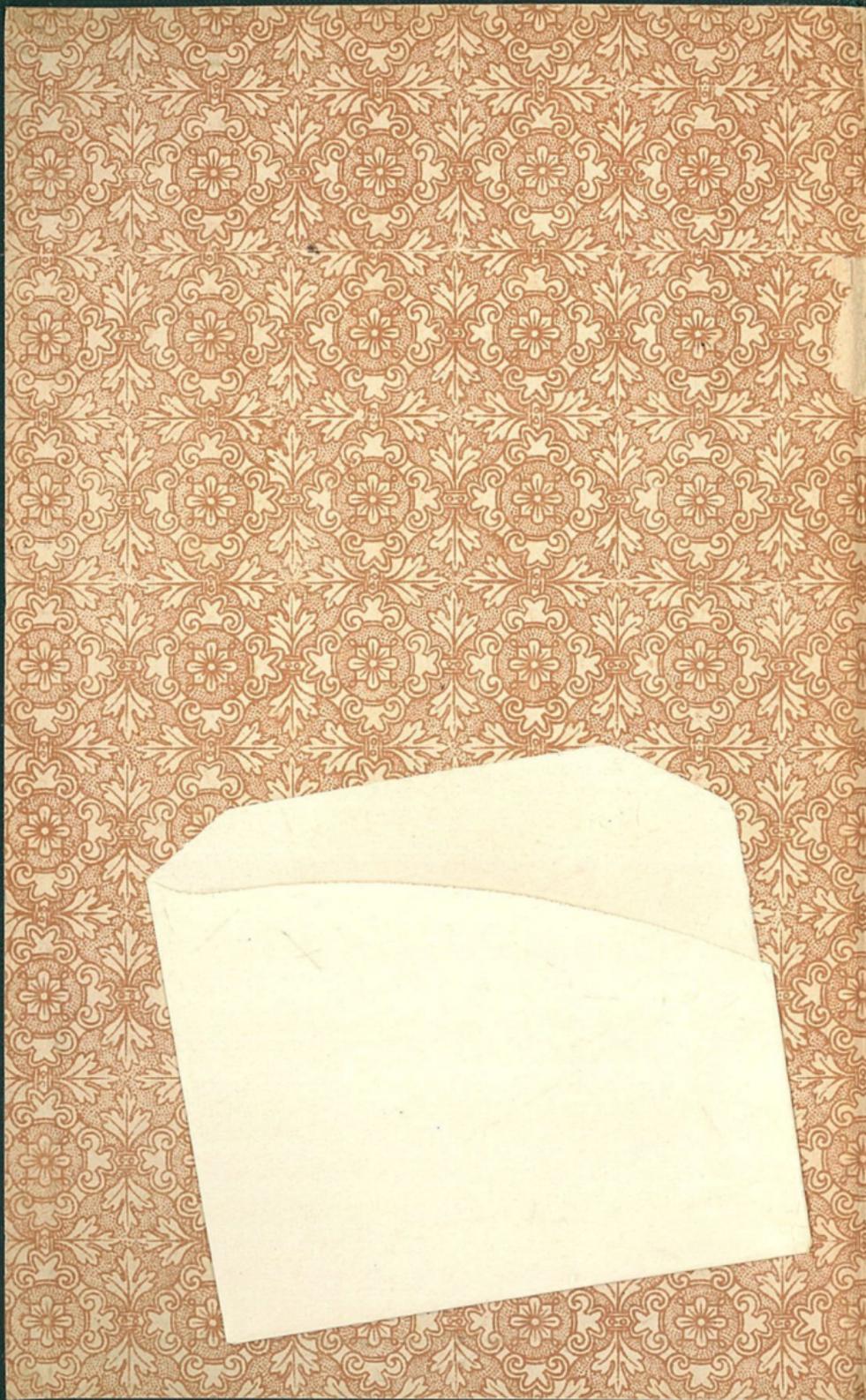
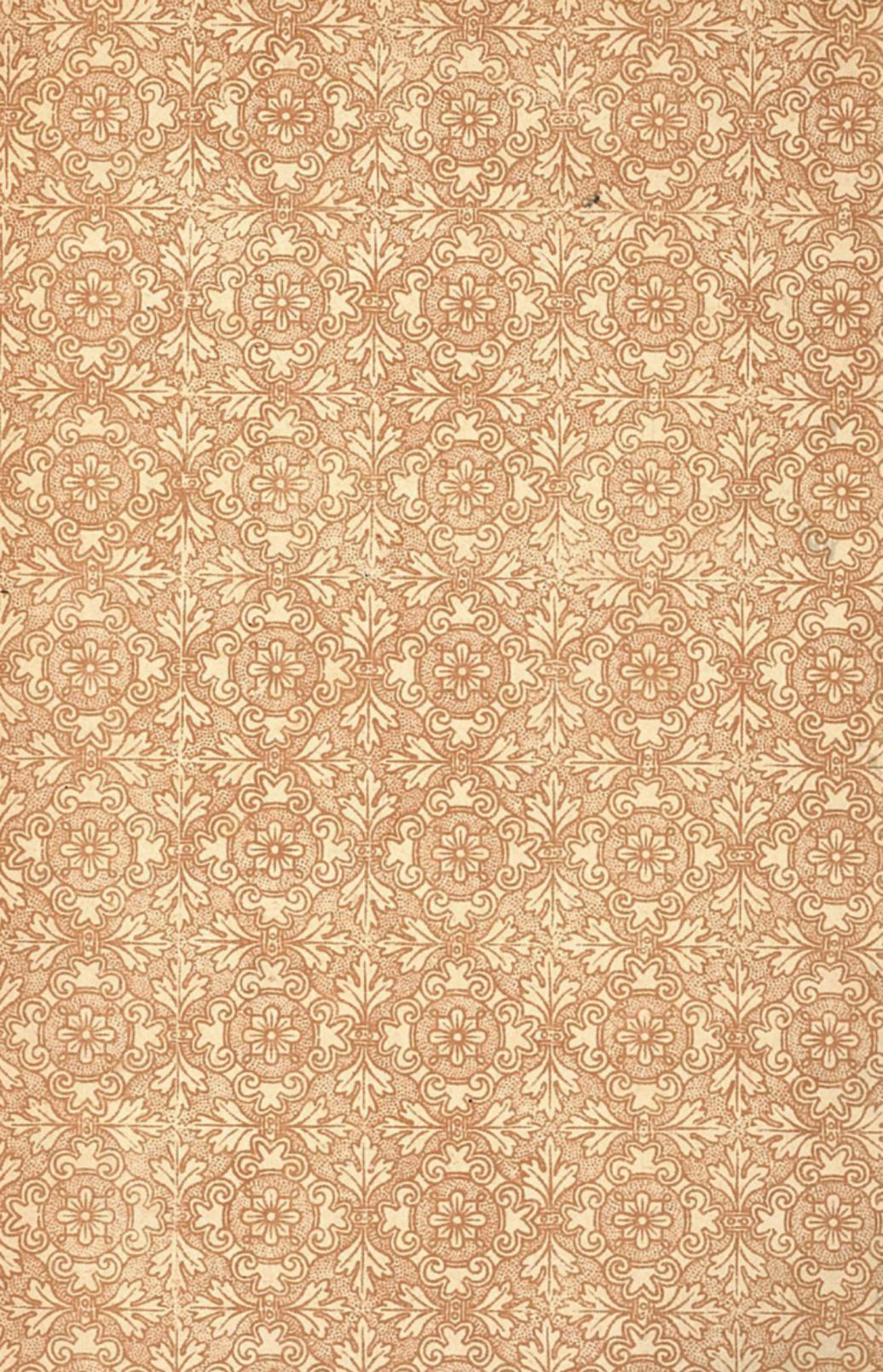

K559

K 554

Ольга Кобилянська.

ДО СЬВІТА.

НОВЕЛІ І НАРИСИ.

ЛЬВІВ, 1905.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКО - РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ,
зарєєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.

499191

✓ Державна Історична
БІБЛІОТЕКА УРСР

2023

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

З М І С Т.

	Стор.
1. Valse melancholique	1—50
2. Рожі	51—53
3. Акорди	54—55
4. Поети	56—62
5. На полях	63—71
6. Під голим небом	72—87
7. Там звізди пробивались	88—90
8. Сумно колишуть ся сосни	91—96
9. Балаканка про руську жінку	97—113
10. Сліпець	114—116
11. Через море	117—121
12. За готар	122—137
13. Мої лілії	138—140
14. Думи старика	141—153

VALE MELANCOLIQUE.

ФРАІМЕНТ.

I.

Не можу слухати меланхолійної музики.

А вже найменше такої, що приваблює зразу душу ясними, до танцю визиваючими, граціозними звуками, а відтак, зрікаючи ся їх незаметно, лє ся лиш одною широкою струєю смутку! — Я розпадаю ся тоді в чутя, і не можу оперти ся настроєви сумному мов креповий фльор, якого позбути ся мені не так легко. За те як пронесе ся музика блиску, я подвійно жию.

Обнімала би тоді цілий сьвіт, заявляючи далеко-широко, що музика грає!

І класичну музику люблю.

Навчила мене її розуміти і відгадувати по „мотивах“ одна з моїх товаришок, якої душа немов складала ся з тонів і була сама олицетворена музика.

Вона вічно шукала гармонії.

В людях, в їх відчужаню, в їх відносинах до себе і до природи...

* * *

Нас мешкало разом три товаришки.
Зразу лише дві. Одна малярка і я. Була

вже майже укінченою артисткою, і працювала саме над одним образом, який хотіла продати і поїхати до Італії, щоб побачити тамошню штуку та знайти і собі дорогу до неї.

Мала двадцять і кілька років, була знімчена Полька і брала своє заняття дуже поважно. Дразлива і химерна, коли малювала, була в щоденнім життю наймилішою людиною.

Тішила ся великою симпатією межи своїми товаришками по заняттю, а навіть і самі професори, острі подеколи до нечемности супроти своїх учеників і учениць, любили її по батьківськи і робили їй свої закиди і уваги в найлагідніший спосіб, щоби лише не діткнути її. „Das schönste Glückskind“ називали її, а й вона сама не називала себе інакше, як: „Ich, das Glückskind...“

Я прилагоджувала ся до матури, бо хотіла бути учителькою.

Вчила ся музики, і язиків, і преріжних робіт ручних, ба і все инше, що лише можна було, забирала я в себе, щоби стало колись капіталом і обернуло ся в хосен. Маєтку я не мала, а жите, вибагливе мов молода дівчина, жадало свого.

Знайомі з наймолодших літ, ми мешкали разом.

Мали дві великі комнати, елегантно уряджені, майже з комфортом, бо моя товаришка була з доброї родини і хоч не розпоряджала великими фондами, була претенсіональна і розпещена. „Я не можу зрікати ся всего так, як ти!“ говорила нераз роздражнено, коли я напоянала її, числити ся ліпше з грішми і зрікати ся деяких приємностей.

— Мовчала б ти! — лютила ся. Ти сего не розумієш. Я артистка і живу відповідно артистичним законам, а ті вимагають трохи більше, як закони такої тісно-програмової людини як ти! Ти можеш обмежити ся на своїм ґрунті, бо мусиш;

він вузький, але моє поле ширше, безмежне і тому я жию таким життям. Тепер іще не вловні таким, але колись пізніше, як стану цілею своїм паном, розмахну крилами під небеса. Так наказує чуте артистичне. Я беру все зі становища артизму. А й ти повинна звертати ся за ним; усі, цілий загаль. Коли-б усі були артисти освічені і виховані, почавши від чутя аж до строю, не було би стілько погани і лиха на світі як тепер, лиш сама гармонія і краса. А так? що округ нас? Лише ми одні піддержуємо красу в життю, ми артисти, вибрана горетка суспільности — розумієш?

— Розумію.

— Розумію! Ти й не здібна мене розуміти. Не знаю, за що я властиво люблю тебе — пере-прошувала мене відтак ніби *en passant*. Критикуєш мене занадто. А все своїм міщанським розумом, вузькими домашньо-практичними поглядами і старосвітськими замахами жіночости. Відорви ся раз від ґрунту старих фрагментів, і перекинь ся в який новіший тип, щоб я від часу до часу черпала з тебе якусь скріпляючу силу... щось новітнє!

— Годі, голубко, остану ся вже старим типом, — відказувала я спокійно, бо знала надто добре її натуру, чисту і без фальшу, щоби обурювати ся її наскоро киненими словами. Противно я постановила собі вже в сотний раз не відривати ся від „ґрунту старих фрагментів“, а оставати ся тою самою, що доси, сторожити над нею, що в погоні за красою не зважала на лиховісні підшепти перепон життя, і була би не одно горе перетерпіла, коли б не я... І хоч я не була ніяким новітнім типом, не мала жадних претенсій до титулу „вибраної істоти“ або „расової людини“ — всеж таки розуміла її, і знала, як і коли гамувати ту справді артистичну натуру, а коли

додавати охоти до польоту і піддержувати в добрій вірі на будучність.

— Коли останемо ся незамужними жінками — говорила (слова „стара панна“ ненавиділа), — то будемо також разом жити. Возьмемо собі ще третього члена в компанію, бо двох замало і не можна ніякої програми, ні статутів уложити — і будем жити.

— Випробуємо третього кумпана, з яких прикмет складає ся він, який в нього темперамент, як за велька освіта, як за далеко сягає поглядами в минушість або будучність — а відтак приймемо. По тім най надходять на нас ті страшила, якими лякають перед незамужністю, як самотність, безпомічність, дивацтво і т. и. Ми не будемо самотні. Не будемо сьмішні, не будемо, так сказати-б, бідні. Будемо мати своє товариство, розуміє ся і мужчин — бо без мужчин монотонно — і будемо собі жити по душі. Тоді юрба переконає ся, що незамужна жінка то не предмет насьміху і пожалованя, лише істота, що розвинула ся неподілено. Значить: не будемо прим. жінками чоловіків або матерями, лише самими жінками. Ти розумієш? Будемо людьми, що не пішли ані в жінки, ані в матері, а розвинули ся так вповні.. Я не кажу, що йду саме до того ідеалу. Я живу штукаю і вона вдовольє цілковито мою душу; може бути, що й віддам ся, не знаю, але коли віддам ся, то певно не буду застрашеною птахою, що мов цілий сьвіт просить о прощєне, що „мужа“ не має... А ти?

— Я також, Ганнусю.

І я справді годила ся з нею. Чому не жилось би двом, трьом незамужним жінкам, коли згоджувались би своїми натурами, відповідали собі посполу в вимогах інтелігенції, красше, як поодиново? — Се була також одна з таких новітній-

ших думок, на які я з своїм „неартистичним міщанським розумом“ не могла здобути ся!...

Вона панувала надо мною мов над якою підданою, і хоч я могла розпоряджувати своєю волею так вповні як вона, і супротивити ся їй, я проте не чинила сього ніколи. Мене не боліло те підданство під її владу; сила якоїсь відпори не прокидала ся в мені ніколи. Протинно, коли виїздила нераз у своїх інтересах на час із дому, я навіть тужила за нею. За нею, і за тою силою, що йшла від неї і надавала цілому нашому оточенню характер і якесь житє...

Була гарна сама собою. Ясна, майже попеласта блондинка з правильними рисами, і дуже живими блискучими очима. Збудована була прегарно... А що в своїх постановках була скоро і консеквентна, я любила її безгранично, пристосовлювала ся до неї без надумування і мов та ріка так плила я спокійно виробленим нею руслом, щоби знов як ріка згубити ся, може і з иньшими такими як я, в житю як у морю...

Мабуть за те любила вона мене і називала своєю „жінкою...“ Так жили ми в двійку в гармонії довгий час.

Я вчила ся пильно до своїх ріжнородних іспитів, а вона малювала. Образ, над яким працювала невсипучо з розгорілими щокими, яким була перенята до глибини душі, була велика копія образу Коррдежія „Віроломна“. Малювала в переконаню і гордій вірі, що він удасть ся їй. Мабуть те й розпалювало її талант і довело, що добила ся ціли...

Одного разу йшло нам фінансово круто; а що найгірше, властитель дому підвисшив чинш за кімнати.

Артистка роздражнила ся.

Кидала річами об землю, роздирала ескізи, проклинала свою долю, що виглядала як дран-

тива дівчина, і божила ся, що волїла би таки зараз осліпнути, як бути дальше маляркою...

Я ходила спокійно за нею, підносила річя, і відбирала лагідно рисунки з рук, ховаючи їх незаметно, щоби не попали ся їй на ново в руки, придумуючи при тім, як би то зарадити лиху.

— Приберу ще годину англійської мови і буде все добре — успокоювала я її, а вона плакала, нарікаючи заєдно на своїх родичів, що посилали їй, на її думку, за мало гроший.

— На те я не згоджу ся — перебила мене. — Гаруєш і так доволі тяжко. За книжками і зошитами ти вже й так втратила почуте свободи і зробила з себе якусь машину... Чиста погань із таким житєм, що не мало собі кого на наругу вибрати, та нас!

— Чому не взяти мені годину? — боронила ся я. — Від шестої до семої вечером маю саме вільний час. Замість ходити на виклади науки якоїсь там „гармонії“, буду кого вчити французької або англійської мови і зробимо біді кінець. Послухай мене, Ганнусю, — просила я її — і пристань на те...

— Не хочу. Ліпше попродам усі свої образки! Отсей і той, і онтой...

На се не могла знов я пристати. Знала надто добре, що значив у неї кожний образок, як була до кожного з них привязана і яку долю призначила кождому з них. В кождім образку була, як нераз говорила, якась частина її істоти, а тепер мали би йти дорогою простого крамарського товару? Ні, я не згодила ся. Придумала щось иньше. Придумала і сказала. Взяти до спілки третього кумпана і відносини зараз поправлять ся.

Вона дивила ся хвильку своїми блискучими, з плачу почервонїлими очима на мене, а відтак

відтяла, що не пристане. Саме тепер брати чужу людину до спілки, коли вона сидить над викінченням образу, — праця така вимагає сама собою найліпших обставин. Чи я не зрозумію ніколи, що се значить „артизм“ і що се таке „твори“? Чи се значить крутити корбу, шити на машині, або плести панчошу? Чи я вже цілком отупіла з того дурного бубнення, придуманого навмисне на те, щоби систематично задавлювати найтонші зворушення до свободного розвою індивідуальности? Брати тепер чужу людину в хату, яка що найменше буде балаклива, з лиця бридка, і розуміє ся — без крихти артистичної освіти, Бог знає з якими некультурними привичками!... чиста розпука!

— Чому се має бути зараз якась найгірша істота? — спитала я, вже потрохи роздражнена вибухами артистичної натури. — Будемо-ж вибрати третю товаришку; коли не сподобає ся, не приймемо!

— Ага, певно ти не приймеш із твоїм божеським серцем, що наказує ближнього любити більше, як себе самого...

— Ганнусю, будь добра! — просила я. — Ти замучуєш мене своєю нічною опозицією! Щож робити, як нема иньшого виходу? Як знаєш що ліпше, то скажи, і я згоджу ся з тобою, а коли ні, првстань на мою раду.

Вона погамувала ся, побачивши, що діткнула мене.

Задержала ся перед своїм великим образом і, усміхаючись гірко, сказала:

— В чім я коли опоную? Я є лише німим послухачем свого таланту, але такі як ти, Марто, такі, як ти, творять ту велику силу, що пригноблює таких, як я. Масою пригноблюєте ви нас, поодинових, і ми загибаємо мов той цввіт без насія через вас. Але ти, як індивідуальність, того

несвідомо, і тому не розумієш того... Відтак кількома кроками підійшла до мене.

— Гніваєшся, Мартухо?

Я не відзивалася.

— А я тобі кажу, Мартухо, що царство на землі належить все таки до тебе.

— Та що там...

— А я тобі кажу, Мартухо, що царство на землі належить все таки до тебе. — І обнявши мене бурливо за ший, шукала вохкими очима на моїм лицю гніву.

Я не могла ніколи довго гнівати ся на неї. Знала добре, що коли-б я справді була загнувала ся на неї, вона не успокоїлась би доте, доки я не сказала б їй хоч кілька разів, що „не гніваю ся“.

Була незвичайно доброго серця: тут в одній хвилі кydала ся, горячила ся і змагала ся, а вже в другій була добра. Товариство, в яке входила, і товаришки, що її любили, розпестили її, догоджуючи їй в найменшій дрібниці, боготворючи її задля краси і таланту, та задля її оригінальних помислів. Належала до різних товариств, не жалувала нічого, а визичуваних товаришкам гроший не приймала ніколи назад. Любила над усе елеганцію, називаючи се третьою важною заповідню в умовах до щастя: бувала через се нераз навіть несправедлива в осуді людей, але до елеганції тягло її, мов дитину до чічки.

— Спусти ся на мене, що я не впроваджу тобі жадного невідповідного матеріялу в хату, що ти і твоє артистичне milieu не будете вражені анї його видом, анї поведенєм. Вже я постараю ся. І я щось розумію!

— Ого! — усміхнула ся вона. — І „ви“ щось розумієте? Розумієте прекрасно подавати чай, маєте всі здібности доброї господині, матери і жінки, ви славний рахмістр і будучий стовп

родини, але на психології, барвах і нюансах артизму ви не розумієте ся — і тому бою ся дуже, що ви впровадите мені в кімнату слоня. Судячи по вашим добрим серци, ви готові приймати першу ліпшу швачку до спілки, коли лише викаже ся свідомством моральности — розуміє ся міщанської — і божим виглядом...

— Не бій ся! — відповіла я. — Я-ж навчила ся вже від тебе добачувати артизм у житю, а що до невидимих тонкостей в людях, то їх відчує мій інстинкт. Він був мені завсіди найліпшим проводатором.

— Побачу.

— Побачиш.

— Але пам'ятай! Коли вона буде з виду „неможлива“, значить і погана і без манер, я не сїдаю з нею до стола.

— Можеш.

— Чи ти маєш уже кого на думці, що ти така певна, що задоволиш мене?

— Ні. Але я певна, що найду відповідну істоту.

— Ну, то роби, що хочеш.

Я сказала, що „ні“, що не маю ще нікого на думці, і я справді не мала ще нікого на думці, ба не мала навіть понятя, ні прочутя, хто був би саме найвідповіднійший до спілки, а однак... однак саме в тій хвилі, як я сказала слово „ні“, появило ся перед моєю душею на хвильку, пересунуло ся мов образ, якесь дівоче лице, змарніле, з смутними очима, і на хвилю одну прошибло мене якимсь предивним смутком, мов почутем нескazanого жалю, ніжно, ніжно, перелетно, — і ще не првняло форми, як уже й згубило ся...

Чи я знала когось подібного?

Ні!

Бачила де?

Мабуть ніколи. Хиба що може деколи на
улиці подибала?

Може...

* * *

Ми виставили карточку на покій і ждали на
спілку.

Одного дня — се було вже в грудні —
вернули ми обі по полудні до дому, а доходяча
жінка, що обелугувала нас, віддала нам білет
від незнайомої якоїсь „пані“, що приходила задля
мешканя.

Ганнуся кинула ся жадібно на білет, майже
вирвала його з рук старої.. „Софія Дорошенко“
прочитала в голоє крізь густий чорний вельон,
що ослонював її сьвіже румяне личко, а відтак
оглянула цікаво білет на всі сторони... Був вуз-
кої подовгуватої форми з золотими беріжками.
На ній не було нічого написано і лише ледви за-
мітний тонкий запах фіялковий ішов від нього...

— Хто се? — звернула ся цікаво до мене.

Я здвигнула плечима і забравши білет від
неї, прочитала так само в голоє „Софія Доро-
шенко“, як вона, і як вона, оглянула чистий білет
на всі сторони.

— Як була убрана? — питала Ганнуся —
красно?

Стара здвигнула плечима. — Або я знаю?
Не вважала. Відай якось чорно, відай не дуже
красно... голову мала обвиту поверх шапочки чор-
ним шовковим шалем таким, як паннунця бер-
уть до театру, лише що чорним, але впрочім...
не так, як ви, паннунці мої! — І з тим погла-
дила любязним боготворячим якимсь рухом по
рукаві Ганнусю, що мала на собі прегарний темно-
синій костюм, обшитий правдивими кримськими
баранками і таку саму шапочку і нарукавок.

— На маєш! не казала я, — обізвала ся Ганнуся до мене — що то якась швачка?

— Як виглядала з лиця? — питала я, відчуваючи потребу боронити ся.

— Або я знаю? Якось так собі. Не гарна. Лице змарніле, зі смутними очима...

— Чуєш? — І посіпала мене за рукав. — Се певно якась швачка, що терпить вічно на біль зубів і обвиває голову шалем!... Що вона казала, Катерино?

— Та що мала казати? Не казала нічого — відповіла стара. — Питала ся, чи тут кімнати до спільного мешканя, і чи можна би їх оглянути?

— А ви, Катерино?

— Я казала, що можна, і показала кімнати.

— А вона?

— Оглядала кімнати, роздумувала щось і спитала, чи мешканє тепле, бо вона має фортеп'ян і грає і не зносить студени.

— Т-а-к! — кликнула Ганнуся — вона має фортеп'ян і не зносить студени! Гувернантка якась! Гадає, що я прийму її з фортеп'яном? Таки зараз; а якже! Тут я буду малювати, буду потопати у своїй праці, і замість щоб мене обдавала сьвята тишина, буду примушена слухатидурних вправ і там. Ні, *danke schön* за таку гармонію. Може будеш ласкава зрозуміти, що се річ не можлива, входити з двома об'єктами в спілку. Се певно якась учителька, що мозолить ся цілу днину з дітьми, а вечером гримає по фортеп'яні, щоби оживити свої отупілі нерви. Тепер я вже знаю. Шаль поверх шапки, змарніле лице зі смутними очима, чорно убрана... о, ми знаємо сей тип! — І сказавши се отворила широко двері від комнати і поплила гордо в своїм ніби-гніві до хати.

Я остала ся ще на хвильку в кухні біля старої, задивившись без думки на білет...

За хвильку появила ся знов артистка.

— Чого стоїш тут? — спитала. — Що хочеш іще довідати ся?

— Та нічого — відповіла я.

Мені стало маркотно. Я хотіла спротивити ся їй. Перший раз у життю спротивити ся цілком поважно, а тут я не могла. Хто се був? Якого роду людина? Причина, що вона грала, не промовляла за нею. Хто знає, як грала, кільки грала!... А тут справді Ганнуся потребувала спокою, а потребувала спокою... що тут робити?

— І що ще казала? — звернула ся до старої.

— Казала, що прийде за два дні і поговорить із паннами.

— А більше нічого?

— Ні. Ага, казала ще: „Тут красно; промовляє до душі...“

Ганнуся отворила широко очі: „промовляє до душі!“ повторила. — Диви, диви... артистична атмосфера зворушила її, але вона... як вона була убрана, Касунечко, як? — усміхнула ся свавільно...

— Або я знаю, як? — відповіла стара нетерпливо. — От виділа, що якомсь чорно, що один гузик її пальта баламкав уже на нитці, і що рукавички на пальцях були порозпорювані чи подерті, а впрочім що я маю кожного оглядати!

— Жінко, — звернула ся Ганнуся вже поважно до мене — я не приймаю її до спілки! Се моє остатне слово. — І обернувшись, пішла до хати.

Я сховала білет і пішла за нею. Про те не говорили ми більше.

По обіді закинула Ганнуся лижви на плечі і поїхала на совганку, а я пішла на годину конферсації англійської мови.

В одній старшій Англичанки, що вчила по англійськи, сходилося два рази в тиждень більше дівчат і молодих людей і говорено по англійськи. Се були для мене найкрасші години в моїм життю...

Тут прийшло мені на думку спитати ся, чи хто не знає Софії Дорошенко.

Знали її. Одна молода Німочка і один студент знали її. Німочка запевняла мене, „що Sophie“ се дама „höchst anständig und fein“, а студент сказав, що вона грає прегарно і лагодить ся до консерваторії.

Звідки вона? — Не знали. Очевидно не тутешна, але з її уложеня говорила інтелігенція і давала свідощтво, що вона не пересічна людина.

— Алеж ви її не бачили? — питала мене Німочка. — Вона сидить же кожного разу підчас викладів науки гармонії саме в другім ряді перед вами...

— Ні, я її не бачила.

Її зараз можна пізнати. Вона держить ся просто... марна, і має смутні очі. Але по фризурі можна її вже певно пізнати. Чеше ся цілком antique, і обвиває голову два рази вузкою чорною оксаміткою, мов діядемом. Взагалі вона з профілю цілком type antique. В неї чоло і ніс творять одну лінію... я мусіла її бачити...

— Не бачила.

— То глядіть завтра; побачите її.

Вернувши до дому, оповіла я все, що довідала ся про неї, Ганнусі.

— Хіба прийняти її? — сказала я.

Ганнуся зморщила чоло, хотіла очевидно як звичайно противити ся мені, але надумавшись сказала: — Приглянь ся їй завтра, а позавтра, як прийде і видасть ся нам можливою істотою, може й приймемо.

Другого дня пішла я на виклади науки гармонії і дивила ся за „спільничкою“.

Добачила її. Небавом потім, як я усїла на своє місце, явила ся й вона, і усїла в другім рядї саме передо мною. Сидїла нерухомо і прислухувала ся уважно теорії музики. Я не могла бачити вповнї її лице. Бачила лише темне, лагідно лискуче густе волосє, уложене обережно в грубий узол, і два рази оксаміткою обвиту голову, і потроха лице з профілю. Профіль був у неї справді чисто клясичний. Чоло і ніс творили одну мягку лінію... Спадисті її рамена надавали їй цїху якоїсь панськості, певности...

Не знаю, чому я неустанно дивила ся на неї. Мене неначе тягло до неї, неначе силувало віддати їй цїлу свою істоту на услугу, або й ще більше: віддати всю ясність своєї душі, натхнути її тим... Сама не знаю, що таке тягло мене до неї.

— Коли-б обглянула ся! коли-б обглянула ся! — думала я неустанно. Чи я не бачила її вже давнїйше? Мусїла бачити вже, коли сидїла передо мною в другім рядї... Коли-б обернула ся!... Вона обернула ся. Саме в тій хвилї обернула ся перший раз сього вечера і глянула менї просто в очи. Великим, здивованим, майже допитливим поглядом...

Я застидала ся і опустила погляд.

Вона не обертала ся вже більше сього вечера.

По годинї вийшла скорше від мене і зникла менї з очей.

* * *

Другого вечера коло шестої сидїли ми обі в сумраці мовчки. В кімнатї було тихо; в коминку горїв огонь голосно, і свїтло полонїни падало червонявою тїнію перед коминок і ото-

манку, на котрій лежала артистка, простягнувшись у цілій своїй довгості.

Була до крайности роздражнена.

Подавала ся о стипендію, надіяла ся з певністю, що одержить її, а тут — не дістала! Спершу просто не вірила. Вона, „Das Glückskind“, не осягнула того, що бажала! Коли пересьвідчила ся в неумолимій правді, плакала своїм сильним пристрасним плачем аж до утоми, аж поблідла. Відтак глузувала собі з того і з себе, а на останку попала в роздражненій настрій, і від часу до часу переривала мовчанку, не то монольогами, не то питаннями до мене.

Я сиділа мовчки при вікні і дивила ся на улицю.

І я була дуже пригнетена.

Один молодий професор, що приходив на годину конвєрсації англійської мови, почав горнути ся до Німочки, і неначе забув, що не розмовляв доси з ніким, лише зо мною, що ми були собі найліпшими товаришами, і що, почавши дискусію по англійськи, кінчили її звичайно в матерній мові, бо мали собі стілько сказати, що по англійськи не находили ще скоро слів, а година переминала наче мінута.

Чому був такий невдячний? Німочка не вміла так по англійськи, як я! Правда, запрошувала його раз-у-раз до себе, обіцювала Бог знає що за діла від свого батька, ректора університету; — а я така бідолаха супроти неї, що червонію ся вже на пятьдесят кроків перед ним, не втяла би ніколи такого. Що подумав би він був собі? Що сказала би Ганна? О Ганна! вона не сьміяла би ся як із першої ліпшої мові неворотности, але, скрививши уста, лише сказала би: „Почувавеш уже зворушення? Ну, правда, тобі вже по двацятім — ergo треба чим скорше головуку під чипочок пхати!...“ Вже як ми любили

ся і в усім згоджували ся — в тім ми дуже ріжнили ся. Вона мала багато поклонників, але сама не полюблювала ся ніколи. Говорить годинами про них, подивляє в них, що красне, аналізує майже всі прикмети їх істот, а проте не цікає ся її любов; противно, обсьміває їх нераз, як малих хлопців. А вже як розпічне яку працю, то й не згадувати їй про такі річи...

Не знаю, чи сього вимагають закони висшої штуки, чи воно що иньше, але я не можу так. Найменша краса вражає мою душу і я піддаю ся їй без опори. Вона артистка, вимагає Бог знає чого, — але й на неї прийде черга. А коли прийде... Ганно, Ганно... сам плач твій знищить тебе!

Штука — то великий чоловік, але я сказала би, що любов більший. Професор, що приходить на години конвєрсації англійської мови...

— Жінко!

Я прокинула ся, переполохана...

— Що, Ганнусю?

— Чому мовчиш так завзято?

— Що маю говорити? Не питаєш ся-ж мене нічого...

— Не питаю ся, але говорити проте можеш. Ти мені щось надто жадібно бігаєш на ті години англійської конвєрсації і надто оживлена вертаєш. Уже певно засліпила ся в кім? Я тебе відгадую. Стидай ся... Саме в посередині науки... і розлазить ся в чутях!...

Я сиділа мов окропом опарена, просто звівечена. Вже знала!

Ганнусю...

— Може не правда? Тебе й сліпий відгадав би, а не то я! Але я не дурно тобі раз казала: царство на землі належить ся тобі!

Відтак розсьміяла ся глушливо.

— Я хотіла би бути такою, як ти, т. є. мати душевні органи, засліплювати і найслабшим об'єктом свій ум; мені се здало би ся. Але ні. Я й без того віддам ся. Як мені лучить ся ще раз таке, як нині зі стипендією, я готова віддати руку першому ліншому заможному чоловікови, що перейде мені дорогу, щоб тим щирійше віддати ся штуці..

— Ганнусю!

— Що таке? — спитала холодно.

— Говориш так... без любови? Ти, артистка, вийшла би за муж без любови?

— Власне тому, що я артистка. Власне тому, що ношу в собі ще иньшу силу крім серця свого... О Мартухо! — кликнула вона нараз здавленим голосом і пристрасно зарила руки в волосе. — Ти не знаєш, як можна любити те, що люди називають артизмом, що живе у нас і заповняє нашу душу; що бере ся звідкись у нас, виростає, опановує нас, не дає нам спокою і робить із наших істот лише послухачів і статистів своїх! Се щось таке велике, сильне, що особисте щастє мізерніє перед тим, не в силі удержати з ним рівноваги в істоті! Вибagliвою вдачею своєю нищить її саме в хвилі, коли сльобує їй вірність. Заглушити в собі той сьвіт, щоб жити лише для одного чоловіка і для самих дітей? Се не можливо.. любов також не вірна.. мені не можливо... тому не можливо, хто носить справдішній артизм у душі!..

— Ганнусю, а як полюбиш?

— Та що там! — відкинула зневажливо, — то буду любити. Чи се вже найстрашнійше в сьвітї?... Полюблю живий образ. Один, і другий, і третій! Коли-б лише досить хороші, досить пориваючі і гідні моєї любови й істоти! Коли-б повні великих, перемагаючих, своєрідних мотивів...

О. КОВІЛЯНСЬКА. Оповідання.

Державна історична
БІБЛІОТЕКА УРСР

а любити... байка! Я чекаю того розцвіту душі... може сотворю в честь його... великий образ...

Потім обернула ся до стіни і за малу хвилину почула я, що вона знов плаче...

Мені стало лячно.

Таких сцен я бояла ся завжди дуже.

Було багато річий в життю, які брала страшно легко, ледви доторкала ся їх крилами своєї вибагливої душі, а иньші... падали ниць перед їх важністю — але в штуці була поважна і глибока як море...

І з нею було тяжко дійти до кінця. Побивала мене аргументами, що — хоч і не були би признані загально справедливими — то не були ніяк самі по собі неслухними.

Я підійшла до неї і почала втихомирювати її...

— Чим хочеш успокоїти мене? — питала мене повним, палючим, майже строгим поглядом. — Сентиментами? Сердешними фразами вплинути на мій ум? Не накладаймо на свої душі маски: І я і ти знаємо, що я мушу виїхати в інтересі штуки за границю... мушу, мушу!

По кількох хвилях підняла ся живо з отоманки, і почала ходити по хаті, при чім терла вервово руки, що було вже в неї ознакою найбільшої розпуки. Здавало ся, туй-туй лопне головою до стіни...

Я запалила велику лампу, що звисала над столом по середині хати, і світло немов переломило критичну ситуацію, розсипуючи ся лагідно на всі предмети великої гарної комнати, оставляючи лише угли в півтні, де стояли нерухомо листові цвіти, і тут і там плішові фотелі, великі букети і білі бюсти...

Хтось застукав.

Вона задержала ся перелякано в хаті, і звернула люто і гордо голову через плечі до дверей — хто сьмів саме в тій хвилі приходити?

Я попросила увійти.

Двері отворили ся і увійшла жєнщина.

Чорно убрана, з темно сповитою поверх шапочки головою, — постава проста — вона!

— Софія Дорошенко — звернула ся лише до мене.

— Дуже нам мило, ви вже були тут?

Так; була і не застала нікого, але переказала слугою, що прийде. Вона перепрошує, що приходить у тій трохи пізній порі, але в днину дуже занята; бояла ся, що прийшовши скорше, не застала би мене дома, а їй залежало на тім, щоб застати мене... Їй подобають ся кімнати, і коли-б я не мала нічого проти того, що вона грає... вона лагодить ся до консерваторії... то приста-ла би на всякі умови, ставлені мною і спровадила би ся зараз завтра або позавтра.

Говорила дуже лагідно, і не ждучи, аж я попрошу її усїсти, відтягнула крісло від стола спокійним, певним рухом і усїла. Сьвітло падало широко, блїдою струєю на її лице. Змарніле лице з великими смутними очима...

Я звернула ся за Ганною. Чи вона не бачила Ганни?

Здає ся, що ні. Говорила, мов би не бачила її зовсїм, або мов би усувала ся від неї нарочно.

А артистка стояла під коминком, — висока, горда, холодна, роздражнена до крайности, і її великі розгорїлі з внутрішнього болю очи, спочивали жадїбно на змарнілім лиці дївчини. Ні, не спочивали, шукали ляховїсно чогось, щоби знищити вже в другій хвилі відкритє, і відчути полєкшу за свій біль, що впив ся в неї... Недобра була в тій хвилі.

Я представила її — дівчині. Дівчина склонилася легко, артистка ледви головою кивнула.

— Чи ви зможете в нас мешкати, рішить уже моя товаришка, — обізвала ся я, даючи тим Ганнусі нагоду заговорити. А Ганна, не змінивши постави, обізвала ся холодно:

— Граєте гарно?

Я глянула лячно на неї, а відтак на гостю.

Вона усміхнулася ледви примітно, відтак потерла повільним, мов утомленим рухом чоло і відповіла: — Не знаю, граю по своїй душі...

Ганнуся роздула губи і не обзивала ся більше.

Я була в прикрім положеню. Мені хотіло ся чогось прийняти отсю дівчину, що, хоч і не була мені знайома, але викликувала в мені довіре і симпатію. Якоюсь лагідністю, певністю, а найбільше — поглядом своїм. Спокійним, а zarazom — мелянхолійним таким! Певність її рухів, і та певність у голосі мали якусь иньшу підставу, чим „добре виховане“ або походжене з „доброї родини“.

— Отже як думаєш, Ганнусю? — спитала я несміло ще раз розбурхану артистку.

Вона здвигнула плечима, і неначе повела мене поглядом на два гузки пальта чужої, що держали ся слабше сукна від иньших, і на її рукавички, що були порозпорювані чи погризені, а радше кінці її пальців, які дівчина саме в тій хвилі підвела до уст, почавши їх нервово гризти... Чинила се несвідомо і була се в неї очевидно якась привичка.

Мені спалахнула кров у лице — я засоромилася і розлютила ся. Ніколи не відчула я жадної, заподіяної мені Ганнусею прикрости так сильно, як у тій хвилі перед сею незнайомою, що звернула ся, як видко було з її істоти з довірем до

мене; ми поводили ся тим самим перед нею гупо і просто компромітували ся.

По хвилі прикрої мовчанки, з якої кожний був би відгадав відповідь артистки і її хвилиний настрої, підняла ся вона, Дорошенко, звільна із свого крісла. Гладячи раз по раз лагідним рухом свій муф, звернула свої великі блискучі очи трівожно на малярку. — Не можете рішити ся відмовити, пані? — спитала. — Прикро вам, правда? Воно буває часом так. Але-ж ви тому не винні, пані! Се я сама винна, що з'явила ся тут перед вами... Ні, то ви винні — поправила ся, звертаючи ся нараз до мене і усміхнувшись несказано милим усміхом. — Ви збудили в мені симпатію, про яку мабуть і не снили, хоч знаю вас лише з видження; бачила вас підчас викладів науки гармонії. Шукаючи мешканя, зайшла я випадково і в отсю улицю. Прочитала виставлену в вікні картку, дізнала ся, що ви тут мешкаєте і зараз рішила ся замешкати у вас. Тому я тут. Але тепер бачу, що годі. Я ніяк не в силі грати з тим переконанєм, що хтось із окруження зазнає через гру прикрість, а з нею і через мене! — о ні, ніколи! Мій „фах“ вибагливий і жадає зараз для себе нестїсненої волі. А що я привикла віддавати музиці самі необмежено свободні почування, то тут мішав би мою душу вічний неспокій і підозріння, що розстроюю иньшим нерви і впливаю погано на моє окруженє, а того я не хотїла би!... Я потребую спокою, що випливає з замилованя до музики і гармонії в відносинах, передовсім — гармонії! Тепер уже я сама перепрашаю, що відступаю — додала троха несміливо, між тим, коли її погляд промайнув знов боязко по артистці, — але я справді не можу інакше. Тут видно, — додала, оглядаючи ся — тут панує тонша краса, але я мушу шукати любителів музики...

Ганнуся заворухала ся.

Глянувши на неї, я побачила відразу, що з нею зайшла зміна і що в ній взяла верх її добра натура. Неначе не гнівала ся ніколи, не бурила ся ще перед хвилиною, так усміхнула ся тепер. Піднявши брови зчудовано в гору, спитала :

— Хто вам каже, пані, що ми не любимо музики? Саме ми любимо музику, правдиву, від душі музику, що не є впливом дресури і профанації того, що зве ся талантом, а впливом струнами обдареної душі, як се ви тепер описували. — І простягаючи до неї щиро руку, говорила далі: — Ми просимо вас остати ся в нас і перенести симпатію свою і на других. Вони не такі страшні, як здають ся, коли захмарені... Не так, Мартусю?...

Я усміхнула ся, притакуючи головою. Я була би її таки зараз за шию обняла, що була така добра...

— А що до гармонії в відносинах, то ми вміємо її цінити. Саме в нашій життю грає гармонія велику роль, і коли-б ви справді хотіли в нас остати ся, ми творили би викінчене тріо. Жінко! — звернула ся до мене. — Потверди се, що я сказала, та зроби мені рекляму...

А я, щаслива по таким гарнім звороті її настрою, потвердила її слова, зробила їй „рекляму“ і попросила і з своєї сторони дівчину остати ся в нас.

Вона подякувала.

По ній було видко, що була урадована, хоч не виявила сього словами. Здавало ся — не вміла висказувати почувань словами і ми могли хіба по її очах бачити її задоволене. Ті очі окинули нас вогким вдячним блеском, а відтак спустила їх скоро, мов засоромила ся свого зворушення, викликаного щирим виступом артистки.

Я просила її остати ся в нас на чай, але вона відказала, вимовляючись, що дома жде на неї робота, коли має позавтра перепроводжувати ся. Говорючи се, сягнула в кишеню і заплатила відразу за три місяці. Відтак посиділа ще трохи і попрощала ся.

Третього дня спровадила ся.

Артистка слідила з цікавостію, майже пожираючими очима за кожною її річню, яку вносили в комнату, мов би хотіла відгадати з них характер дівчини, та яким тілією дише все, і чи було варто: „цілувати ся з нею в уста“.

Але вона не мала багато річній.

Найкрасше, що було в неї, то був її фортеп'ян.

Чорний, з дорогого дерева, прикрашений на краях арабесками з перлової матиці, лискучий мов зеркало.

Коли вносили його, вона сама прийшла за людьми, що привезли його. Сама вибрала місце, де мав стояти, і власною рукою поуставляла склянні підставки, на яких мав стояти.

Коли було вже все в порядку, і ми всі три вечером сиділи при столі, на яким шипів самовар, споглядала вдоволено раз-у-раз за кімнатою, де стояв її улюблений інструмент, і мов міняла ся з ним усміхом, що помістила його в такім добрім місці...

— Тут високі покої і він буде прекрасно звучати — говорила заєдно. — В ній знаменитий резонатор, але він потребує простору, а тоді його лише слухати! Я його знаю... я тут розжину ся!

Комната, де стояв він, була неосвітчена, і її двері стояли нині цілком широко отворені...

Стояли широко отворені і з них тхнуло чимсь, закутаним у темноту, незнаним мені цілком характером. Її очі звертали ся туди мов притя-

гані таємною силою, розсвічуючи ся розкішно, мов душа її піддавала ся без найменшої опори елементови сильнішому, як вона, пристрасно любленому нею, перемагаючому її цілковито.

Відтак грала нам.

Отворила інструмент цілком, щоби резонатор відітхнув вповні в „артистичній атмосфері“ і грала. — Не які там штуки що раз иньшого композитора, лише одну штуку на цілий вечер.

— Се видає ся мені так — обясняла нам те — як би чоловік читав від разу кількох авторів, а читаючи, не вглубляв ся в жадного. Відгриваючи композитора, треба відгадувати й його істоту, щоби зрозуміти мотив самої композиції. Інакше грає стає безхарактерне. Раз що без душі композитора, а другий раз що без душі грача, який не знаходить між композицією і собою навязуючих струн і грає ва помацки. Те, що називають у звичайнім розуміню слова гарною грою, є лише гармонія звуків, нюансована чистою вправою.

Грала етюд Шопена ор. 21 чи 24.

Кілька разів раз по раз.

І в тім, що вона передше говорила, була мабуть правда. Я чула нерозумно сей етюд, чула і забувала на ново, — але коли вона грала його, і кілька разів раз по раз, я неначе иньший слух дістала.

Душа стала здібна розуміти музику.

Кімната наша стала мінити ся.

В неї напливали лагідно, одностайними фалами, один по другім, один по другім, звуки. Все звуки і звуки... Філюючи сильніше і слабше, піднімаючи ся високо і спадаючи знов, заповнюючи широкий простір собою.

Повтараючи ся, змінили ся незаметно в красу. І вона поривала. Не голосною перемагаючою силою, лише самою ніжністю і м'яккістю. Пере-

магала, приманюючи звучними барвами, а чутя віддавали ся їй, потопаючи в ній без жалю...

* * *

Артистка сиділа против неї, сперши ся о спинку крісла. Вічно рухливі руки лежали тепер бездільно на колінах, а лице поблідло. Від сильного впливу музики поблідла, а очима просто освічувала ту, що грала. Перший раз бачила я, як над нею запанувала иньша сила, чим її власна, і як вона піддала ся їй.

А граюча сиділа мов статуя, звернена до нас клясичним своїм профілем, не ворухаючи ся тілом, і лише руки її мелькали по клявіатурі мов білі листки...

Коли перестала грати, Ганнуся кинула ся до неї з одушевленими похвалами.

— Ви вроджена артистка — говорила раз по раз, стискаючи щиро її руку — і я дуже щаслива, що ви опинили ся між нами.

Вона усміхнула ся і не відповіла нічого. Мабуть була привичаена до подібних слів. За те я не могла й на таке здобути ся. Чула ся такою дрібною і незначною перед нею, що й не находила слів на свою низшість. Уже, що правда, любов великий чоловік, але й музик не менший!

А вона сама ходила така тиха, скромна, відпихала так очевидно всю увагу, що на неї звертала ся, мов прикрий тягар, що суне ся під ноги...

* * *

Була дуже мила в обходженю, легка, ледви замінна собою, але мовчлива і дуже поважна.

Усміх на її устах, що появляв ся лиш рідко, був немов на вік затемнений смутком.

На питанє Ганнусї про її рїд, оповїла, що її батько був директором при однім великим банку, і стративши маєток, помер наглою смертю, а її мати живе при своїм братї, старім кавалерї, прикована від кількох рокїв прикрою недугою до крісла. Вона дуже бояла ся, щоби вуйко не оженив ся, чим грозив від часу до часу, бо відтак не могла би йти до консерваторїї, що було би для неї тим самим, що — смерть. Він утримує її й матїр, і хоч вона могла би і в Відні заробляти на себе, — заробляв вже й тепер, даючи лекції музики — то там не могла би сего чинити, бо мусїла би весь час посвятити музицї. Більше не довідали ся ми від неї.

— Не можу ще схарактеризувати сього твого *type antique* — сказала Ганнуся до мене, коли ми щось у тиждень, чи в двї недїлі, остали ся самї обї дома.

— З замиловань Софїї бачу натуру тонкого стилю, дбалу про красу і штуку в повнім розумїню. А здругої сторони вона для мене загадка. Байдушна на все, мов дерево. На приклад, прошу, що то за тип? Вважаєш, яке в неї біле? Гарне і тонке мов у графинї, а її постїль іще красша. Спить мов царївна. Коли вмиває ся, не забуде ніколи насипати кілька крапель найтоншої перфуми до води, але за те її верхня одїж — просто — „товпа!“ Цїкава я, як довго будуть іще гузики телїпати ся коло її пальта, коли пришиве кусник відорваного від сукні шнура, що на борзї пришилила шпилькою і коли позашиває свої рукавички!

— Се вона їх погривла, Ганнусю.

— Дивна привичка гризти рукавицї.

— Вона й нігтї гризе.

— Констатую, що нервова. Лише нервові любують ся в таких розривках, коли душа їх переповнена чутєм. Але мабуть вона наложила

на свої чуття сильну упряж — завжди спокійна як мармор. З крою її правильних уст гадаю, що не пристрасна; з широких скрань, що вірна, а з брів, що споюють ся між очима, що вмів тайну заховати...

— Який мені Ляфатер найшов ся! — сьміяла ся я з неї.

— А може я зле вгадую? От най тебе відгадаю. З уст видко, що цілувала би ся з кожним хлопцем, колиб хоч трохи був гарний і, судячи зі становища старих тіток і батьків, — „порядний“, і що ти балаклива, як сорока. З веселих очий твоїх суджу, що ти обнімала би цілий сьвіт, та що з кожним була би зараз за „пан брат“, а по руках догадую ся, що в потребі і дров нарубавш...

Я розсьміяла ся.

— Вже що до рук то воно правда — сказала я.

— А цілий сьвіт не обнімала би?

— Нехай і так. Добре, що в мені стілько тепла, що можу ним і иньших заіріти. На те дав Бог серце...

— О розуміє ся! Треба борзо головку підчипочок пхати. Я таки кажу: царство на землі належить ся все таки — тобі!

Тим закінчила всю свою критику про мене, По якійсь хвилі, підчас якої малювала пильно, обізвала ся знов:

— Софія мусить мати якусь нещасливу любов. Нещаслива любов перетворює нераз людську вдачу до дна.

— Ти зараз своє! — запротестувала я, хоч те саме сказала вже давно своєму серцю.

— Що могло в її житю грати більшу ролю як любов? — говорила далі Ганнуся, — На її тлі виростає всяка сила; а коли вона вражлива, якою саме мені здає ся, а при тім вірна — то

метаморфоза готова. О, в мене острє око, і я пізнаю зараз, хто розуміє ся вже на нещастю!

— Вона признає се сама, Ганнусю, що нервова; казала, що стала такою від смерти батька. Була сама коло нього, як дістав атак серцевий, помер майже в її руках. Потім відхорувала се. Лікарі заборонили їй навіть заніматися якийсь час музикою, але що їй без музики, як казала, нема життя, то не держала ся їх приказів і грала і грає до сходу. Казала: „Знаю й без них, що унаслідила по батьку нервовий систем і його недугу, але що мені один день життя менше або більше! Не бою ся смерти! З нею замовкне вся музика моїх нервів і те, що здавило їх звучність...“

— Видиш, Мартухо? — кликнула артистка, піднімаючи тріумфальним рухом руку з пензлем. — За тим криє ся щось і я довідаю ся ще про се. Я страшно цікава. Що за пригода здавила „музику“ її нервів?

Я здвигнула плечима.

— Але вона й так грає ще чарівно...

І справді — грала чарівно...

* * *

Запанувала цілком над нами.

Артистка залюбила ся в ній мов мужчина, і майже задавлювала її своїм щирим, але на її, Софії, істоту за бурливим, за голосним, занадто виявленим чутєм!

А я мовчки молила ся до неї.

Ганнуся відкривала що дня нову красу в її істоті, а поверховністю її занімала ся мов мати дитиною. Чесала сама її довге шовкове волосє, укладаючи його по своїм стилю „antique“, придумувала для її клясичного профілю осібні ковніри і иньші строї, а я без „мотивів“ любила її. Ні; обох любила я.

Ніхто з них не жадав сеї любови від мене, як чогось вишого, святїйшого в житю, але я сама подавала її їм. І подаючи її, була сама щаслива. Жадна з них не жадала якоїсь там праці „надпрограмової“ для себе, якої прислуги, але я сама подавала її їм. Одній і другій. Перша приймала її, не замічаючи сього навіть, а друга клонила ся за те вдячно за мною мов цвіт за сонцем.

— Ганнуса слушно називає тебе жінкою — сказала раз Софія до мене, коли я знов зробила їй якусь прислугу. — Ти є вже вродженою жінкою і матірю, між тим, коли з нас обох, т. є. з Ганнусї і з мене ввробила би се аж любов, і воно муєло би стати ся якимось дальшим розвоєм наших істот! Ти ще не ушкоджений новітнім духом — тип первісної жінки, що пригадує нам Аду Каїна, або иньші женщины з біблїї, повні покори і любови. Але не вихованєм виплеканої покори і любови, лише покори і любови з першої руки з природи! Ти й без науки була би та сама, що тепер. Жертвувала би себе з напору вродженої доброти, без наміслу, і без претенсий до подяки! Ти — тип тих тисячок звичайних, невтомно працюючих мурашок, що гинуть без надгороди, а родять ся на те, щоби любовю своєю удержувати лад на свїті...

Я стидала ся її гарних слів, заслонюючи лице руками... Чула, що стояла чимось нїзше, далеко нїзше від неї; що була супроти неї лише якоюсь простою робітницею...

А вона, неначе відчула те й хотїла піднести мене до себе, сказала:

— З тебе буде прегарна мати, Мартухо!

— З тебе не менше — впевняла я її, цілу-ючи її прекрасні білі руки.

Вона зморщила чоло; і її уста задрожали:

— З мене ні! — відтяла понуро, мовби я вразила її.

— О певво, що була би! Стільки краси і ніжності...

— Я понищила би всіх своєю любовю, діти й мужа — сказала тремтячим голосом, спустивши скоро погляд у діл. — Я не з тих, що в міру люблять! — І усьміхнувши ся якимось горесним усьмішком, звела розмову на Ганнусю.

— Вона артистка. Несповійна, змінчива мов те море, але й гарна мов море. Хто мав би ту силу прикувати її на завсіди до себе!

— І на неї прийде черга — закинула я.

— На неї ніколи не прийде черга. Вона душею артистка, хоч її твори не здобудуть собі може європейської слави. На те нема ліку. Ні чоловік, ні діти не вилічать її з того; до того вона гарна, вона є сама краса і шкода би втискати ту артистично закровоу душу у формат пересічних жіночих душ. Повинна вижити вповні, якою саме єсть...

Але не привязувала ся до неї, так як до мене...

Говорили нераз цілими вечерами про різні справи; згоджували ся в найважніших точках у погляді на жиге, відтав про штуку, літературу, про преріжні питаня, але сам спосіб відчуваня дівчини разив, здає ся, ту незвичайно тонко зорганізовану натуру... Подеколи, в поодиноких хвилях, відтягала ся від неї, мов би відпихана прочутем якогось болю, що мав її стрінуги від тої сильної натури. Але артистка й не замічала сього. Любила її пристрасно та запевнювала її, що вона просто з неба зісланий ангел, саме для неї зісланий ангел, щоби увіковічила его своїм знанем! А мені говорила, що хоче розпалити своєю душею сей type antique, та вивести його з клясичної рівноваги.

В Ганнусі збирало ся в деяких днях більше дівчат і вона учила їх рисувати. Дівчата пізнійше розбалакували ся і виявляли деколи надто свобідно свої думки або почування. Тоді „музика“ — так звали ми її нераз — починала оглядати уважно свої руки, неначе відкривала на них плямку, вставала і, ніби добачивши на своїй сукні щось до зашитя, опускала повільно голосну кімнату.

Дівчата були тому раді. Вона заваджала їм свою присутністю. Раз що була найстарша з нас усіх, а по друге... в ній було щось, що вимагало тонкості в думках і поведеню супроти неї, і се вязало їх свободу...

*

*

*

Ми ділили ся сумлінно домашною працею. Міняли ся що тижня занятєм. Коли приходила черга на неї дбати про чай і таке иньше, ми просто тішили ся. Артистка розтягала ся вигідно на своїй отоманці, а я бувала в найліпшій гуморі.

Вона брала річ дуже поважно. „Треба і в таких річах відшукувати гарні сторони, тоді вони не стануть ніколи тягарем!“ Спускаючи вечерами ролети, затикала майже боязко найменші щілини, щоби хто не зазирнув у середину, хоч була переконана, що ніхто не міг заглянути до нас, бо наші вікна були високо, а ролети густі й нові. Потім наставляла самовар і починала господарити. Здавало ся, коли була цілком певна, що ніхто чужий її не побачить, що оживала і огрівала ся... і перемінювала ся в иньшу істоту, теплу і приступну, незрівнану з своїми преріжними видумками, як „украшувати домашнє жите...“ — Однак коли саме тоді надійшов хто ненадійно, вона ховала

ся в себе і, сїдаючи десь у тіни, сидїла там мовчки цїлий час.

* * *

Одного дня випровало ся наше vis - a - vis з нашої улицї, і спровадив ся якийсь молодий техник із жінкою.

По рїчах, які звозили ся, було видко, що се були люди маючі. Побачивши се, вона страшно змінила ся.

Неописана ненависть відбила ся на її звичайно спокійнім лиці, а очі заіскрили ся злобою...

Самим інстинктом відчула я, що причина тому в незнайомих сусїдах, але не мала відваги питати, а вона сама не сказала нічого. Відвернула ся і приступила до фортепяну. Панувала над собою мов найсильнїйший мужчина.

Відтак заграла.

Був сумерк і вона грала з пам'яті.

Почала злегка, граціозно, немногими тонами якийсь вальс.

Перша часть була весела, зграбна і елгантна.

Друга змінила ся.

Почало ся якесь гляданє між звуками, неспокій, розпучливий неспокій! Спиняла ся раз по раз на басових тонах, то низших, то висших, відтак покидала їх і переходила шалено скорою болючою гамою до висших звуків. Звідси бігла з плачем наново до басів — і знов гляданє, повне розпуки і неспокою... все на ново, і знов ряд звуків у глибину...

Весела гармонія згубила ся; остав ся сам шалений біль, торгоючий божевільно чуття, перериваний яснїйшими звуками мов хвиливим сьміхом. Грала більше як цїв години, відтак урвала

саме в посередині ґами, що летіла в висші звуки, акордом несамовитого смутку.

Місяць сьвітив і осьвічував цілу стіну кімнати і місце, де вона сиділа...

Скінчивши грати, зложила по хвилі руки на фортеп'ян саме, де ноти кладуть ся, і опустила на них голову.

Мертва тишна...

А однак я відчула, що в її душі відіграв ся цілий вальс, що його лиш скінчила, і що не може позбутися ся вражіннь його... Ті болючі ґами і неспокійне гляданє в низьких тонах...

Я бояла ся перебивати тишину.

А се й не була звичайна тишина. Була тишина, повна напруження і здавленого горя, з неї почало щось творити ся і приймати форми зловіщих тїний.

Нараз підняла голову і почала знов те саме грати...

Легкий, ґраціозний початок, а відтак другу частину.

Грала майже завзято, мов би боролася з чимсь із усеї сили, але закінчила знов по середині перерваним смутком.

Притиснула розпростерті пальці до висків і відітхнула. Тепер я сама перервала вже мовчанку.

— Се вальс, Софіє? — спитала несьміливо.

— Вальс.

— Гарний...

— Так? Се — Valse melancolique.

— Чия композиція?

— Моя.

— Маєш у нотах?

— Ні, в душі...

І заговкла.

Я хотіла ще спитати ся, на яким мотиві скомпонувала його, але ніяк не могла відважити ся. Тон, в яким сказала: „Ні, в душі“, усунув собі задалегідь усі допити...

Коли замовкала, говорила дальше в мовчанці душею.

Кождий рух, погляд і усьміх, набирали в неї зараз зміслу і ставали продовженням внутрішнього життя, хоч не орудувала ними непотрібно і над міру. Здавало ся, незвичайна сила була втиснена в клясичну форму незворушимого спокою — і тому пригадувала собою тип клясичних істот, повних викінченої краси в формі і рухах, коли тим часом думками була наскрізь новітна.

* * *

Одного разу чула ся я дуже нещасливою.

Години конвєрсації англійської мови ставали для мене чим раз прикрійші. Молодий професор відвідував Німочку і дома, і хоч я не могла йому в поведеню супроти мене закинути нещирости, вже сама та обставина, що бував у неї, чинила мене дуже нещасливою.

Мені відходила охота розмовляти на тих годинах, і ціла моя конвєрсація складала ся з коротких відповідей, як хто звертав ся з питаннями до мене. Житє ставало незносиме, бож я виразно відчувала, що полюбила його...

Ганни не було дома, я кинула ся на софу, заграбавши лице в подушку, і плакала.

Не знаю, як довго плакала я, але нараз зачула, що хтось потряс мною в плечах сильно, а відтак роздав ся надо мною голос Софії.

— Жінко!

Я підвела ся.

Вона стояла передо мною, висока, спокійна, і гляділа на мене своїми великими смутними очима...

— Чого плачеш?

Я оповіла їй цілу історію.

Вона підсунула високо брови і спитала: —
Та ти тому плачеш?

— Чи ж сього не досить, щоб гинути з жалю?
— відповіла я.

Вона здвигнула плечима, так як би хотіла сказати: — Ну, для тебе й того доволі — і не відповіла нічого. Коли я силувала ся здержати слези і не могла сього відразу вчинити, вона обізвала ся: — Гордість, яку природа кладе нам у душу, повинна ти більше розвивати. Се одинока збруя жінки, якою вона справді може вдержати ся на поверхні життя. Будеш колись матерею...

— Що значить гордість у порівнанню до любови? — спитала я.

Тоді вона пристрасним рухом сховала лице в долоні і простогнала майже розпучливо: — Всюди те саме! всюди те саме!... — Потім піднявши ся, спитала: — А що значить понижене себе самої перед негідною людиною? Ти чуєш? — І її очи заіскрили ся ненавистю, як тоді, коли довідала ся про спроваджене молодого техніка в нашу улицу.

Я відчула сильний жаль в її голосі і, сховавши голову на її коліна, спитала цілком стиха: — Ти любила, „музико“?

— Любила...

І тишина.

— Ти любила, музико!

— Любила...

— Дуже?

— Є рід людови в жінок, — обізвала ся тремтячим голосом, мов би бояла ся говорити — на якій мужчина ніколи не зрозуміє ся. Вона для нього за широка, щоби зрозумів ся на ній. Таку широку любов, що мала мене вповні розвинути, ні розцвісти мала мене, віддала я йому. Не

від сьогодні до завтра, лиш на завсідн. Кождий рух його був для мене потребою, його вид був мені потребою, голос його був для моєї душі потребою, — його хиби і добрі сторони...

Був мені потребою, щоб я стала викінченою, і щоби багато дечого, що спало ще в мині, збудило ся. Мав стати сонцем для мене, щоб я розвинула ся в його світлі і теплі вповні; мала ще вильшою стати, не знаю вже якою там...

До того розцвітту моєї душі потребувала я лише кількох слів його любови — ми ніколи не говорили про любов до себе... вона існувала між нами лише німою музикою... так як цвіт потребує нераз лише легкого подуву вітру до повного розвитку, без огляду на те, що пізнійше настане, — але він не вимовив їх. Мав їх у душі, носив їх у голосі, носив в очах, але не вимовив... І я шукала причини тої мовчанки, що мене убивала, шукала... ні! шукаю її ще й тепер і не можу її віднайти! Витрясла йому всі лелії зі своєї душі під ноги, а він не пізнав їх. Думав, що то такі цвіти, котрі вянуть і в воді відживають на ново. Але одні лелії не оживають на свіжо в воді...

Не зрозумів мене. Характеру моєї любови не зрозумів.

„Бог сам всюди не міг бути і тому сотворив матери“ — каже одна арабська пословиця. Матери не могли всюди самі бути і сотворили доньки і синів. Синів для доньок, а доньки для синів. Він був тим сином, для якого сотворила мене моя мати. Але тим часом, коли я розклала душу свою перед ним, думав він... ні... ні! — докинула нараз, заслонивши лице руками, -- того я не вискажу!

Одного дня — говорила дальше, по хвилі глибокого віддиху, — розійшли ся ми лише так до „завтра“; я з усміхом на устах і з сонцем у душі, бо ми мали знов бачити ся.

І не побачили ся більше.

Від'їхав, а лїпше сказавши, утік.

Чи ти, Марто, не згубила ся коли в твоїм житю від своєї матері в великім місті? Я згубила ся раз семилїтною дитиною — і таку розпуку і жаль і страх той відчула я в друге лише тоді, коли побачила ся нараз без нього! Не знала, що з ним стало ся, бо до нас не заходив він ніколи. Шукала його там, де звикла була бачити. Відтак і там не бачила його ніколи. Шукала з розпукою в грудях, бігала між людьми улицями, і трохи не питала кожного прохожого: „Не бачили ви його?“ Був і нема...

Був і нема!

Але ніхто його не бачив.

З того часу перестала я з душі сьміяти ся.

Пізнїйше довідала ся я, що його перенесли на иньшу посаду і він від'їхав. Не працював ся зі мною, бо — як казав — не мав відваги „ломити“ менї серця. Я була лише до любови — казав — і не належала до тих, що їх бере ся за жінки.

Щоб ти знала, Мартухо, — говорила вже цілком спокійним голосом — що отсе не видумка, але правда; — і він любив мене... Оженив ся потім із донькою якогось багатого броварника і живе ось тут...

Але він уже не той, що був, із побідним духом! Вона запанувала над ним так, що стратив цілком первісний характер своєї істоти. Став об'єктивною машиною, і вся барвність і звучність його ества і гнучкість його душі зникли.

Неначе без характеру остав ся...

— І ти не бачила ся більше з ним? — спитала я.

— Ні. Лише три рази стрітила ся. Розминаючись впялив у мене очи, мов би хотїв поглядом своїм привязати мене на віки до себе — на віки! Поглядом, Мартухо, ще цілував менї ноги.

— Потім розсміяла ся тихо з глумом, що мене аж морозом пробігло. — Жалує за мною, Мартухо, — додала зниженим голосом — жалує і каже, що його переслідує прикре прочуте, що чує мій плач, тихий, задавлений плач, що стрясає ціле тіло, тому що потайний...

Але я не плачу. Не плакала навіть.

Мені не жаль за ним. Він навчив мене ненавидіти і задавив цілу мою істоту від голови до стіп упокоренем. Був першим, що дав мені відчути поганість покорн. Від часу до часу відчуваю на своїй душі ту брудну пляму і мабуть не змию її ніколи. Я подала йому свою душу, розложила її перед ним мов вахляр, а він — мужик... — З неописаною погордою вимовила се слово. Здавало ся, коли-б учув він се слово і тон, яким вимовила його, був би вбив її.

— Більше не любила я нікого в своїм життю.

Але воно добре, — додала, поглянувши повним сніяючим поглядом до другої комнати, де стояв її улюблений інструмент, — бо можу цілу душу віддати — резонаторови. І я віддаю її йому! Коли сяду до нього, находжу рівновагу свого духа, вертає мені гордість і почуте, що стою високо, високо! За те й граю йому звуками, яких не почує від нікого і буду йому грати до остатного свого віддиху... я знаю. Він остане ся мені вірним. Він не мужик; не з того дерева, що виростає на широкій дорозі, але з того, що виростає на широкій плоскій дорозі, але з того, що росте на самих гордих вершинах... Я його музикант...

Встала і отворила широко рамена, мов би хотіла обняти кого, а очі її, великі смутні очі, засіяли предивним блеском. Відтак опустила руки.

— Пожди, — промовила, — як йому заграю, коли піду до консерваторії і як він буде відповідати. Наша музика запре всім віддих. Тепер я

ще простий музикант, не вдам так, але відтак... відтак і я і він розжигемо вповні...

В її голосі дрожала здержувана радість і, неначе утомлена сильним зворушенням якимсь, сперла ся о диван, звертаючи до мене вповні свій ніжний клясячий профіль.

Виглядала дуже гарно і дуже сьвяточно в тій хвилі, а однак саме в тій хвилі, коли мій погляд спочивав на ній, по раз перший за нашого знайомства, показало ся у неї щось таке отверте, переняте потайним загадочним щастем якимсь, — і мене взяв неказаний жаль. Я відчула виразно жаль за неї... Відтак промайнув мій погляд немов потягнений невидимою силою, до дверей кімнати, отворених широко, де стояв інструмент — сей її сьвіт...

Я опустила на ново голову на її коліна і, притиснувши уста до її руки, попросила тихим голосом, щоби мені заграла *Valse melancolique*. Мені хотілось його чути...

Пішла і грала.

Не знаю... просто душа розривала ся чоловікові в грудях при тих звуках, граціозних, заповідуючих найбільше щасте, а закінчених смутком і несамовитим неспокоєм! Се вишпорене там у низьких тонах, перекидане, бушоване між звуками за чимсь... за щастем може? — і надармо! — Уривала несподівано по середині гами смутним акордом, полишаючи в душі масу викликаних почувань мов на глум...

Я плакала.

Що мені вся гордість, про яку мені говорила, що її треба плекати, щоб удержати ся на поверхні життя, — що мені по ній!

Тай звідки її й возьму, коли не піднімає ся сама з серця? Ні, я не вдам того, що вона. Ані в любови, ані в горю, ані в перемаганю себе, а вже найменше в плеканю гордості! — Я про-

ста робітниця, тип послугача з природи вже, що не наділила її наумисно тм гордим даром, щоби повзав...

Тому повзаю і корю ся до сьогоднішньої днини і належу до тих тисячок, що родять ся на те, щоби без надгороди гинути!

* * *

В два дні по тім від'їхала до своєї матери, що лежала дуже хора і прикликувала її телеграфічно до себе.

Я оповіла артистці те, що вона мені оповідала про свою любов.

— Се щось цілком без спільних акцій — замітила та, підносячи здивовано брови в гору. — Правду сказавши, я надіяла ся чогось бурливішого...

— Ну, сказала я, — не кожний годен творити голосні акції, але я не знаю, воно здає ся мені таким смутним і блідим...

— Однак вона вижидає ще чогось від життя — обізвала ся артистка.

— О ні, не вижидає нічого більше!

— Ні? А що говорить *Valse melancolique*? За чим шукає в нїм безустанно? Не словами, не поведенем, ані очима, ані руками своїми не шукає, лише самими звуками... і я знаю, за чим шукає...

— За чим, Ганнусю?

— Е, ти того не розумієш...

— Щастя, Ганнусю?

— Е, щастя! — його нема. Гармонії шукає, хоче гармонійно вижити ся вповні. Шукає рівноваги, розумієш, що то значить? Щоб не заважити надто в долину і не піти без міри в гору, а саме як треба. Але — ти того не розумієш!

А далі по хвилі, глянувши вперед себе десь немов у далечину острим, принизуючим, задуманим поглядом, сказала звільна з гірким усміхом: — А я тобі кажу, Мартухо, як казала нераз уже, і нераз казати буду, що царство на землі належить ся тобі...

* * *

Коли вернула ся від матери, артистка кинула ся до неї з подвійною любовю; здавало ся, відкрила на ній знов якусь там „красу“...

Але вона приїхала прибита. Її мати лежала дуже хора і вона приїхала лише на те, щоб у родичів своїх учениць у музиці просити відпустки з на дві неділі, бо мусіла доконче назад вертати...

І полагодивши свої орудки — виїхала знов, віддаючи нам під особлившу опіку свій улюблений інструмент, „щоби на нім жадна з посторонніх дівчат не грала і не дразнила фалшивими акордами резонатора“.

Вернула ся скорше як за дві неділі.

Її мати померла і по похороні вона вернула ся.

Приїхала бліда, тиха, — мов замерзла на тілі і дусі.

Коли увійшла в кімнату, потягнула за собою довге пасмо холоду з надвору... Ганнуся аж рамена в гору підняла...

— Се подих смерти завис на мині, — оправдувала ся вона, побачивши рух Ганнусі. По тім скаржила ся, що не може огріти ся...

Пізнійше усіла на свій фотель коло коминка...

Не можу її забути, як там сиділа... Довгу, чорну ротунду обшиту футром около шиї і аж до ніг закинула на опашки, спинаючи її недбало на грудях своєю рукою до купи мов білою аграфою. Темний вузол волося її спустив ся їй аж

у діл на шию, а обвита два рази оксаміткою голова була сперта о спинку понсового тла фотелю... Правильне мов із білого мармору личко, з великими смутними очима... ні, ні, не забуду її ніколи!

Ганнуся подала їй чай, щоби загріла ся і вона пила та оповідала нам, що пережила.

Її мати була дуже нещаслива по смерти батька. Раз його утрата, а по друге тяжка хвороба, що приковувала її до крісла, віддала її на ласку й неласку слуг та затроїла їй жите пере-свідченням, що була вуйкови тягарем... Просила заедно смерти в Бога, і її одинокою розривкою була біблія, яку читала з ранку до вечера. Була вже здавна пригована цілком на смерть. Взяла від неї, Софії, слово, що не буде за нею тужити, коли помре, бо се відобрало би їй бажаний спокій в гробі... І вона дала те слово матери. І коли її ховали, вона страшенно панувала над собою, щоби не зломити даного слова. Вона-ж іще ніколи не зломилася свого слова, але коли проте жаль брав верх над нею, і вона з нечуваною силою змагала ся побороти його, попеував церковний спів той — препогана чорна музика та, скомпонована нарочно на те, щоби пригноблювати і поборювати сьміливіші і яснійші почування духа, та робити з нього безсильного покірнього раба — попеував усі її старання і вона ридала мов божевільна!...

І не може позбутися якогось смертельного подиху, що обхопив її підчас сього співу над гробом! не може загріти своєї душі!... А саме коли матір ховали, був поранок чудовий! Сонце своїм злотом надало снігови рожеваву барву і все було таке погідне, мов прибрало ся нарочно в красу на те сьвято, коли хто вертає ся назад в лоно природи... Симфонію була би вона казала заграти матери до гробу!

Прегарну величаву симфонію, що настроює душу до широкого полету, і щоб характером своїм умирювала розбурханий жаль у груди — а так — поцували її нерви якоюсь чорною силою і вона піддала ся її тягареві!

І справді, була цілком пригнетена.

Однак Ганнуся не дармо завзяла ся заґріти любовю сей *type antique*. Розпадала ся коло неї. Була така ніжна і тепла, така добра, якою не бачила я її ще супроти нікого — і се все не остало ся без наслідків.

— Я трачу між вами почуте самоти — говорила вона на такі змаганя і усміхала ся вдячно своїм лагідним усміхом...

І тим були ми вже вдоволені.

Артистка кидала дотепами, мов прискала іскрами, а що, розвеселивши ся, поривала собою, то її настрій ломив смуток дівчини і вона поволи, поволи повернула до давного настрою.

Здавало ся, помирила ся з життям.

До музики звернула ся з подвійним запалом.

В осени мала їхати до Відня, до консерваторії, і від разу вступити на третій рік. І справді, її талант і замиловане до музики заповідали їй уже тепер ясну будучність.

* * *

Настав май.

Все було в самім розцвіті.

Дерева білїли цвїтом, запах із них розносив ся далеко-широко воздухом, а вечері були повні несказано лагідної, приманчивої краси...

Ми обі з Ганнусею ждали на Софію, що мала за хвилю вернути ся з лекцій, повечеряти і з нами як звичайно йти на прохід. Ми сидїли в неосвїченій кімнатї, віддаючи ся кожда своїм думкам.

Ганнуся спродала свою велику копію образу Корреджія „Віроломна“ і марила вже про подорож до Риму, а я була не менше вдоволена. Здавала саме письменну матуру, тішила ся надією, що й устна піде незгірше, а що найкрасше, я була — нареченою професора... того, з години конверзації англійської мови! Я дармо підозривала його тоді в якихсь симпатіях до Німочки, він для одного свого товариша виробляв рекляму.

Двері від кімнати, в якій стояв інструмент Софії, стояли на пів отворені.

Нашими вікнами ляло ся місячне світло веселими струями, а звідти, з тої одної половини, біла сама понура темінь...

Думаючи про се й те, спиняв ся мій погляд усе наново на ній, на тій вузкій, високій темній половині, а гробова тишина, що панувала там, неначе сунула ся на нас...

— Колиб їх хто замкнув легко так! — промайнуло мені в голові, — але я не мала охоти встати і підійти туди... Потім повело щось мій погляд на темно понсовий фотель Софії, що стояв недалеко отоманки Ганнусі, коло коминка, де пересиджувала найрадше, розпираючи ся в нім завсіди вигідно... Він стояв простий, деревляний, саме в тіни.

Ганнуся лежала на отоманці і мовчала як я. Нараз обізвала ся.

— Мартухо, запри двері від Софійної кімнати...

— Запри ти їх!

— Мені лежить ся так добре.

— То запрім їх разом! — попросила я певним голосом і підняла ся рішучо.

— Ходім!

Мов одним чутем ведені, підійшли ми обі близько одна до другої, і енергічним, поспішним

рухом заперли — ні, гримнула дівчина дверми і замком.

— Разить мене темнота — пробурмотіла, звиняючи ся, до мене, вхопила мене за руку і притягнула до себе на отоманку: — Сиди тут!

Я сиділа мовчки. Не могла ніяк здобути ся на яке слово. Щось замкнуло мені уста, на течію думок уклало ся щось гамуюче, і якийсь прикрий неспокій обгорнув мене... Ціла душа ждала чогось...

Ганнуся мовчала мов німа.

Згодом почули ся кроки на сходах; легкі, але повільні.

Се йшла Софія. Надходила чим раз ближше і ближше... врешті увійшла. Не привитала ся як звичайно. Мов би не бачила нас у кімнаті. Пішла просто до замкнених перед хвилею дверей, отворила їх і зайшла туди...

Ми чули, як вона там у кімнаті отворила вікно, далі по якійсь хвилі цілий верх фортепяна... там відложила проти свого звичаю капелюх і парасольку і аж потім увійшла знов до нас.

Зближила ся повільним ритмічним кроком мов тїнь, і немов другу тїнь тягнула щось із отвореної наново кімнати за собою...

Відтак усїла біля нас на свій фотель.

Мовчала.

— Добре, що ти прийшла, музико, — обізвала ся Ганнуся, — ми вже так ждемо на тебе!

Вона не обзивала ся. Сиділа мов статуа нерухомо.

— Ти чуєш, Софіє? — спитала вже я.

— Чую. Прошу, запалїть лямпу! — заговорила зміненим голосом. Я вибалушила крізь темряву очи на неї — таким голосом не говорила вона звичайно. Запалїла велику лямпу над столом і глянула трівожно на неї.

Вона сиділа бліда як смерть, а очі її, звернені саме на мене, сияли фосфоричним світлом якимсь і видали ся мені незвичайно великі...

І артистка побачила на ній зміну.

— Софійко, ти хора? — кинула ся до неї.

— Ах ні, ні! — запевняла, силуючи ся до звичайного тону, і спустила нагло погляд.

— Але я бачу, що ти не своя, зазулько! Ходи, їдз що! Відтак підемо на прохід.

— Я не голодна, — відповіла — їдзте самі... Я буду грати. Заки з'їсьте, я буду грати.

— Ти-ж утомлена! Ходи, їдз із нами! — попросили ми обі відразу і обі приступили до неї.

— Ні, не буду, не можу! — Дивила ся на нас такими великими благаючими очима! — Я дістала лист від вуйка... і не можу! Читайте! Піду грати. Мушу грати!

І піднявши ся сягнула до кишені і кинула нам лист на стіл. Відтак таким самим кроком, як перше, пішла до кімнати...

Ми кинули ся читати лист. Вуйко подавав їй до відомости, що оженив ся і не може її у Відни удержувати.

Ми понімили.

Ганнусі закрутили ся слези в очах, а мене прошибло страхом, неумотивовано глибоким страхом!

— Се зле, Мартухо... ах, лайдак він!

Я кивнула головою і сіла. Усіла коло стола без думки, а очі звернули ся туди за нею.

Вона грала там у неосвітченій кімнаті, а двері стояли як перше отворені...

Грала свій вальс, але так як ніколи.

Мабуть ніколи не заслугував він більше на назву „Valse melancolique“ як тепер. Перша часть повна веселости і грації, повна визиву до танцю, а друга... О, та гама! та нам добре знана ворохобна гама! Збігала шаленим летом від ясних звуків до глибоких, а там неспокій, гляданє, роз-

пучливе нишпорене раз коло разу, товплене тонів, бій і знов збіг звуків у долину... відтак саме по середині тамі смутний акорд... закінчене.

Ганнуся плакала. І я плакала.

Обі знали ми, що одно жите зломило ся.

Відтак вона скінчила грати і увійшла.

— Тепер дайте мені їсти — сказала, і ставши коло стола саме проти сьвітла, закинула руки за голову і почала простягати ся, як чинила се звичайно по довгій утомляючій грі...

Ми підняли ся урадовані її словами...

Однак вона не вспіла ще до кінця протягнути ся, — вигинала ся як раз найвигіднійше — коли саме в тій хвилі розляг ся з комнати, в котрій стояв інструмент, страшений лоскіт, а відтак слабій жалісний зойк струн...

Вона струхліла.

— Резонатор тріс! — крикнула Ганнуся.

— Струна! — кликнула я.

— Резонатор!

Вона скричала не своїм голосом і полетіла до кімнати. Заки ми пігнули за нею з сьвітлом, вже знала, що стало ся.

— Резонатор? — спитала Ганнуся.

— Струна...

— Одже струна!

І справді лише струна. Інструмент був цілком відкритий, і ми всі похилили ся над ним, і бачили ту струну. Одна з басових, лежала аж звита з сильного напруження між иньшими просто натягненими струнами, поблискуючи мов темним золотом до сьвітла...

— А я гадала, що то резонатор спроневірив ся тобі! — обізвала ся Ганнуся вже своїм звичайним безжурним тоном, однак вона не відповіла вже. Упала лицем на струни — зомліла...

Ми винесли її. Відтак відтерли і Ганнуся побігла сама по лікаря. Заки він прийшов, вона заговорила.

— Чому Ганнуся казала, що резонатор тріс, чому? — питала заєдно майже розпучливо, так як питають малі діти, не розуміючи причини відчутого жалю, — не тямлячи, що з нею діяло ся. Я втихомирювала її. — Чому, чому?...

— Але чому казала? — домагала ся і великі слези котили ся з її очий... чому казала, коли не спроневірив ся !!...

* * *

Лікар приступив уже до її ліжка, як дістала серцевого удару.

Не міг їй допомогти.

Зворушення, яких зазнала, були за сильні, і наступали за скоро одно по другім, щоб їм могла оперти ся її фізична сила. Побороли її...

* * *

Винесли нашу музику.

Май забрав її до себе.

Ганнуся не дізнала ся ніколи, як причинили ся її без думки кинені слова до сумної події — але вона й без того не могла кілька неділь успокоїти ся. Від часу до часу плакала своїм сильним пристрасним плачем, закинула всі барвні річи, і роздерла прекрасний розпочатий малюнок, до якого мала їй „музика“ служити до якогось там мотиву — але по шістьох тижнях затужила знов за барвами і, попрощавши ся з усіма, виїхала до Риму...

Фортепян „музики“ забрала я до себе і на нїм грає — мій син. Але хоч я і як ходжу коло нього, стираю з нього найменшій порошок, мені

все здає ся, що він повурий, осиротілий, і тужить за тими білими дрібними руками, що гладили його по чорній блискучій поверхні, рухом повним любови і ніжности, а по клявіатурі його мелькали мов білі листки...

Ганнуся перекоонує мене, що мій син не буде ніколи артистом і — може правда по її стороні. Але за те її син буде артистом, як не заводовим, то бодай по душі.

Повернула по трьох роках побуту з Італії і привезла з собою прекрасного дволітнього хлопчину, темного мов із бронзу, з її очима.

— Де твій чоловік? — спитала я її, коли зложила мені візиту, елегантна, пишна мов княгиня. Вона підсунула високо брови, і поглянула на мене здивованими очима. — Чоловік? Я не маю „чоловіка“. Батько мого хлопця остав ся там, де був. Не могли погодити ся в способі життя, і коли не хотів мене зрозуміти, я покинула його. Але хлопець мій. Я заробляю сама на нього і він мій. Ніхто не має права до нього окрім мене. Те право закупила я своєю доброю славою. Але — ти того не розумієш!

І може справді я того не розумію! Але... що з нею, що поступила так собі? Може вона й винувата... хоч... розібравши докладно її предивну вдачу, мені годі кинути на неї каменем. Я переконана навіть, що й „музика“, той пречистий *type antique*, не була би відвернула ся від неї. Сама казала, що було би шкода псувати ту наскрізь артистичну індивідуальність, що нехай би виживала вповні!

Лиш вона не могла вижити вповні.

Як і опирала ся всему напорови згубної сили, майже клясичною рівновагою сильного духа — самій музиці вона не могла оперти ся. А її „конець“ сховав ся був у неї, в ту музику. Ви-

зирає із неї пориваючою красою смутку і мелянхолії, і саме тоді, коли грала свої композиції і фантазії, і коли купала ся в ній як у своїм властивім елементі...

Не можу позбути ся до сьогоднішньої днини думки, що музика позбавила її життя...

Одною одніською тоненькою струною вбила її!...

Р О Ж І.

У склянці, тонко різаній, прозорій, наповненій аж по сам край свіжою водою, стояли вони...

Темночервона, окружена листками, що недбало звисали, горіла пурпурою. Розцвила ся роскішно, упоювала ся сама собою, принаджувала до себе і ждала неспокоїно.

Зараз коло неї, мов під охороною маленьких, трохи потвердих, темнозелених листків, тулила ся блідорожева розга, що тільки на половину розцвила ся.

Вона ще перед кількома хвилями була пупінком, а тепер немов від одного сильного віддишу ранного повітря розцвила ся і виглядала так, якби сама з себе стала такою пишною, коли тимчасом вона все ще була пупінком.

Вона була повна поетичного прочутя розга, до якої усміхасть ся полудень зі своїми різнобарвними метеликами...

Крайні листки її були наповні темнорожевою краскою, але середущі тільки якби почервоніли ся від рожевого подиху. Ніжна і запашна і несказано непорочна, сперла ся вона на темночервону розгу, притулила ся і несвідомо допоминала ся, аби її взяти в обійми.

Коло них стояла біла.

Обтудена свіжими зеленими листками вона тонула в собі, а проте чула, що живе. Ледви, про-

чуваючи своє барвне окружене, сияла невинністю і чистотою і пахла так чудово, що зелені листки здержали свій віддих і в нестямі пили її солодощі...

Коло сеї рожі і центіфолії заховав ся один-однісенський матово-жовтий пупінок.

Чи так виглядали пупінки?

— — Та рожка звисала геть поза край склянки.

І великі майже блискучі листки хилили ся довкола неї ніжно та намагали ся як найблизше притулити ся до неї. Але вона, тяжко засумована та пририта незаспокоєною тугою, і поглядом на них не кинула. Все дивила ся в них, схиливши головку, як би лякала ся з якого боку несподіваного блиску або щоб який упертий промінь сонця не заглянув в її зачинену душу, чого вона ніколи в світі не стерпіла би.

Її великі листки з краю скрутили ся, незаметно потемніли і перед часом зівяли...

Коло неї дві грубошії дикі рожі з ясновзеленими листками.

Стіл, що на нїм склянка стоїть, із білого мармору.

Тло — брунатно-золоте.

Тут же і прислонена засьвічена лампа.

Повітре — парне.

Чи вони дрімали?

Ледви. Виглядали так, якби радше ждали чогось нового, чогось казочного...

— — Напротив стола навстяж відчинене високе, вузке готицьке вікно, за ним тонуть у темряві велити-дерева, а над ними простерло ся небо, покрите грізними хмарами, з заслоненим до половини місяцем — так за вікном.

Поміж деревами тихий шум.

Спершу ніжний і лагідний, але потім щораз сильнійший, далі переходить у потаємний при-

страсний шепіт — і в кінці свіжий жвавий легіт
впадає вікном.

Летить просто туди, де стоять рожі, дотор-
кає ся всіх сьміло, немов цілує їх, так що груба
поломівнь лямми в переполоху палахкотить і трем-
тить... Потім знов настає тиша.

Майже чутно впали листки темночервоної
рожі на білу плиту мармурову.

Спершу один листок, потім три, чотири, далі
ще більше, нарешті майже всі.

— — З їх упадку тиша, що довкола пану-
вала і все у себе приймала, зложила казку про
долю рож...

АКОРДИ.

Геть далеко і високо, де ясні зорі, там ма-
буть є щастє моє. Звідси туга у мене, що мені й
Бог поклав у серце, а ніхто не міг утихомирить.

Жду ангела смерті.

Я чую його ось тут і тут... як він іде... то
тут з'явить ся то там... небавом почую, як він
перейде попри мої двері...

А зорі з неба так привітно усміхають ся
до мене!

Там певно є щастє моє.

* * *

У ліє зайшла я.

Так тихо довкола.

Тут тиша і холод — такі великі, що аж
мені лячно.

Теплими словами хочу оживити його і себе
і кажу ті слова.

Луна не йде.

Так тихо й пусто, як перше... так мертво у
буйній зелені, що жаль находить на мене.

Ще раз кличу голосно з повної груди най-
горячійше слово, яке є на сьвітї... і невже? по
довгій хвилі йде луна, крок за кроком, якби з хо-
лодної пропасти добував ся веселий подорожний:

„Люблю тебе!“ — пішла лісом — і жила ще довго в пам'яті всіх цвітів, хоч сама давно загинула...

* * *

Кожний чоловік раз у життю зупиняє ся і не знає, куди завернутись. Я свою дорогу знаю. То самота. Вона впялила свої грізні, холодні очі в мене і моргає до мене.

Я йду.

Я тобі буду служити, ти велика безсердешна самото, і пісні свої покладу у ніг твоїх.

Усміхнися тоді!

Він такий пожаданий... такий добрий... оттакий солодкий усміх для втомленого серця, що даремно благало про нього людей...

* * *

Від мене до тебе — стелить ся ясна дорога. Як срібна стяжка.

Нею легеньким кроком ідуть лелії мого серця. Остатні лелії моєї молодости. Опустивши зажурені головки, вони оглядають ся і пращають ся: „Ми вже ніколи не повернемо, горде жите!... ми вже не повернемо... ми остатні... дай хоч дні прожити...“ І тихо ступають тихою дорогою до тебе, щоб там зів'янути...

ПОЕТИ.

ФАНТАЗІЯ.

Була в мене колись поранкова душа. Се значить стільки, що щастє, соняшне промінє, весна... Се є суть усього сильного і добірного, що чоловік має в собі, чим може з усміхом дивити ся на житє і легко переносити його важні пригоди.

За се мав я дякувати поетам. Вона так вимодельювали мене, що в кожній хвилині я був вразливий на штуку і красоту. А се велике добро, правда? Коли чоловік отворить очи і все може прочитати! Починаючи від рожі, що хитаєть ся в огороді, а кінчаючи тим, що тягне ся геть-геть у соняшному сьвітлі і зветь ся далечинь і тягне кудись нашу тугу за собою! Нема понад поетів і артистів!

Чи як то говорила моя поранкова душа? „Бог сам — говорила вона — не міг займати ся поезією і для того сотворив поетів“. А поезія — се мати всякої величі, всякої краси.

А ще коли вишлеш свою душу в тиху вандрівку і вона порівнює „тут“ і „там“, і бере з собою все що найкраще... Поети і артисти виховують поранкові душі!

І моя поранкова душа над усе любила поетів і артистів; жерців краси, співаків любови,

богів землі. Над усе величала моя поранкова душа поетів...

Нехай живуть поети, творці поранкових душ!

* * *

У мене душ гурток чималий... Сама добірна публіка, яку я спрошую до своєї хати і оберігаю старанно. В хаті, до якої весь день із усміхом заглядає сонце, позолочуючи все, що є в ній, цілуючи і буйністю надихаючи добірні квітки і вимітаючи своїм промінем із кутів усіх кобальтів понурости, що наводять слабкість на душу... Добірна публіка, якій однаково святі величні діла, делікатні рухи і високо культурні обичаї. А також суть інтелігенції. Все те для них не фаталашки, не хвилева оздоба, а ґрунт і основа, на якій будує ся чисте, святє житло, повне радощів і щастя. І заперте грубими дубовими дверми — для захисту від поганих звуків і плоских лобів юрби. Се поети і артисти у мене, гарна порода людей. Я сказав би: найкраща. Бо хіба-ж є ще краща порода? О, тоді я відчинив би тій ще кращій породі настїж двері своєї хати і вступив би їй і вистелив би поміст коштовними килимами, щоб їм було м'яко ходити... як і слід для найкращої породи людей.

Коханці моєї поранкової душі! Квіти людськості!...

* * *

Їх величні душі прохожають ся собі у мене так свобідно, поводять ся так, як у себе дома. Розмовляють про всячину, сягають на вершини і в низини і все вміють видобути щось нового. Нові скарби, нові вартости, нові форми... жінок і мужчин, із яких можна моделювати себе,

як із вірців. При тім вони одво прищиплюють до життя, инше витягають зпід звалищ і руїн і відкривають красоту у всіх її кривках. Розв'язують загадки душ і завдають людям усе нові загадки. При тім вони делікатні і чемні і вміють любити.

Мені здаєть ся, немов вони все поглядають на мене так приязно і люблять мене..., Ні, я чую ту їх любов. Се зовсім особливе чуте, зовсім особлива приємність, зовсім особлива розкіш, яку справляє нам любов поета. Вона пригадує запах фіялок і те щасте, що зачароване в стародавніх казках...

Та всего того юрба не може й уявити собі. А юрбою, тупоумною юрбою є у мене всі ті, що не шанують і не чтять поета, не стелять йому під ноги найкоштовніших килимів, не сиплють йому під ноги квіток і золота... Тупоумна, груба юрба! Вона не стоїть того, щоби красота хоч раз пройшла ся по її оселях, щоби хоч раз вповні обернула до неї своє чудове лице і показала їй щось викічене! Тьфу на тупоумну юрбу, що не шанує своїх вибранців... Богів землі... Коханців моєї поранкової душі...!

Сказано вже. Моя душа не була буденна буда повна крамеського товару. Ні, се була справдішня дама, що через довголітне товаришуване з вибранцями духа набрала ся тонких обичаїв і ніжного прочутя. Її інстинкти зробили ся делікатні, як цвітковий пил лелії.

В ранці, коли сонце в повнім блиску горіло на небі, повітрє було ясне і око могло докладно розрізнявати всі форми природи і штуки, вона пускала ся в тихі вандрівки. Її розумні очі оглядали кожду постать, а уха напоявали ся мелодією дня.

Вечером у радіснім або в сумнім настрою вона оповідала все, що підхопили її довгі погляди.

Вона малювала так, як артисти навчили її малювати. Кількома рисами, але зовсім вірно і різко так, що постать ясно ставала передо мною.

Вона любила далечінь так, як любимо будувати, те, до чого тягне туга. От тим то вона літала поза границі свого краю. А коли вернула до дому, то не було кінця оповіданям, не було кінця подивови і величаню. Вона була п'яна красою. Від ненастанного подиву очі її зробилися великі, зачудувані, і вся вона зробилася частиною краси. Бо те, що вона бачила, пишалося досконалістю, величю. Говорило про культуру і силу, про горде самопізнання ще гордїйших народів і про запоруки будучини. І про широкий світогляд. Ні, говорило про тисячні докази здібності до сильного життя! І все було правдиве.

І остаточно, і найбільше тїшилась вона — а вона вмїла тїшити ся. Вона тїшила ся, як малі діти в золотих блисках сонячного світла тїшаться різнобарвними коралами; тїшила ся поетами і артистами і тим, як вони там ходять по коштовних килимах, як їм там сиплють під ноги цвіти і золото, як там мужчини і жінки і дівчата пестять і бережуть їх мов дорогі клейноти. І як вони без перепони і неподільно можуть віддавати ся Музам...

Потім, щаслива і вдоволена вона лягала спати і снила про безжурне щасте своїх коханців. — Одного, що був вибранцем її серця, вона все в ту пору витала крізь вечірню тишу; „Ти початок і кінець мого життя!“ Так витала його і засипляла потому...

* * *

Одного дня вона не йшла за границі свого краю. Лишила ся там і там подала ся

в тиху вандрівку. Вечером не вернула. І другого і третього дня не вернула.

Аж п'ятого вечера вернула. Далеко пізнійше, ніж вертала звичайно. Ішла волочучи ноги, з очима втупленими в землю. Її лице нагадувало блідість трупа.

Мовчала. Не відповіла навіть на моє питанє. Навіть на питанє про те, що побачила вона в рідному краю, які тони прибили ся до її вуха. Я ждав усміху, що звичайно роз'яснював її лице перед її оповіданєм, але усміху не було.

В темну ніч зірок не видно.

Моя поранкова душе! Солодка душе моя!...

* * *

Другого ранку вона не захотіла поживи. Коли я заговорив до неї і почав розпитувати, вона відвернула лице на бік і звільна замкнула очи. Потім я почув хлипанє — і я зрозумів її. Як уміла радувати ся, так і терпіти вміла вона.

Потім прийшли до неї душі поетів, усі, за рядом, із якими вона звичайно любила розмовляти, і стурбовано запитували її, що їй хибує. Вони питали, чого вона бажає і віддавали їй усі свої скарби до волі. Нехай перебирає в них, нехай бере собі що найкраще. Що тільки захоче. Золото і цвѣти і клейноти. Старанну оціку в формі великої коштовної перлини оправленої в золото, і иньші коштовні речі, які тільки є в скарбницях поетів і артистів.

Але вона мовчала. Мовчала і затулювала очи перед усіми ними, немов від їх справляв їй біль або навіть осліплював її як найяснійші блиски полудня. Грубі сльози спливали по її лиці.

В самоті, в якій найліпше було можна відгадати її — в самоті навіть чутно її часом — роздумував я, що їй могло стати ся? Але я не

міг догадати ся. Я безрадно бачив, як сум і туга чим раз сильнішими хвилями напливали на неї. Я чув, що вони швидко понесуть її на велике море вічної тиші...

Я плакав і згадував недавній ще час, коли вона, весела як перший маєвий ранок, із щастем у очах, самого мене наповняла щастем.

Душе моя!

Тисячу разів я рад був кликати її: „Лишись зо мною, поранкова душе моя!“

* * *

Вікна і двері стояли настїж отворені. Самота і тиша розсїли ся довкола, тільки цвіти, її улюблені цвіти, цвили і дихали пахощами і купали ся в сьвітлі заходового сонця.

Почули ся кроки.

Се той одинокий, якому вона що вечера перед сном посилала поздоровлене: „Ти початок і кінець мого життя!“ — так поздоровляла вона його.

Він прийшов. Без шуму, осторожно, і сїв на краю її постелі. Довго сидїв і промовляв.

Я догадував ся, що він говорив до неї і чого просив, і я затаїв у собі дух, щоб видерти у захланної тиші те, що мало стати ся. Вона в кінці прихилила ся до його просьби, бо кохала його. Велике кохане все прихилає ся...

Вона сіла на постелі і озирнула ся. Здивовано і трівожно, так трівожно, як я ще ніколи не бачив її...

— Чи тут нема нікого? Зовсім нікого?

— Нікого. Тільки цвіти. Але цвіти не чують нічого, вміють тільки цвисти і дихати пахощами...

Тоді вона закрила своє лице, на яким розітлів ся весь сором її істоти і прошептала:

— В моїм краю...

Він урочисто повторив її слова: — В моїм
краю...

— ... поети...

— ... поети...

— ... се жебраки!

— ... се жебраки!

* * *

Потім вона відлетіла, моя поранкова душа.
Відлетіла, як день перед нічю.

І лишила — жебрака...

НА ПОЛЯХ.

НАРИС.

Так вчасно настала весна і так лагідно!

З теплим вітром, соняшним промінєм і блискучим дощем, що ледви можна було замітити, як сніг зійшов із землі і вона остала ся без покривала.

І з тим було їй добре.

У своїй чорній наготі простерла ся вона на сонці широко-далеко, і кувала ся в запашних вогких віддихах весни. Місцями, де на ній назбирала ся вода, покривала ся легкою імлою, а там, де спочивала в ній озимина, прибрала ся в пишну, веселу зелень.

Під склепінєм недоглядно співали жайворонки. Лише здавлено і вемов перли гуляли трілері в висоті, і перлами котили ся в низ...

— Так зараня і лагідно, як сего року, настала весна лиш тоді, як ми дістали нашого Василя, — обізвала ся мужичка Марійка до свого чоловіка, що лежав близько хати, грів ся на сонці і пас свої два пишні молоді воли — ні, не пас, а пускав їх лише, щоби нюхали траву, бо-ж вона була ще за ніжна і мохната, щоб їх грубі пуски могли її скубати.

— Та так. Тоді, як ми ще не мали нічого, а тепер, коли нам Бог допоміг до землі, ми мусимо його тратити!

Вона не відповіла нічого; зітхнула і прjala
дальше.

І між тим тоді і тим тепер лежала лише
праця.

Від сїрого ранку до пізної ночі — праця.

Завсїди була вона тут і ждала. Похмура
і невмолима пожирала все. Час, думку, забаву,
силу, здоровле, молодість, навіть і ту одробину
охоти до життя, коли та хотїла в неспостережених
хвилях переломити сїрий одностайний тон і позо-
лотити істноване. Завсїди була ненаситна і не-
вдоволена; ледви лишила чоловікови кілька кра-
пель крові в жилах і семий день у тиждні, в
якім ішло ся з ранку до Бога, а по обіді в
поле...

В поле!... По двадцятьох майже роках дороб-
или ся вони кількох моргів поля.

Журбою і мозолою пересякла кожда грудка,
але й любовю. Тою жадною, заляканою любовю,
яку відчуває кождий мужик для своєї землі.

Про неї говорило ся як про живу істоту.

Хто її кормив — того кормила й вона.

Хто її не занедбував — того не занедбувала
й вона. Ніхто не розумів її лїпше, як мужик, —
і тому дав Бог мужиків, як сотворив землю.

Доки буде земля, будуть і мужики...

Мали і двох дорослих синів.

За кілька недїль старший Василь мав ста-
вати до бранки. Від хвилі покликку ходили всі
мов під вагою якогось тягару. Покличуть його?
Чи лишать? Коли би взяли... щоби ніхто не діж-
дав ся тої години! — настав би всему кінець!

Поля родили би без помочи його молодої
сили лише слабий хлїб. Вони обоє постарїли ся
перед часом, а молодший син не вдав ся. Йому
була земля байдужа і він оминав працю. Безжур-
ний був і до дївчат прихильний. Мов половик спа-

дав всюди, де лиш були які танці, і коїв між ними лихо!... До того і крав іще, брехав, і обмивав своє сумління в горівці.

В кінці закохався в якійсь молодій Циганці, що розуміла ся на зілях, і забув про тата й маму.

З плачем відвернув ся сором від него.

Такий був молодший...

Бог один знав, що тепер настане. Батьки дивили ся в будуччину, як у ніч. Доси був старший їх єдиною потіхою. І молоду мав уже: молодесеньке покірне дівча, що плакало з любови до него...

— Був ти в панотця? — перебила вона мовчанку. — Може він порадив би, що робити, аби не втратити дитини!

— Ей, панотець! Він був знов такий жовчний! День перед тим впала попада підчас служби п'яна до церкви і сварила ся з ним, що без неї винаймив одному мужикови кусень поля. Потім били ся обоє, таки в церкві... Вона кинула за ним хрестом... Тепер він знов лютий і важить свої слова грішми...

— Що казав?

— „Дай на службу“ казав. — „Буде, як Бог схоче“.

— Треба дати, — відповіла жінка.

— Піду і дам, — відповів він побожно; — лиш треба би що продати. — Що? — він сам не знав іще; може оту пшеницю, що ховав її старанно на поді на насіне, і хотів саме тепер посіяти, або один улий з бжолами? Мав чотири пні.

— Ти поговорив би з учителем, — говорила дальше Марійка. — Може би він дав яку раду?

— Е! що вже той порадить! Він знає лиш калатати про свою біду та про те, що з своїми дітьми гине з голоду. Колись то, міркуй, Маріє,

казав мені, аби наш Василь женив ся з його донькою.

— А він що, вдурів? На що Василеви панни?

— Се тому, що в них велика біда. Має багато дітей.

— Але за те має цісарську платню.

— Я йому се казав; а він каже: Її за багато, щоб вмерти, а за мало, щоб жити.

— Погано...

Потім обое заговорили.

На її перед часом постарілим ніжнім лицю розстелила ся жура. Пряла ще пильнійше. Він дивив ся на воли. Василь виховав їх. А тепер доглядали їх усі, як ока в голові. Але-ж бо й „файні“ були вони... Ціле село любило ся ними. І сам двірник не мав таких волів. Були оба червоні, товсті, блискучі, а їх вола звисали аж по коліна. До того були в них різки маленькі, білі, як місяць, коли настає; а самі були розумні і послухні — потіха і надія Василя! В осени хотів він ними виорати поля, а потім продати. За ті гроші для себе і своєї „жінки“ хату поставити. Або докупити кусень поля і кілька молодих штук товару. Або одного коня і кілька господарських річей: віз і иньше таке, що потребував конечно. Або поставити стодолу, хоч і малу, як її ставлять німецькі господарі; або податки поплатити і иньші громадські дачки. Або... ей, стілько-стілько було того всего, чого він хотів! Все те, що було потрібне, сунуло ся на чоловіка так часто, тиснуло ся так близько... одно по другім, росло чим раз више й више і доводило до розпуки, що все ще його не було!

Все те неначе містило ся в тих двох гарних спокійних звірях, що їх доглядали мов собі рівних, із якими і спали і їли під одним дахом...

В слітних неділях, коли годі було йти в поле, грали коло них у сопілку. Ріжні пісні — сумні

і веселі. Вони стояли спокійно, румигаючи — і дивилися своїми великими лагідними очима так розумно в перед себе! А коли було перестати і забирати ся зі стайні, завертали свої статочні голови за чоловіком і ревіли! Тоді треба було мимоволі вертати і гласкати їх...

Прекрасні, мудрі звірі...

Здалека пізнала Марійка і її чоловік давнього пропінатора Беняміна, як ішов полем вузкою стежкою до них. Перед якими двацять п'ятьма роками прийшов він у село, бідний Жид, із жінкою і дев'ятьма малими дітьми.

Від трьох років мешкав уже в столиці.

Збогатів, переселився туди, мешкав у великій камениці, повіддавав доньки за богатих панських купців, а сам ходив із грубим золотим ланцюжком коло годвинника, та блискучим проти сонця, великим капелюхом.

Але він усе не цурався того тихого села, що між своїми широкими полями конюшин і жит — зі своїми хатками, критими соломою, виглядало мов купка мушель зпосеред зелені.

Що весни приходив він і питався про поводжене і здоровле людей. Знав усі їх справи і їх журби. Постарівся з ними, знав звичай їх життя, і ніяк не міг відорвати ся від сего кусника землі на завсідн.

На весні находила на селян, крім звичайних турбот, що відчували ся у ту пору найглибше, — ще й велика жура про синів, покликаних до війська. Неначе мрака лягав смуток на молоді і старі уми.

Привитали ся.

Він подав їм руку, прибрану в червоняву рукавичку. Говорили про всіляке. Найбільше про матеріяльний стан села, про засіви... Потім Бенямін звернув увагу на красні воли, що пасли ся.

— Пишні звірята! — сказав і його очі усьміхнулися.

Серце старого селянина знялося з утіхи.

— А правда? — Більше не сказав нічого. Він знав, що „знав“.

Марія перестала прости і глянула йому в лице.

— Се воли нашого Василька, — сказала. — Ви й не знаєте, пане Бенямін. Наш Василь такий господар, що йому й пари в селі нема. Ніколи не побачите його на танцях, ніколи в коршмі. Якби Василя не було, було би вже давно по всему! Коли-б ви знали, який Василь чемний... коли-б ви знали...

А він знав усе, і став разом із ними хвалити.

— А отсі воли, пане Бенямін... — хотіла вона ще щось сказати про звірів, але він перебив її.

— Ей, що там воли! Віл усе волон. Але як стоїть діло з бранкою?

Тут зітхнули старі і почали нарікати.

Він здержано, покірно, з похиленою на груди головою, з сумом, а вона балакливо, горесно і з рухами повними грозьби.

Сотню разів проклинала вона вже тих, що як голодні вовки кидались на синів! Нехай би ніколи не нашли спочинку в гробі, а на тамтім світі ані одного ясного кута!

А Бенямін сьміявся.

Яка вона була дурна! Чи вона не знала, що инакше не могло бути?

Знала! Яка їй з того розрада?

Бенямін грався своїм ланцюжком від годинника і думав довго. Потім казав, що справа далась би може змінити ся і на добре, хлопчиско міг би може остатись дома. Що справді годі його увільнити, але... але... він не докінчив гадки і похитав журливо головою.

Але що?

Але то коштувало би дуже багато.

Боже!

Таки так. Коштувало би багато... Може й більше, ніж варті отєї глупі воли...

Ісусе Христе!

Та що-ж? Чи се таке страшне? Коли подумати, що від сего залежить усе... що син працював би три роки дома, замість бігати три роки по толовах, чистити івери, бути слугою чужих людей, бути виставленим на всякі небезпечности, а ще гірше на смерть — то що значать два дурні воли супроти того всего? За три роки можна мати знов такій „гаразд“!

Обоє признали, що він каже правду, але не переставали нарікати. Сеж таки страшна річ — пара таких волів!

— Я вже думав сяк і так, — обізвав ся селянин, — хоч і не говорив про се нічого. На приклад: спродати отєї красні воли і піти з грішми перед панів...

— Що ви хотіли би? — майже скрикнув Бенямін.

— Піду, кажу, до панів, поклоню ся їм, покладу гроші на стіл і скажу: „Пустіть мою дитину. Я не хочу дурно. От тутки моя праця; я даю її з радної душі... цісаревн... або кому вже треба. За те пустіть мою дитину...“

Бенямін розсміяв ся, як перше.

— Який же з тебе дурний мужик!

— Я дурний, се правда, але до того не треба багато розуму...

— Так? Не треба багато розуму? Спробуй лише, побачиш, що стане ся з тобою і з твоїм Василем. Спробуй лише!

Жінка почала плакати.

— Так, так, небоже! Ти сидиш тут на полях і розумієш ся на таких справах етілько, що

твої воли. Се кажу я тобі, бо инакше годі. До панів і не вільно йти, а хоч би ти, мужив, і перед них пішов і їм і сто разів поклонив ся, то всеж таки було би се, що ти сказав би, мужицьке! З панами говорить ся инакше. Се не для твоєї голови. Дай спокій, коли не хочеш справу попусувати!

А наляканий селянин не хотів справу „попусувати“.

Бенямін хотів отсю річ узяти в свої руки. Не дуже радо, але з милосердя для них. Він знав їх обставини доєладно, знав, як дрожали над хлопцем і якою силою був він в їх істнованю. Лише тому. І тому, що він не був такий злий мужик, як инші, а був завсїди добрий і чесний, і що хлопчиско не мав серця до війська мимо свого медвежого здоровля і сили...

А голос молодого Василя доходив до них здалека м'якими філями. Він співав прв роботі. Веселі і сумні пісні причиняли ся несвідомо до того, що тут рішили гірку справу. Рішили його любимців спродати, а гроші за них обернути на його визволенє. Бенямін мав те все зробити.

Старі провели його далеко, аж на кінець села, а Марійка понесла за ним іще для його жінки гарний барвний коверець, що сама його виробила і хотіла ним на весілю Василя застелити лаву, найкрасшій кусень зі скрині. Потім вернули ся обоє до дому.

Було се одної слітної, зимної днини в жовтні, як Василь покинув своїх батьків і землю.

Нічого не помогло, хоч і вслів продали, хоч і сам Бенямін орудував грішми...

В день перед тим чорні ворони окружували без настанку соломою крыту хатину, мов би там лежав труп і ждав на них довго...

Потім настала осінь.

Закутана у мраку, з супроводом зимних вітрів, із сумними сірими вечерами, з хлипанем безнастанних дощів...

Тихо і пусто було всюди, але не спокійно.

Було щось, що мучило... гризло... щось, що себе під'їдаючи, ширалось без відпочинку і спокою.

Се була туга.

За молодую, здоровою, жвавою силою, що потягла ся кудись, лишаючи все ще сліди по собі, тут і там, мов літо.

Стайня стояла пустою.

Красні звірята, з великими лагідними очима і сильним теплим віддихом лишили порожнечу, що боліла господарів безнастанно і не загибала. Все те, чого було треба і чого ще завсїди не було — зростало, кидало ся в очи, збільшало ся, байдуже і тривке, і заповідало якесь безконечне істнуванє...

Земля лежала сумна.

Щось сильне, здорове, не могла вона сотворити без молодї сили. Мусїла ждати.

І з самого початку, від першої хвилини його відходу, — все ждало...

Крізь понуру масу мрак, в яку уткала ся гризуча туга, що укладала ся щораз тяжше на все і ширила ся тяжкими філями так далеко, як око сягало, спонукуючи, що всі барви блїдли, пробивав ся один голос. Незамічений він співав в-одно: Сьвітла! Сьвітла!...

Чернівці, 4 цвітня, 1898.

ПІД ГОЛИМ НЕБОМ.

НАРИС.

Глибока зима.

Небо закуталось в однобарвну сїрину; нефо-
ремні снігові хмари збились під него, і злившись
із ним, творили сумну копулу над широкою бі-
лою рівниною піль. Неначе з неба виспалась,
так снувала ся нечувана маса чорних кавок дов-
гими рядами по білих межах, і величаючись рух-
ливо, радилась над чимсь поважно. По годині
розділились на три табори, знялись один по дру-
гим журливо в гору і поплили чорним хрестом
поважно в далечинь. Летїли звільна ритмічними
рухами чим раз висше, звертали ся кілька разів
назад. Кружали сумовито, жалїючи над полем,
пустили ся лагідно в сторону міста, що далеко
від піль визирало з мраки на згірю стрункими
вежами, — завернули знов назад і занесли, мов
розплились здрібнілими точками в мрачній дале-
чинї.

Біла рівнина лишила ся пуста.

Безмежна, широка як степ, прибралась у
грубу верству снігу і гляділа тупо в сїру, небес-
ну копулу.

Нею далеко вила ся дорога і губилась чим раз далі в білості. Око так і вяло від поєрібленої поверхні.

В гладку рівнину прямували одні малі сани. Глибоку тишану, що стелилась над широким тим мертвим морем, перебивали напрямком дороги голоси дрібних, дитячо звенячих дзвінків і мов кропили її тоненькими, одностайними крапельками звуків.

Малі сани тягнула рудава конина.

Не була гарна; сама собою незграбна. Довга шерсть її не знала греблиці і щітки, а грива росла, як хотіла. Лиш ноги в неї були тонкі і сильні мов струни, а груди і ніздрі широкі — знак витревалости в потягу й бігу. Йшла пильно; по важности, з якою ступала, знати було, що була інтелігентна і вдячна, і що належала до тих, що радше з утоми падають, чим залишають свій тяжкий обовязок. І вона любила обовязок. Прийшла з тим потягом — сповняти все, що наклав хто небудь на неї — вже на сьвіт і він ніколи не давав їй спочинку.

Батога ненавиділа.

Знакомство з ним уважала за грубу ганьбу, а коли лучалось їй кілька разів, що вдарено її ним — вона складала уражено вуха в зад і валила скажено задніми копитами. Ломила дишель або орчики, або рвала посторонки. З того часу не брали вже до неї батога, а грозили їй лише кулаком.

І дивно! Хоч її пан сидів звичайно позад неї і вона не все могла бачити, що діється там — усе таки відчувала, коли він здоймав кулак над нею і до своїх грубих напоминаючих окликів — махав ним грізно. Тоді летіла як шалена широкою рівниною, гнана диким почутєм страху, що на неї туй-туй спадуть якісь здоганяючі її в

воздуші чорні пошматовані херугви і убують її на місці мов грім.

Упряжена в старанно повязані і поштуковані посторонки і шнурки, йшла скореньким і пильним кроком, схиливши стріпату голову в низ, неначе-б добре знала свої обовязки. Раз — заїхати завчасу до дому, щоб не остатись у ночі на тім білім морі, не стрінутись на нїм із заверюхою, що страх як грізно і самовільно шалїла на безкрайности — а по друге — що знала кого везе.

Тягнула родину ідіотів.

Почала їх тягнути — коли ще ранок був притемнений бурим серпанком задуманої ночі — і мала ще перебрести отсе ціле мертве море до вечера. Чи успіє? Не знала. Сніг лежав грубо, дорога не була добре уїхана, а у повітрі ген високо роїлись, майже клубились білі, дрібосенькі рої і віщували недобре. Лише ще не знати було, в котрій хвилині розібють ся і нечутним летом заповнять повітре і засиплють і без того білу рівнину.

Вітер почав злегка глузувати собі. Змішав ся з острою мов огонь пекучою студенею і розпочав гульню. Зразу легким танцем на поодиноких місцях, а опісля в зміненім темпо. Зривав ся і утихав раптом. Прилягав до землі і затаював віддих. Потім зривав ся шалено і знявшись широким крилом у гору, рвав білі хмари ніжних сніжин у свої обійми і розшалївшись із ними, мчав ся дико помертвілим морем. В полеті спинав ся від часу до часу, кружав у дикій несамовитій пустоті вихром на однім місці і кидав високо клубами снігу стовпом у гору...

Краплі звука дрібних дзвінків розплакали ся...

На переді санок сидїв він і держав віжки.

Одягнений у старий почорнілий кожух, сидів як голова на малім підвешеню, що уходило за сиджене.

Голова прикрита мізерною шапчиною — неначе без шії вибігала вся в бороду. Борода з малою як у кози чорною рідкою борідкою, становила найбільшу і найвиднійшу часть лица. Кирпатий ніс, малі мов перець очі дивили ся в тупій і заразом ідіотично-задумчивій плоскій журбі зпід низького чола перед себе.

У деякім віддаленю за ним — на лабузі — низше від него сиділа вона. Обвита темною хусткою голова була ще раз вузьенькою білою хусточкою понад чолом перевязана; знак, що дорога їх була далека.

І в неї голова сиділа на карку мов без шії. Але її лице — Боже, те її лице! Заокруглене, плоске, було майже в гору звернене. Грубі і широкі губи пишали ся погано на лиці, ніс круглий, а великі мов небо сині очі перенялись на віки безвиразним поглядом.

Значно було: ніколи в житю не морщила думка її брови. Ніколи не зазнавала зворушуючих почувань; в її душі погода. Вічна, до розпуки приводяча, одностайна, тупа, глуха погода! Вічна бездумна погода! Сиділа так за ним, що знати було: він був кермуючою силою і головою всего, а вона лише в спокійнім вижидаючім послуї приймала весь, не застановляючи ся ніколи над тим, що походило від него. Він знав, що робить.

Як найшов саме її — і де надибала вона його?

Між ними проходило і пересувалось стілько людей — вони родились кожде в иньшій місцевості — а однак — ждали десь обопільно несвідомо на себе. Його не хотів ніхто, аж доки вона

не стрінула ся із ним, а з неї глузували всі, доки він не порозумів ся з нею.

Опісля і вийшла якась на причуд дивна, на пів дика, на пів сьмішна гармонія. І який був він — а все таки навіть і він устроїв собі свій власний сьвіт, де був у себе сам один паном, рядив і мав усе під своєю опікою і де все виходило як хотів, де був самовладцем і був ним із цілою своєю ідіотичною повагою.

Сидів тепер у напруженій задумі і мав свою хатину перед душею. Малу, схилену, соломою вкриту хатину, зі скісними віконцями — коло неї низька шопка і стіг соломи... Хата під лісом, майже обведена ним, у глибокій затиші, мов старий, спорохнявілий, ніким не тиканий гріб.

В ній лишив конаючу матір. Далеко, широко від ліса жадної душі, лише бліда, німа рівнина.

Вони вчора з ранку виїхали з дому. Треба було в місто. Отсе вертали...

Між ними обома сиділо воно. Носило сліди його й її на собі і було осередком одинокої іскри божої в убогих їх душах, осередком їх любови. Вязало їх тісно зі собою і приковувало до малої під лісом засуненої хатини. Своїм дрібним, мізерним істнованем надало їм від разу ціль життя і силувало несьвідомо до живійшого думаня і праці. Зрозуміли. Треба було за що небудь брати ся. Воно було. І з усього визирало для них воно.

Сиділо загорнене в найліпшій одежі і хустині, негарне, з вибалушеними, ясними оченятами і дивило ся мов черепаха однаково перед себе. Нагадувало також молоді з гнізда визираючі пташенята з голими головками і майже на верх влїзаючими очима.

І спокійно між ними сиділа безжурність.

В літі возили від часу до часу до одної великої лазні в місто мітелки із зеленого дубового

лвстя, де діставали від сотки 2 злр. Майже ціле літо вязали і вязали.

Все, що робили, робили разом. Мале зносило налагоджене дрібне пруте, а родичі вязали його механічно, мовчки. Куди не глянути літом коло їх хатини, всюди повно мітелок. Була обтулена ними, а приспа завалена верствами предивного того богацтва.

Здавало ся — ціле житє їх, уся їх будучність крила ся у зеленій дубині, що рік-річно весною відновляла ся і простирала до них свої густі кріселаті віти, а вони так і чіпали ся за зелене гядля і майже живили ся ним.

В зимі вона пряла або брала від знайомої Жидівки з міста піре дерти. Він ходив із цимбалами по весілях або наймав ся десь колись із ковиную. Се останнє рідко. Його хатина далеко від села і люди навідували ся мало до него. Часом вивозив і вугля в місто.

Мізерно діяло ся зимою у них.

Майже пересипляли її. Одинокі живі сотворія, що викликували рух коло хатини, були конина і собака. Їх треба було доглядати і з хати дозирати.

Конина вештала ся цілими днями свобідно мов добра газдиня докола хатини, випаючи то тут, то там за чимось коло приспи і край ліса, заглядаючи часом і в хатину крізь вікна своїми мудрими блискучими очима, а собака ворохобилась на найменший шелест дерев. Її гавканє гнало дико в понуру глибину мовчливої дубини, лякало полохливі серни до нестями і грало довго грізною луною в тишині ліса.

Пізною осіню приплентала ся до них його старенька мати, що жила літом із милостині, а зимою переживала у них, і недавно занедужала. Була поражена. Лиш одною рукою володіла. Вони

дожидали її кінця і свічка горіла коло неї майже ненастанно...

Лежала тепер сама-саміська в хаті і дожидала їх.

Вони виїхали в місто випросити трохи грошей за мітелки вперед. Треба було справити похорон, як вона вмере. Деревище зладити, поца заплатити, похоронний обід подати... Випросили за тисячку мітелок 15 злр. Звичайно діставали 20 злр., але син разом і тому що наперед і в зимі — лише стільки.

Вертали отсе. Знаходили ся саме в половині дороги і серед безкрайного поля.

Вертали погідні і вдоволені. Він неначе велику добичу зробив і сповнив важку задачу. Мав стільки грошей у своїх руках! ніколи ще не мав стільки разом; ну — але в него мати вмирає, а може вже і вмерла?... Він поховає її гарно, як личить газді, щоб люди не глумили ся із него. І так усе чогось підьмішкують ся. Але то нічого, усе буде добре. І він почуває себе важним і неначе бачить ті похорони.

Бачить хоругви коло своєї хатини і багато людей з повідкриваними головами. Один чоловік тримає хрест у руках. Поза тим не бачить нічого і не спів більше нараз подумати...

Так. Його мати вмерла. І щоби не казали, що він не похоронив свою маму. Свою рідну маму...

Віз із собою кільканацять свічок, кусень мяса на посмертний обід, трохи муки і велику пляшку горівки.

Собака скавуліла коло хати голодним, жалісним голосом, хвилями зривала ся, кидаючись на всі сторони несамовито і майже уривала ся на дрантивій мотузині — однак ніщо живе не з'являло ся. Іншим часом дивила ся ненастанно

на двері блискучими очима, чи не відчинять ся і чи не кине їй хто якого їдла — але вони немов на віки зачинили ся і вона плакала з жалю і нетерпливости.

Ціла хмара чорних ворон злетіла звідкись і посідала на гвляках докола хатини, найживши скучно дрібне піре. Лісом гнав дикий глухий шелест, ломило ся сухе гилля, мов о него отирало ся щось, а відтак наближала ся ніч. Недобра, нечувана ніч.

Вихор не уставав. Зимно як огонь вялило все, а він так і розносив собою.

Із-за ліса надлетіла біла хмара снігу і кинула ся на хатину. Рвала і термосила її, добивала ся і силувала ся розірвати вікна або двері. Не чув її ніхто там у середині. Вона прилетіла з широкого поля і благала ратунку. Там страшно діяло ся...

В хаті було тихо і темно, сьвічка згасла.

В углах темнота стовпом зросла і стояла недвижно, а серединою хати прокинув ся сумрак. На печі лежала старенька і сьвітила чорними очима просто у вікно.

Чула все. Не могла відчинити вікна, воно було забите, а вона лиш одною рукою і душею жива; хрестила ся на силу і відповідала: „Я чую — казала — але не можу; вертай назад“.

Хмара помчала ся кудись, полишаючи за собою гробову тишину в хаті, а за хвилину прилетіла друга.

Знов те саме. Термосіне, стогін і гудіне в комині. Жмені снігу метали ся о вікна, а в кінці почало ся дике шаліне докола хатини. Мала хоч би й розсадити ся — а доступити до живої душі... Холод тиснув ся жадібно коло шиб і бажав усе на віки заморозити, а вітер захоочував гострим свистом.

Через час почув ся голосний лускіт, а опісля жалісний бренькіт. Зі сторони ліса відірвало ся вікно і падуци розбило ся на дрібні кусні.

На полях зле виглядало. У повітря нечуванний бій. Хмари снігу кидали ся змями на себе, клубили ся і розбивали ся завзято — иньші знов метали ся серпанками сполохано на всі боки, розпинали широко свої крила, відпирали напір дикого вихру. Але він сильний і розлючений, рвав їх зі собою, видав до землі, а опісля знявши їх у гору — розносив із побідним свистом по широкій рівнині.

Мала конина боролася з усеї сили в білих роях. Крок за кроком тягнула свій тягар, але дороги вже не знала. Її змело і перед нею зрівняло ся нараз якесь одно широке, біле море.

Її шерсть і грива одубіли. Вона ішла зі спущеною головою і тяжко дихала. Чула, що туй-туй упаде. Від часу до часу ставала, відсапувала, а потім немов почувши за собою грізний кулак, рвала вперед. Вітер пер її все в бік — і коли вона вже майже подавала ся, надлітали серпанки снігу і навертали нею в противну сторону. Не бачила виразно, куди йде. Дзвінки додавали їй сили. Слухала їх. Хвилями видавали ся вони їй як тоненький бренькіт мушок у літі, коли пасла ся краєм ліса і вони в сяєві сонця лїнво роїли ся в повітрі або докучали їй коло очей. Тоді вона майже рвалася уперед і їй здавало ся, що прискоривши кроки спинить ся коло зеленого ліса і дрібонької ніжної трави, котру так любила снати. Та ба! Се не було літо, се була зима люта, як огонь.

Грубі наминаючі слова пролітали над нею чим раз рідше і слабше. Десь немов розлітали ся. Віжок, здавалось, ніхто не держав. І справді не держав. Її пан витягнув пляшку з горівкою,

що віз її на похорон та посмертний обід і розгрівались нею всі трое. Перемерзли до кости. Мали під собою лише купу лабузу і якийсь лахміте. Коли виїздили з дому, було тихо у повітрі.

Вона попивала жадібно подаваний їй розгріваючий напитек, хухаючи раз-у-раз у закостенілі руки — а мале, напившись, уснуло. Він уже найдовше прилягав устами до фляшки.

Опісля викрикував важким і грізним голосом на конину — і часом мов пригадував собі щось, дивився диким переляканим поглядом перед себе. Докола него шаліла заметільниця; страшна, давно нечувана, і він не бачив нічого. В лице, що висував його, аби глядіти ліпше вперед, било зимними шпильочками і очи стулювалися мимоволі. Щоки аж пекли від студени; ух не чув уже. Кілька разів мелькнуло йому через голову: чи не взявся його блуд? Але потім успокоювався. Не може бути. Конина ось та ніколи не блудила. Їздив уже нею четверту зиму. Раз сама заїхала до дому, як він іще з одним чоловіком підпивши собі трохи позасипляли на візку. Не було їй куди блудити. Полями вела лиш одна дорога; нею їздив рідко хто зимою, хіба лиш літом, як на полях лежало збіжжя — отже нікому було з дороги уступати ся. Біда лише, що розревілась заверюха, дорогу замітала. Але вона все знала, вона заїде як треба. Все до дому рвала ся. Худоба все так... Лише коби студінь попустила... з зимна аж щоки розболіли... Щось пірвало його за шанку і збило з голови, майже на силу утримав. Відтак засунув її тісно над чоло, потягнув іще раз із фляшки, подав фляшку жінці і заховавши її опісля коло себе в ноги, закинув собі віжки на шию, руки засунув у рукави і згорбившись ся в двоє перед вітром, попав у тупу задуму і сидів недвижно.

За ним із заду змовкло також. Жінка лягла в сани, аби захоронити ся від вітру і охоронити від него сплячу дитину — отже ніяк було балакати. Вігер і так відганяв слова і ловив їх у себе. Їхали так довго. Часом мов зі сну прокидався і гукав на руденьку: „Каліко мой, чого стоїш“? Або грозив диким голосом.

Перед його уявою стояв непорушно, мов повурий мур, великий дубовий ліс, а під лісом його хатина. Відтак бачив матір на печі. Коло неї горіла свічка...

Він сам уставив її там... і вона горіла.

Далі вадів похорони... хоругви людей з повідкриваними головами, а опісля посмертний обід. Він зладив посмертний обід, бо його мати вмерла. Ходить між людьми, просить їсти і пити і наливає горівки з фляшки. Пили. Він усе наливав, а вони все пили. Най шють, аби знали і аби не говорили. І так усе підсмішкують собі з него — але раз най знають. Він матір свою ховає. Зладив посмертний обід...

На дворі заверюха, очей не може розплющити, але се нічого. В хаті тепло і йому тепло. В цілім тілі розливалось ся тепло, а заметільниця так лютувала і товклась, аж страшно... лісом гуділо...

І гудить і шелестить ненастанно. Сеж ліс велитень — се листе так шелестить... дубина та золота!

Ей той ліс, той ліс, той ліс! Хто би його знав, що то за ліс — на весні хто би його знав... Великий та зелений! Він його тато й мама і годувє його як свою дитину. Його гилле широке і зелене, листе чорне, блискуче, аж любо мітелки вязати. Всі вязуть; він, жінка і мале. Але мале найменше. Воно зносить листе, а зносячи робить доріжку зелену, граєть ся листем. Обсипує себе ним, а листки літають мов зелені метелики докола

його голови. Що йому робота? Що воно знає? Йому аби все готове було, та тепло аби йому було. Сонце аби йому гріло. А сонце світило і гріло... пригрівало так, що розкіш. Усе тіло теплом своїм заливало...

„Каліко мой — чого стоїш?“

Причудось їй отсе, чи вітер розніс був ті слова і аж тепер вернув назад до її слуху.

Дзвінки мов стрепенули ся, мов жменею з жахом розсипані на однім місці, так раптом зойкнули.

І знов те саме. Голосне сапанє, майже стогін — і брала своїми тонкими ногами в закостенілім морі.

Неба мабуть не було.

Понура маса звисала затемнена над землею. Над білою рівниною клубили ся хмари снігу, иньші мов у перегонах літали в несказанім переляку, безцільно, гонені диким вихром. Він сам, невидимий і гострий мчав ся завзято на всі сторони, шукав і котив ся за кимсь, бушуючи у невисловленій лютости.

Нечувана погоня відбувала ся німо на широким просторах.

Дзвінки задрожали і змовкли.

Руденька станула мов укопана. Десь недалеко перед нею перелетіла в серпанках снігу закутана, довжезна чорна змिया-велитень із червоними, огнем налитими очима, голосно стогнучи та сапаючи через поля і зникла. Лишила за собою чорні клуби диму. Довго було ще чути її стогін і стукіт, а потім усе втихло. Майже не тямлячиє завернула руда. Дрожала на цілім тілі з переляку. Оглянула ся за підмогою. Але їй метнув ся в очи лише німий вітер і танець розшалілого снігу.

Поступила кілька кроків уперед і вдарила головою о якийсь височенний тонкий стовп. Знов станула. Над її головою розсипала ся предивно гармонійна, сьміла струя звуків і не вмовкала. Звеніла без перестанку, неначе гнала одностайним, безжурним летом через цілий безмежний простір...

Насторчила вуха і слухала. Що се? Було миле і гарне і ніколи не чула сего, хоч кілька разів переїздила сею дорогою! Грало так звучно і рівно і не мало нічого спільного з отсею заметільницею. Воно не бояло ся її і летіло так спокійно і сьміливо крізь вихор до своєї мети...

Відтак прокинула ся.

Вона знов стояла і зараз гримне голос, підніметь ся кулак над нею. Не відчувала його вже довшій час над собою, отже він певно туй-туй підніметь ся, а з ним разом і ті чорні зловіщі шмати, що їх мов грому бояла ся.

Почала рвати ся вперед. Дзвінки розворушились і пілляли звуками її сліди. Підбігла короткий кусень... та що се таке?... Вона зачіпила о такий самий стовп як перед хвилиєю, і з него розходила ся як передше та сама чудова, мила гра. Струя звуків, сама одинока, плила одностайним бренькотом своїм невпинно через отсе море в безвісти...

Та вона не стояла тут більше. Напруженими силами тягнула. Часом падала і знов уставала. Дикий ляк запанував над нею. Їй здавало ся виразно, що замість кулака настановила ся там за нею на санках чорна, недвижна, кінчаста купа, стаєть ся чим раз тяжшою і дивить ся заєдно на її хребет. Щось чужого почула на санках, і те чуже мусіла тепер везти. Ясний інстинкт, що проводив її досі, почав покидати її. Очі почали іскрять ся, ніздрі розширять ся. Ціла довга грива

наїжилась миттю, вона скочила сполохана в бік, а потім почала утікати.

Несамовита сила вступила в неї і вона утікала. Гнала протяжними скоками; заднім тропом майже прилягала до землі з остраху, а переднім порола сніг. Дзвінки не опускали її. Товклись пискливо докола її шиї і благали розпучливо не зупиняти ся ані на хвилину ніде. А коли ставала, аби набрати сил, її груди, здалось, туй-туй розсадить ся і дзвінки лякливо вмовкали, мов ховали ся раптом у сніг. Тоді ставало їй іще гірше і вона знов утікала без тямки.

За нею росла на санках чорна купа. Білі серпанки снігу супроводили її з обох сторін. Тулилися до неї, міняючись один по другім, а на решті осілись на ній нечутно і вкрили її своїм ніжним біливом цілковито. Зпід него визирав лише якийсь чорний вершок і став ся ненастанним пострахом для рудої...

Над ранком бій устав.

Запанувала тупа тишина. Широкі сніжні крила хмар прилягли білим сріблом до землі і не знимали ся з неї більше. Вихор згубив ся. Небо прибирало ся в сіру барву і тонуло в жалібній задумі.

Слабим, знівеченим кроком і з ледви чутним, дрозжачим звуком дзвінків приволокла ся конина до дому.

Станула саме перед дверми...

Собака рвала ся. Вже здалека почула їх і витала диким, несамовитим скавулїнем. Тепер тягла до землі і волокла ся до них покїрно, на скілько їй се позваляв мотузок. Скавулїла і вила, а очі іскрили ся предивним сьвітлом. Піднімала голову і оповїдала. Ждала два дни, не їла, не

бачила живої душі. Оті двері онтам не відчинялись, як зачинились за ними... а тепер... а тепер...

Гавкала неспокійно, болізним, роздразняючим голосом, то знов шаліла простягаючи лапи до руденької.

„Щож? Щож?“

Тая стріпала ся з цілої сили і поволокла ся з тягаром до стога. Дзвінки зісунули ся з неї, упали до землі, а звуки розбігли ся з поспіхом на всі сторони і згубили ся.

Ніч. Глибоке, безкрає небо погідне і оживлене. Зьвізди миготять, дрожать, грають світлом своїм, а де-не-де перелітають луковатим полетом і міняють місця на небі.

Між ними спокійно стоїть місяць.

Ясне, магічне його світло розпливаєть ся лагідно докола него. Біла, пуста рівнина заллята ним мов сріблом, а високі, тонкі стовпи, що біжуть правильно по ній тут і там і далі, кидають на неї пасма струнких тіней і мов вяжуть ся руками з собою, аби не згубитись у одностайній пустині.

Довгий дубовий ліс, прибраний в іней, творив краєм рівнини кришталевий мур. Його вершки прозорі у світлі, майже розпливають ся в нім.

Около півночі станув у закаменілій недвижимості і побілїв цїлковито.

Бачив: в близькості хатини пересунулась тайком мрака, мов срібна, ледви помітна тканина, приняла чудно сформовану постать і перетяглась нечутно кришталевим верхом у пусту освітлену рівнину..

Місяць пронизав її своїм лагідним сяєвом,
а відтак заховав ся на хвилину за хмару, загля-
нувши в її фосфоричні, безсмертні очі...

Вона щезла...

— — — — —
Струя звучної, спокійної гри летить живо
рівною ниткою далеко білою рівниною, невтомно,
без перерви, мов у вічність.

Де урветь ся?

Їй байдуже.

Страху перед нічим не знає.

Чернівці, 25 марта, 1900.

Там звізди пробивались.

Поезія в прозі.

Під самим лісом плила вузка глибока ріка. Змивала коріне старих дубів, холодила беріг, на яким виростало буйне з'їле, густі дикі корчі дерев — і відбивалась від часу до часу від берега на знак життя.

Густий ліс дубовий надав їй барву своєрідну. Плила зовсім зеленою водою і лиш там, де припирала лівим берегом до гладкої рівнини — блистіла з далека сивавим сріблом.

По ній пишались водні рожі, а ще більше їх широке, зелене листє.

Рівнина, що припирала до лівого берега, се широкий степ. Степ український. — По ній грала розпаношена безконечна туга і одностайний сум.

Звідки походив?

Не знав. Вже здавна був. Йому тут широко — і він розпустив далеко свої сумні крила і грав по пустім морю тім мов цар...

Незамітно плила ріка в перед. Лиш як вітер здоймав ся і шалів по степу — їх гладка поверхня морщила ся з болю.

— Чого терпиш?... питав тихим шелестом дубовий ліс зелений.

— Дразнить мене — а розілляться не можу — відшептувала болісно.

— Виступи з себе, розіграй ся, та залий цілий степ широкий — щоб знав, що і в тобі сила! — радив великан.

— За мало мене, щоб заляла цілий степ широкий, відмовила сумно. — Зробились би з мене хіба краплі роси на нїм, та саме окрасили його мов кришталами. Волю так.

— Так? Стїнена в отсей жоліб та вічно стережена каменистим берегом?

— — — По гладкій поверхні промайнув у ясній, місячній ночі усміх її... — я глибока. Безмежно глибока. О скільки вузша, о стільки глибша. Отсе широке пишне листе, що плаває тут і там по мині — що незамітною стебелиною здоймаєть ся з мого замуленого дна до ясного світла — воно тобі скаже, яка я глибока. Се моя сила і мов богацтво“...

Задумав ся лїс дубовий.

Говорила про богацтво — а майже незамітна в тїм широкім степу — і усміхалась.

Він був її вічною окрасою. Німої прастарої поезії. Магічними місячними ночами снувались русалки по його березі. В глибині його темній, безшелестній співали полохливі соловейки... а десь не десь вганяв ся з поміж гущавин дерев сильний дуб великан у гору і глядів понад усіх далеко в сірий степ пустий... Далеко до сходу сонця?

Не далеко.

Але ще ніч пишала ся.

А ночі тій відповідав широкий сум на степу і далеко розстелена туга...

За чим?

— Що звізди в нїм не пробивались. Що весь блиск богацтва, що пишав ся та тремтів вічним

сріблом он там на небесах — весь рай розцвильний на голубім небі — не схиляв ся до него, і ані раз не відбивав ся в його могутнім далекім просторі...

— — — — —

А під берегом ліса — в темрявім затишку, де ріка була найвузшою і найглибшою, де сунулась темно-лискуючою поверхнею своєю незамітною в перед — там грало сьвітлом небесним.

Там звізди пробивались...

Чернівці, 27 липня, 1900.

Сумно колишуть ся сосни.

Фантазія*).

Давно кажуть — царювали по лісах і горах лісні царі.

А може й тепер царюють.

В темних старих горах, недоступних людям, а знані лиш полохливим птицям, медведям і ворожо настроєним орлам — проживають вони може і тепер. Проходжують ся в дивних коштовних, поволочистих строях, у срібній коруні, числять сосни і дуби в своїй державі... назначуючи їм вік, задержуючи ся около тихих, великих вод, що тут і там виблискують ся сріблито-зеленими зеркалами в густій траві лісів; і така їх ціла праця.

Оден такий цар — кажуть, любив одно таке озерце більше, ніж інші.

Називав його своїм „морським оком“, хоча було цілком мале... і в глибині ліса бережно заховане... неначе... лиш з умисне для него з зелені виблискувало.

*) По звидженю маленького так званого „морського ока“ в горах коло гуцульського села Арджель недалеко Рус-Мольдавиці (Кімполюніського повіта) на Буковині.

Коло него задержував ся місячними ночами і заглядав радо в його глибинь.

Де дно в нїм починало ся і де кінчило ся, знав, здаєть ся, лише він оден. Зверху було воно погідне, спокійне і затаювало тим спокоем свою велику глибинь.

Цар бачив на його дні якісь чудеса, купав свій образ царський в срібній поверхни, що йому служила за зеркало, перечислюючи від часу до часу дороге каміне в коруні своїй, а в кінци, заслухував ся в гру якихось звуків, що мов золотими струнами викликувані, добувались із глибокого дна морського ока до него, скоро спиняв ся коло него, заглядаючи по чудеса в зелену глибинь...

Там лежала золота чудотворна арфа і в місячних ночах обзивала ся чародійними звуками до него.

Довгі роки пригравала йому якусь пишну, ніжну пісню, і її чули окрім него дикі білі голуби, замкнена папороть, верхки старих смерек, а підчас весняних ночей, і цілий ліс...

Молоді серни й олені заходили в ту сторону з него воду пити, але... зачувши предивні звуки... заслухувались... і забували... Одного разу спроневірила ся цареви його улюблена русалка.

Подла з роду — пігнала в есавільнім леті за привидом лісним якимось і покинула царя на віки...

Засумував за нею лісний цар.

Мірив гострим кроком із жалю свою державу здовж і ширш і шукав спокою. В пошуканці за спокоем поблїдло в него колишне довіре до всего, що живе — і він ніяк не міг переломити зневіря в своїй души.

Зближвши ся одного разу до свого озера, поглянув на його поверхню і задумавши ся на хвилину, зморщив грізно царське чоло.

Йому видало ся що срібна поверхня не відбивала його царську стать так ясно, як колись. Що його пишна корона стратила через те на блискучій своїй п'ятомій красі, та що за те верхи високих стрійних смerek і сосен відбивали ся виразнійше в воді, як він у своїй королівській гордості. „Нема глибини і в тобі!“ вликнув із погордою і тупнув ногою.

„Ти не „морське око“, вічне „зеркало“ лісової правди, але подла калужа, як усі ті иньші, що блистять фальшивим, приманливим світлом. Віднині не хочу й глянути на тебе!“

Так кликнув із погордою і гнівом.

Відтак відломив сильною рукою брилу скали, що стояла он тут у поближу — в місто каменя, і вдоймивши її люто в гору, кинув нею з цілої своєї царської сили в тиху погідно блистачу глибинь...

Глухо пішов відляск води лісом. —

Задрожала срібна поверхня і заколихалась у своїм незглибимім на око кітлі — а разом із тим, добув ся болізнний зойк із глибини, і по короткій хвилі якоїсь укритої підводної борби, — викинуло розбурхане дно золоту, чудотворну арфу на верх. Золоті струни її, — цірвані острим каменем, киненим царською рукою, обвили ся з раптового, несподіваного болю округ арфи — відтак поплававши з нею сумними нитками безвладно по скаламученій поверхні — потонули на віки в чорну безодню...

Царя перекинула тієї ночі якась невидима лісна сила в орла.

Пересиджує самітний на острій скелі високої, і мимоволі звертають ся його очі місячними ночами тужно на безворушну поверхню „морського ока“.

Над нею панує від т ої хвилі мертва тишина.

Ні зморщить ся воно, — ні задрожить... а колишне, веселе, рівне зеркало його стратило пвтомий блеск свій, і мов підмулене, поблідло, брудно-зеленою барвою, не відбиваючи більше чисто зелених верхів найвисших смерек. Предивна музика, що добувала ся опівночею з його глибини розплаваючи ся ніжно звенячою мрією в весняних ночах дрімучим лісом... згубило ся. І лежить на дні його чудотворна арфа, а округ неї обвили ся золоті піврані струни її.

І жде вона дня... кажуть... аж сягне царська рука в обиджену глибінь її корита, підніме її в гору, і царською рукою приправить їй струни до воскресної пісні.

Вона сотворена до гри.

А цар лісний... зачарований в орла, пересиджує на стрімкій скалі самотний, і занімівши звичаєм орлів, тужить за співом потонувшої з його вини арфи...

Зелені смереки посихляля в жалобі по арфі свої зелені віти безнадійно до землі, не підводячи їх і по нинішній день у гору, а ніжні звуки вижидані ними надармо... мов без повороту... заблукались... у даль...

Посумніло без них у лісі.

І ждуть так обое.

Він, на високій, стрімкій скалі, — а вона, глибоко на дні вогкої лісної глибини.

І ждуть безчисленні дні і ночі, очікуючи що ночі чудотворної години півночі тієї, що приводить іноді чудеса з собою, а їм мала би принести воскресене чудес. Йому, щоб на ново в царя вернув ся, а їй, щоб ожила з золотими струнами і як давнійше чудовими звуками пригравала лісови — і не діждуть ся.

Та кажуть люди — що єсть одна ніч, у полеті часу назначена розцвіттом папороті, із сходом лісних царів і русалок... Єсть ніч одна, де

збивають лісні дзвінки — цвіті головками, скликають усі цвіті знані, й незнані до святакованя пишного свята лісного воскресеня, де обзивають ся занімилі води по лісах привабливим плюскотом до берегів, і все в округи воскресає.

І прокиньеть ся, кажуть, у тій чудотворній ночі заклятий німий орел зі сумної висоти своєї, і зійде з неї давним царем лісним у зелену глибоких ліса, колишньої держави своєї — а коли буде минати зарослий вже беріг свого „морського ока“, обізветь ся в замуленій глибокій замертвіла чародійна арфа.

І тоді, кажуть, опустить цар пишну корону свою до неї в глибоких і віддасть тим золотим струнам силу звуків, що пірвав колись у превеликій несправедливості своїй, і відтак буде вже вона грати наново, як грала, і оживляти як давно німу воду, а з тим і мовчаливі прастарі ліси.

Інші кажуть знов так:

Прокинув ся цар одної ночі в давню свою постать і пішов рівним кроком до безворушного озера свого.

Ждав там і хиливсь над мертвою поверхнею, та арфа не обзивала ся.

Тоді кинув і корону свою в глибоких одначе вона й тоді ще не обзивала ся...

— „Ти занімилася на віки?“ кликнув із жалем. Відповіді ніякої.

Мовчанка...

„На віки“.

Намість арфи зашуміли здавленим шумом сосни, а коли він із напруженем велухав ся в шум смерек, щоб дослухати ся раз звуків чудової арфи, розібрав лиш жальний шум сосен... що переповідали:

„Чудотворні арфи лиш раз програ-
вають і тобі вже вона не грає в друге.
Покинь нас на все!!“

— — — — —
— — — — —

Царська корона лежала на замуленім дні
біля розбитої золотої арфи... цар опустив ліси...

Зашуміло в слід за ним.

Місяць виринув із за гір, глянув у воду і мов
опинив ся в лискуючій поверхні.

В окрузі филиював жалібно шум.

Тут і там... золотіли в зелені берега
світлом крапельки, мов золоті слези... а лісом
колисає ся шум вічно засумованих сосен і так
колишеть ся він аж по нинішній день, деб і не
виростали сосни і смереки...

Кімполонг, в серпні, 1901.

Балаканка про руську жінку.

(Сидить собі панок із панею. Пан задуманий, курить одну папіроску по другій, а пані плете панчішку).

Він. „Остатнім разом коли ми он тут сиділи і про всяку всячину балакали, Ви, пані, вишивали на гарнім оксаміті арабески, цвѣти і т. и., а нині Ви плетете панчошу. Що се таке панчоха? Предмет, що не нагадує ні більше ні менше як п'яту дорослого чоловіка або дитини“.

Вона. „Се правда. Гафт на оксаміті, то занятє, що доторкаєть ся вже артизму. Тут входить уже в акцію артистичний смак, прокидаєть ся в души змисл до штуки, до краси; виробляєть ся змисл до гармонії — а панчоха дійсно, нагадує лиш п'яту дорослого чоловіка або дитини. Та що в тім негармонійного? — Хибаж штука не наслідованє дійсного життя? Ріжниця лишє в тім, що вона ідеалізує житє, по мому як раз найкрасша прикмета штуки. Уявіть собі житє без ілюзій і ідеалів, без усіх тих іноді таких пориваючо гарних „блудних свѣтел“, без украшаючої фантазії; все і всюда лишє сама твєреза сувора дійсність... і скажіть: Чи се не те

саме, що деревина без свого зеленого строю — з самими лиш овочами?...”

Він. „Ми ділимо вимоги життя на ідеальні і реалістичні. А як бачу, Ви ласкава товаришко, — взявши панчішку в руки, а закинувши гафти, хочете тим віддати пошану і реалістичним вимогам життя“.

Вона. „Чому ні? Чи може Ви також належите до гурту тих, що уважають інтелігентну жінку за нездатну до сповнення так зв. „реалістичних“ обов'язків?“ наложених на неї життям.

Він. „Я ніколи не належав до гурту тих дивих, у яких лише та жінка буває правдивим „жіночим“ ідеалом, що знає ключами дзвонити і переважно самі жолудкові ідеї заспокоювати. Ви обижаете мене, пані, я, слава Богу, вже Європеець!“

Вона. „Я вдячна Вам за сей вислів. Його рідко чути. Але мені сього ще за мало. Я бажаю, щоби Ви висловили мені раз ясно і докладно свої думки про нашу жінку. Вам у неї і се не в смак, і те не догідно, — за мудра до одного — за недоросла до другого... куди не обернеть ся... все не вдасть... — будьте ласкаві, сформулюйте свої думки, щоби я своїм жіночим мізком зрозуміла Вас добре, і може дійдемо остаточно до якогось гармонійного кінця нашої дискусії про руську жінку!“ — —

Він. „Та що вже там формулювати!“

Берімо річ, як є, і говорім, як товариші, а передовсім говорім спокійно і об'єктивно. Я без усяких інтродукцій сважу: наша жінка середньої верстви (нема де правди діти) не є ще в повнім значіню слова „культурна;“ не є душею самостійна, є поки що ще лялькою, (навіть) без артистичного закрою, саме що йво на свіжо розпочатого образования, а що мене найприкрійше на ній вражає, се брак у неї — як я вже спершу замі-

тив, тої енергічної свідомости свого „я“, яка знаменує жінку російську, німецьку, шведську і французьку. Одним словом — нашій жінці бракують, так сказати, якісь головні, характеризуючі риси. — Бо інші її прикмети т. є. „елементарні“ прикмети, як: доброта серця, чутливість, працьовитість, і т. д. і т. д. вони подівають ся десь, никнуть, без тих характерних головних якихось рисів... що впливають із самостійности свідомої душі. І виходить... вона ані „риба, ані рак, ані хрущ — а так собі організм. Скажіть, ласкава товаришко, чи нашій жінці не можливо стати на рівні з жінками європейського закрою та перемінити ся з організму в виразну особистість, чи як то Германець прекрасно висловляєть ся в „Persönlichkeit?“...

Вона. „Поволи, мій добрий товаришу, поволи!

Коли ми поглянемо на Французів, Німців, Шведів і інших, а потім на Русинів, то нас — також жаль збирає!“

Він. „Е, пані, про жінок ведеть ся дискусія!“

Вона. „Нехай буде про жінок. Ви жадаєте від Русинки такого образования, з якого випливали би європейські погляди, певність і свідомість свого „я“, та своєї вартости психічної. Далі поважного зрозуміння свого окруження, потреб суспільности, різного рода ідей, розуміння свого мужа, гідної репрезентації його становища, а передовсім — щоби вона була найліпша газдиня, виховувала добре діти, — одним словом — щоби перед світом міг Русин жінкою гордити ся як Американець, а в чотирох своїх стінах мав знов свою радість із неї!“

Він. „Саме так, добра пані! Ви мене славно зрозуміли!“

Вона. „Коли ми отже все вичисляємо, мені приходить на думку спитати Вас: Чи Ви жадаєте того всего від дівчини, чи від жінки дозрілої?“

Він. „Де багато жінок у тім змислі „дозрілих“, інтелігентних у тім значіню, як отсе я сказав, то вплив і результати такої інтелігенції відобуться і на молодій дівчині“.

Вона. „Вплив, мій добрий пане, а посідане всіх таких прикмет, се дві зовсім відмінні річи.

Молода дівчина не може посідати всіх тих прикмет, які набуває чоловік аж із часом т. е. правдиво поважне загальне образование, вироблені, так зв. широкі, „європейські“ погляди, рутину і сприт у веденю своєї особистости житєм, свідомість свого „я“ і т. п. — До п'ятнадцятого року життя вона дитина, до двадцятого сидить на шкільній лавці, переважно учительської семінарії, в якій подається наука до здобуття фахового образования — а далі?... Говорім що, і як хочемо.

Коли родичі висилають сина до школи, вони висилають його в тій ціли, щоби знав заробити на хліб. Чи він коли одружить ся, чи ні, се його приватна справа. Але вона таки має вийти за муж. На те вона якась дівчина. Так наказує традиція, і тому має так бути. Коли не вийде до двадцять п'ятого року — її зачнуть називати „пристаркуватою“ панною, хоч вона з раси може й не Туркиня, щоби так скоро старіти ся, а міцна, загартована Славянка; хоч по правді сказавши вона саме тепер зачинає розуміти жите і як слід задивляти ся на нього!

Коли їй на тім залежить вийти за муж до „терміну“ (себ то означеного часу), вона мусить звернути свою душу на инший шлях. А „обра-

зоване“ і вся тая наука, мій товаришу? Скарб той, про який видасть ся стілько шумних фраз?

Вона не мала часу його поважно набути, в неї був „термін“, а з ним приступило множество інших вимог до неї! — коли мине термін — на Русі нема що жартувати — а що найменше, Русин не жартує тонко.

Вийде за муж — добре.

Не вийде — їй грозить окрім прикрого матеріального положеня в нас цілковите ігнороване її психічної істоти на дальше.

Її замужна ровесниця, обтяжена родиною, зломана іноді може горем, або довголітною недугою чомусь усе таки „молода“. Її ровесник хочаб і з найбарвнійшою минувшиною, з лисиною, як місяць, він чомусь усе ще „молодий“ — тим часом вона, здорова, духом сьвіжа, вона чомусь... доконче „старе пудло“, до якого нема чого уст отворяти, бо їй саме стілько, а стілько років минуло.

А саме те старе пудло буває іноді дуже інтелігентною учителькою, гарним, чесним характером, що саме через ту свою інтелігенцію і характерність іде незамужно житем, буває підпорою як не матеріальною, то певно що моральною в родині, а що найбільше, є в дійсности в нас одинокою представительною тої „дозрілої“ жінки, яку, що правда, знає цїнити Німець, Француз, Швед, і т. д. (ми се з знаємо літератури, де наводять нам прегарні типи такої жінки), а не знає цїнити лише один Русин. Чому, мій добрий товаришу? Чому? Тому, що ми проти жінки буваємо ще орієнтали. І що в нас метрика жінки є мірилом і на її психічну істоту, на її моральну вартість.

Я питаю Вас: Для кого нам тої інтелігентної жінки, якою Ви її хотіли в нас бачити? В нас має

право існування лиш молоденька дівчина і матрона. — Замужні молоді жінки і її незамужні, не молоді ровесниці, вони займають або не виразне становище в суспільстві, або бувають без гуку і стуку (коли не гарні з поверховности) — відставлювані ад аста. — Правда! з незамужних у нас уже не сьміють ся. Се вже не „поступово“. Але за те в затишку... гей, гей на якій цензурі приходиться їм відсиджувати за свою „метрику“!!....

Він. „То по Вашому виходить, що ми дуже легко резигнуємо з психічного посагу у жінки? Нам, щоб лише „метрика“ догаджала“?

Вона. „Сього я впрост не кажу. Я лиш кажу, що в нас іще і мужчина не дозрілий мати жінку європейського виховання, чи там закрою. Вас не разять іще маневри, якими приступають іноді жінки, щобн здобути собі Вашу „ласку“. Пудровані лиця, помальовані уста, ненормально затиснена талія, шмати, афектовані рухи, що мають наслідувати грацію і така инша тактика, що понижає обі сторони.

Будучи мужчиною я обурилася на всякі такі маневри проти себе. Що се таке?... А надто коли се жінка слабшого ума стоїть перед Вами! Вона зачне корити ся, кривити свою душу, старати ся всіми можливими і неможливими способами з'єднати собі Вашу прихильність. — Часом із особистої симпатії до Вашої особи, а часом до Вашого становища.

Що се за поява така людина? чи нормальна?... Чи здорова в культурнім суспільстві? і що представляє собою в тім суспільстві? Що за користь їй з того, а що за хосен йому?...

А чому, мій товаришу???”....

Він. „Ви робите Турків — із нас, добра пані, а ми маємо претенсії до європейства. Чи Ви думаєте, що нас притягають напудровані личка, помальо-

вані уста більше, як коли би вони представляли ся нам такими, якими бувають у себе в дома? Чи афектовані рухи, що мають бути копією грації, красші від нестиснених рухів природних, умірковано гармонійних?

Певно що ні.

Вірте, нас іноді збирає сердечний жаль, коли поглядаємо на тії маневри, якими вони хотять здобути нашу симпатію.

І я також питаю: Що се?... Чи се вплив правдивого поважного образования, знання, і культури? Чи розвинені почування артистичні, чи обяви благородної душі, чи що се таке?...

Поки що, се свого рода каліцтво і некультурність на жінці.

Вложіть гарну, гармонійну, інтелігентну душу в постать найнезначнійшу, а вона нас вразить як музика з незначного на вид інструменту. А поставте її обіч ляльочки хоч і найкрасшої — я Вам ручу — що хоч і побавимо ся і налюбуюмо ся гарною ляльочкою часок... але душу нашу вона на довго не прикує. Я говорю се, пані, в інтересі жінки, бажаючи бути в її осуді цілком об'єктивним.

Кажете, що мужчина цвіить на жінці лиш її молодість, поверховність або й маєток, а все иньше то додаток, із якого він дуже легко резигнує. — Може є й такі, що резигнують — сьвіт барвний — але дійсно інтелігентний, поважний чоловік не резигнує. А от як говорив уже Могамед про свою Хадізу. Коли він став уже мужчиною, бував нераз у Сирії. Він дуже шанував ту країну. Богата мекська вдовиця Хадіза поручила йому свою сирійську торгівлю. Вона була причарована його спосібностями, а що — як кажуть — він був і дуже гарний і чемний, то й його особою.

Через свою невільницю переповіла йому стан своєї душі і на дальших двадцять-чотирох роках був Могамед її вірним мужем.

У країні многоженства, він ніколи не вразив її присутністю супірниці. Чимало років опісля, як вона померла, коли він був на висоті своєї сили, сказала йому Аїша, одна з найкрасших арабських жінок:

„Хиба, вона, Хадіза, не була стара?... Хиба Бог не дав Вам у мнї ліпшої жінки від неї?“...

„Кленусь Богом, що ні!“ сказав Могамед, у натовпі благородної дяки. „Ліпшої жінки над Хадізу не було й не буде. Вона вірила в мене тоді, коли я був бідний і переслідуваний світом. Ліпшої жінки над Хадізу не було й не буде!“

Його одружене з Хадізою дало йому спокійне жите, тай змогу посвятити ся своєму релігійному мудрованю. Прекрасні прикмети душевні Хадізи цїнив він високо, і не забув її й тоді — коли мав найгарнійшу жінку Арабії при собі.

І щож, чи не виходить, що благородний мужчина цїнить вартість кожної благородної жінки?... А Француз, на якого покликували ся й Ви, добра товаришко, він каже: „Я знаю лиш жінчину. Її віку я ніколи знати не хочу. Я знаю лиш сатану і ангела в ній — себто добро і зло, яке вона ховає в собі, і передає раз світові, раз житю, і мені — мужчині. Нехай живе Французжанка — а світ її нехай буде такий широкий, яким широким є в дійсности!“

В о н а. „О мій добрий товаришу! Се Француз говорить! Але коли діждемо ся ми тих часів, щоби наш Русин думав так про жінку, і щоби в додатку сказав ті горді слова: „А її світ, не-

хай буде такий широкий, яким широким є в дійсності. Нашої жінки світ не сьміє бути поки що ширший, як чотири стїни. Інакше — вона або „нарвана“ або „переучена“, або що найпевнїше не буде „добра газдиня“.

В теорії Русин вимагає від жінки чимало, але в практиці він не страшний. На папері і в дискусіях про жінку він вимагає образования, жадає самостійности, артизму, музики, ба навіть він признає і потребу жінки лікарки але в дійснім житю він іноді каже: „Жінка се, або те ніколи не зрозуміє, а наколи і зрозуміє, тоді певно не будемо ми (себ то мужчини) ніколи ситі, а біле наше не буде бездоганної чистоти“. Він ніколи не повірить, що образована жінка може бути доброю матерію і газдинею; що в міру — як її інтелїгенція розвиваєть ся, міцнїє в ній і почуте обовязку. Русин недовірчивий. Се сумний об'яв — але нема де правди діти — він є. Тому він і ніколи не скаже, як артистичний Француз: „А світ жінки нехай буде такий широкий, яким він дійсно є.“ Він годить ся, щоби вона гляділа на Русь. Поза межі її — обійдеть ся. Там Поляки, там Німці, там знов „Москалі“ і т. д. все те „чуже“ і не своє „питоме“, — а вже до Шведов, і инших... де вже Русинці очи до неї завертати? „Ти, жінко, пазь хату і дітей, і гляди (хоч Русинка... з природи вже... сама... пропадає за працею і обовязками), щоби я під жолудковими ідеями не терпів. Я Русин і люблю лиш своє „питоме“.

Він. „Даруйте, панї, але будьте ласкаві, крізь які окуляри глядите Ви на Русина? Та се, що Ви говорите, виходить на характеристику „Кафрів“, а не на мужів народа, що має претенсії до европейськості“.

Вона. „Я дивлю ся крізь такі окуляри, які мені заложив сам Русин на ніс. Се, що Ви жа-

даєте, добрий товаришу, жадаєте Ви, одиниця, але загаль ще далеко від усяких таких жадань.

А от, я Вам подам голос мужеської публіки, що характеризує погляди наших мужчин на жінку. — І се факт, мій пане, не жарт. — Одного разу мала одна дама відчит в однім зібраню. По відчиті махнув оден панок із класи „учених“ дуже співчутливо рукою.

— „Що таке? спитала його сусідка.“

Він, дуже поважно... і щиро: Ого!! — пропала!!

Сусідка: „Та як то вона „пропала“?“

Він знов: „Бідна вона, бідна!!“

Сусідка: Але, добрий пане, Ви непокоїте мене; що стало ся?“

Він: „Пропала“ — вже вона не віддасть ся!

Сусідка: „Та чому? Через що? Як то?“

Він: Та от, мала відчит, а вчених мужчин не люблять!

Він. „Але-ж ради Бога, пані — се казка. Се Ви собі жартуєте на наш кошт.“

Вона. „Ні, поважаний товаришу. Се факт із життя. Се думав той патріот як найповажнійше і як найщирійше. Його голос був лише щирим відгомном думок руської мужеської, а по часті, такий женської публіки. Висше образована жінка для Русина, се такий пострах і погроза, особливо-ж для його ідеалу „подружнього життя“ — що як із одної сторони міг би іноді довести до трагічності — доводить із другої сторони до найвеселійшої гумористики.“

По мудрованю Русина (в себе в дома) виходило би — що образована жінка сама ані не їла би — ані не пила би — а його — себ то свого чоловіка і дітей — заморяла би з найспокійнішою совістею голодом.“

Він. „Е, пані, Ви пішли на жарти.

Ви пішли на жарти нашим коштом, а я хочу нині щиро і поважно говорити про нашу жінку. Я хочу її бачити княгинею між європейським жіноцтвом. Жіноцтво, се цвіт народа. Чому воно не має бути в нас плекане, повне ясного, виробленого укінченого характеру, повне типу, самостійности, що знаменує інші європейські жінки? —

Стараймо ся виховувати наших доньок по ідеалу великого Німця, Гетого, або по часті бодай зрівняти ся з тим його ідеалом. Він так сказав одного разу до свого народа: „Виховуйте своїх доньок так, щоби вони, ставши матерями, могли своїм дітем і батька заступити.“

Здасть ся, ширший і красший горизонт не можна жінці отворити, як отворив її — не многими словами великий Німець.“

Вона. „О певно, що так. І коли ми вже зішли на цитати великих чи славних мужів, то і я додам один, хоч він иншого характеру; та здасть ся мені, не меше важний і далекосяглий, особливозж для менших народностей. Він говорить як до чоловіка, так і до жінки: „Wenn du ein Bündniss zu zweien schliessest — dann denke: „Nicht nur fort sollst du dich pflanzen, aber auch hinauf. Dazu verhandle dir der Garten der Ehe*.“

Мені здасть ся, що тепер в пересічно між Русинном і Русинкою рівновага що до степеня культури. Що руська жінка не в нічим ні гіршим ні лїпшим, як вірним зеркалом свого мужа.

Хочеш змірити глибіню інтелігенції сего або того чоловіка — глянь на його жінку.

А хочеш пізнати душу сеї або тої жінки — зверни увагу на її чоловіка. Ви кажете, ласка-

*) Nietsche.

вий товаришу, що жінка в цвѣтом суспільства а я ще додам: степень її інтелігенції в свѣдоцтвом інтелігенції і культури цілого народа.

„Поглядом на нашу жінку, — а я маю тут на думці пересічну жінку середньої верстви — чужинець оцінить культуру, себто, степень розвою нашої народности — так, як оцінюємо ми іноді степень образования жінок по тім, з чого вона сьмієть ся і як вона сьмієть ся“.

Він. „Ми маємо старих і молодих газдинь, і таких самих матерей. Маємо старших і молодших дівчат, однак воли ціль жінки є стати жінкою і матерею — то яке мізерне приготоване бачимо в неї до тої великої сьвятої задачі! Нашим паннам говорить ся про те, як то буде, коли вони будуть мати колись наречених, як вони будуть мужатками, будуть мати своє господарство — а те, що приводить із собою жите, що в їх руках буде колись лежати управа характерів людських, виховане громадян, живих людей — що вони будуть мати і повинні розвивати свого рода історію — се заслонюєть ся перед ними так, як би се було злочинством, або що найменше великою плямою сорому. В місто того виховуєть ся дуже оживлено груба цікавість до приватного пожитя знайомих і незнайомих, нотуєть ся дуже докладно, що в кого говорить ся, варить ся і т. и. Людський орґанізм, із усіма його умовами бити пізнати дівчині на підставі науковій, поважно — з огляду для її власного добра — се було би неморально і попустило би її відразу — се заплямило би її душу — але прислухувати ся тій самій панночці, і брати живий уділ у цілком непотрібних, нікому нездалих, ба навіть як на „тему“ забави цілком невідповідних барвних дискусіях і сплетнях — се хиба воно ушляхотнює дівочу душу?... Хиба принесе їй хосен на той час, де для неї перестане

жити бути „полькою“ — „франсо“, а перемінить ся в дуже поважну сонату“?...

В о н а. „Я годжу ся з Вами, добрий товаришу. Було би хосенно, коли би увага нашої жінки була, звернена більше як доси і на гігієну. В місто багато непотрібних, цілком непожиточних ручних робіт, над якими сидять дівчата годинами і вянуть — нехайби плекали тілесний спорт із усею повагою, як роблять Англіїці і Шведи; нехай роблять із того культ, як роблять його тепер із заціканєм волося, пудрованєм лиця, шнурованєм і т. и. шкідливим і непотрібним організмови. Нехайби вимогли на своїх матерях дозвіл слухати деякі медичні курси, або що найменше, бодай поодинокі умисне для них уряджувані (про що слід би постарати ся) лікарями відчити — які малиб їх поінформувати докладно про людський організм, і про ведене того організма. Се також причинилось би до вирізьбленя так зв. „головних рисів“ у жінки.“

В і н. „Ми маємо в своїй літературі Марусь, Катрусь, Ганусь, і як добре йде, і Оксанок. Але чи не сягнутиб нам іще і по інші типи ?

Чи не придались би нам у розвою нашої суспільности жінки світлого образования, або жінки геройських характерів, що моглиб опинитись у потребі і перед самою „короною“, як се чинили жінки інших народностей в критичних хвилях свого народа ?

На теперішні часи, повні вимог і борби, де й жінки виступають на ширшу арену життя — чим наші добрі і чесні бабусі — що певно, відповідали вимогам своїх часів — „питомий“ ідеал хоч би й найкрасших і найпобожнійших, серцем найгорячіїших Марусь, Ганусь і ин. нам уже не вистарчає. Ми мусимо оглянути ся й на інші ідеали і типи. Мусимо оглядати ся при вихованю наших доньок і по за границі нашої „п и т о м о с т и“ і рідного краю. Потонути в історію розвою

людськості не на те, щоб вивчити ся її на пам'ять і блистїти в товариствах як знанєм яких там воєнних подій і героїств, але шукати гарних моделей жіночих, шукати характерів, особистостей, що впливали на ситуацію і окруженє своє не полом своїм, але прекрасними, великими примірними характерами.

Одним словом „особистостей“ нам треба, не самих лише організмів, або так сказатиб, „затертих писем“. Поважних жінок нам треба, товаришів — а колись — як доньки наші, виховані на європейський лад, наберуть характеру європейського, зможемо погордитись нашим жіноцтвом, як правдивим цвїтом нашої народности.

Нам ніхто не боронить звертати ся очима нашої душі на культурні країни і їх літератури, і забирати в себе те, що в них найкрасше. Наука і штука се інтернаціональні скарби і кождому вільно кормити ними свого духа.

Дальше бажав би я, щоби руська жєнщина перестала вже раз уважати себе за героїню за те, що говорить виключно лише на матерній мові. Говорить до брата, знайомого і чужого. Се її обовязок і нехай не жде за те надгороди і похвали — бож хто буде нею говорити як не вона?..

І нехай не думають матері, хочби й найчеснїйші, що вже все зробили, коли зробили з свого сина Русина! — В додаток до того нехай ще вимodelюють і характер його сильними виразними лїніями так, щоби той Русин був не лиш Русином, але zarazом і примірним модельом для руського окруженя свого.

Як ми зможемо виказати ся такими матерями героїнями зі свідомостю своєї правдиво високо моральної вартости; жінками особистостями, — жінками, що в розвою нашої суспільности, брали би участь не лиш словами а видимими акціями, — що причинялись би до історії нашого

народа, то будемо Європейцями. А доки наше жіноцтво — що я між нами, добра товаришко кажу — останеться організмом і лялькою, не маємо претенсії до назви „народ на скрізь європейської культури.“

Я кажу: образоване... але не лиш образоване фахове, яким здобуваємо собі головню хліб — але ще образоване душі і серця з окрема, безмилосерне різьблене характеру відразу на широку скалю, зазнайомлене жінок наших із заграничним житєм, се дороги, якими можна добити ся до поважніших типів у життю і літературі, як Ганусь, Оксанок і т. и. —

Трудно означити ясно, чи там витичити дорогу, якою йти нашій жінці, щоби виробити в ній якісь головні лнії, яких їй ще не достає, але вона повинна старати ся здобути собі їх на власну руку і власними силами; так сказати би приватною дорогою.

Нехай ідуть із дому в світ цивілізації, як ішли і ідуть доньки інших народів. Нехай не сидять дома з заложеними руками в ожиданю якогось щастя, бо щастє буде ограничене і обмежене їх власною темнотою уми словою. Воно не буде в них ніколи довго тривати, коли вони будуть його лише на помацки і на підставі самих традицій тіток і бабусь при собі держати.

Нехай доньки наші бунтують ся проти ограниченого, а властиво вузкого пляну виховуваня їх, і зажадають ширших горизонтів для свого ума.

Нехай вигребують власними силами знанє, яке кождому доступне, тому й нашій з природи одареній і талановитій жінці. Нехай перестануть концентрувати свою душу в шматах і строях, в самій поверховности своєї особи, і виробляти з того головну точку всякого руху душі і розуму свого; нехай перестануть практикувати науку як якийсь

обовязковий тягар, без якого вступ до „товариства“ заборонений і блистїти в нїм годї.

Нехай поглиблять ся в неї поважнїйше і наберуть із неї корму для себе, щоби станути в першій лїнії капіталом самі й собі — а дальше, і в повнїм значїню слова... правдивою товаришкою чоловікови своєму, який має так само право жадати від неї моральної підпори в житю своїм — як вона її вимагає від нього.

Нехай не боять ся розлуки з деякими традиціями по бабках наших. Тїї мали свою епоху і свої задачі — а нехай кріплять ся до бою за щастє на теперїшний вік — як за своє особисте щастє, так і за щастє народу свого. —

Менї здаєть ся, що наша жінка доси, а навіть іще й тепер так образуєть ся : одним оком глядить на книжку, а — другим на мужчину. Через те не знають добре, анї змісту книжок, анї змісту мужчин. Лїпше нехай глядять обома очима в книжку, а опїсля обома очима на мужчину. Тодї й його будуть лїпше розумїти і цїнити, і те що мало би їм душевним кормом стати.

А за те, що в жінці доскональшого образования згубить ся почутє до обовязків родинних, і змисл до родинного житя — менї не страшно. Я маю довїре до жіночої вдачі, що у всяких варїянтах, і у всякім характері останеть ся завсїди в шляхотнїм значїню слова жіноча, а на точці чутя, завсїди добра і вразлива.

Тому нехай нї бабки нашї, нї матерї, нї будучі мужї не боять ся доньок наших, що вихованє тоншого стилю підмулить ідеал родинного щастя. Воно існує, існувало, і буде існувати, як було — є, і буде побіч того щастя, існувати і сумне горе.

Та красше вже лягти на боевїм поли красним і укінченим модельом, нїж грубою некультурною масою“.

Вона. „Красше, щоби з тої нашої жінки виробила ся сильна особистість, із виразними рисами; виробив ся свого рода тип, що відогравав би свою ролю в розвою культури і історії нашої народности, не менше героїчно і корисно, як інші національні жіночі типи — чим блукати неясною, невизрадною істотою на помацки — ні в користь собі, ні на славу иншим, вічно нерішимо, помагаючи хіба плакати над сумною минувшиною свого народа.

Що з набутом ширшого образования не згубить ся в нашій жінці почуте до обовязків родинних і змисл до родинного пожитя — ручить і мені, так як і Вам, добрий товаришу, її вроджена велика сила чутя, що як бачимо — є самим одним великим мотором обороту її своєрідної жіночої душі.

А що все ніжне і тонке на світі — вяне без ніжного і тонкого плеканя — тому — не біймо ся, що красшою і тоншою душею у нашої жінки убемо понятє про щастє.“

— — — — —

СЛІПЕЦЬ.

Нарис.

— Я осліп.

Через що як раз — не варто й казати. Все таки найстрашнійше те, що я осліп.

А зо мною разом у больниці сидів і другий такий темний, як я. — Нам було добре, як нас разом лишали.

— Бачиш хоч дрібочку сонця? — питав я иноді нещасного товариша свого.

— Ні, — каже він.

— А ти?

— І я ні.

Потому наставало мовчане. Наші душі піднимали ся в нас і потапали одна в другу обопільно.

І чому-ж було нам у наших горю в двох добре?

Потому мого товариша випустили на волю. Він побачив одного дня сонце і його випустили. Його забрали люди хутко між себе, а мене пустили тому, бо порішили, що мені вже ніяк сонця не оглядати; і дали — товариші мої дали мені костур на дальше житє.

І я ходжу по сьвітї.

То в, я лиш хотїв сказати, що рушаю ся з місця на місце. І хоч менї відомо, що я вже ніколи більше сонця в житю не побачу, я силую ся все таки його бачити.

Я отвираю очи так широко... так широко, товариші мої дорогі, в надїї, що хоч мрію... що хоч крапельку... що хоч... хоч ет! що хоч миготїне промінечка сьвятого сонця побачу — і ні.

Не бачу.

Коли йду з місця на місце, я чомусь руки в перед себе протягаю, розкряхую пальцї, піднімаю голову... здаєть ся менї, ось-ось сонце вловлю. Хоч я знаю, що сонце не даєть ся вловити, бо-ж воно сонце! — Гадаю — ось-ось сонця дїткну ся, а раптом дотикаю ся милостинї.

Я затулюю очи, бо в них слъоза виринула.

Я затулюю очи, бо в них слъоза виринула — добра, вдячна, покїрна, га милостиню.

Сама виринула. Я її не послав. У мене душа вже темна, хоч широко отворена як от очи мої... Я напружую свій слух, здаєть ся менї... щось соняшного пробєть ся для мене в руху окружаючого житя. Я опускаю безпомічно голову на грудь, понуряюсь у душу свою, щоби слухом сонця і сьвітла схопити, хоч я знаю, що ще ніякий слїпець сьвітла душею не спїймав, то й я його не спїйму!

Сонце...

Тепер я тебе кличу. Думай собі, що се не голос людський, а голос слїпця тебе кличе. Не чутно... так якось без усякої просьби... так собі якось... бо і як менї просьбу вкладати в слова, як: „Сонячко ти мое боже, сьвяте!“ — а потому додаєть: „я ослїп...“ Воно сьвітить усїм.

Деревинї, людям. А он, дєсь там і калюжа буде і воно й на неї блисне. Але се давнїй звичай сонця — слїпим воно ніколи не сьвітить.

Потім я потапаю в глибінь своєї душі.

Вона на стільки глибока, як тепер темна. На стільки сумна, як очі мої. А я розкриваю очі свої перед вами, товариші мої. І ви мене видите — а от я вас не виджу! Вже я вас не виджу, і доки життя і віку мого, я вас більше видіти не буду. І добре мені з тим, товариші мої, що я вас, — слухайте — ніколи, ніколи, в життю видіти не буду..

Сонцю лиш мої очі нездатні, але ви, товариші мої — ви анї душі моїй, анї очам моїм правдою ніколи не сьвітили.

17 марта, 1902.

Через море.

Нарис.

День із самого поранку ясний.

Такий ясний і соняшний, що небо звичайно в погожі дні синє-синє, відбило ся в морі чистою блакитю. І тому море синє, і сріблом мерехтить по верха, і погідне, і бутне. Хвилі його женуть одна одну до берега, грають весело і умовляють ся шумливо що разу і що дня гнати так весело.

Дві білі меви сидять на березі і перечать ся. Більша й менша.

— Я мушу перелетіти море! — каже більша, т. в. він. — Мушу перелетіти конче! Мені треба усісти на високій скалі на другім березі моря. Кажуть — відти такий вид, якого ми тут на морі не маємо. І кажуть, хто раз там залетить, звідти ніколи більше не може вертати. Значить, треба рішити ся на все: або тут, або там. А я хочу туди!

— І я хочу туди! — каже менша мева.

— Ні, — каже, — ти лиши ся тут!

Вона наїжила пірця з гніву, образилась.

— Я також хочу летіти з тобою через море і сісти на ту скалу, що й ти! Я мева, як і ти!

— Та що з того, що мева?

І більшу меву взяла лютість, і вона збила сердито крильцями. — Нещасна, — каже, —

глянь лише на свої крила! Де ти годна перелетіти отсе страшне море! Чи думаєш, що воно буде все таке погідне, як тепер? Чи думаєш, що сонце буде все так сяти, як тепер, і полет через море, то так як твоя гра понад море, що доти літаєш, доки схочеш, а потім назад? Ні! Коли рішиш ся раз перелетіти його, то знай — повороту більше нема! І знай, що хвиля заглядати-меш смерти в очи! Я з тобою не хочу компанію тримати! Загинеш як раз по середині лету, і що тобі з того за хосен? Шукай собі иньшого товариша, а я полечу сам! Бувай здорова!

Здіймив ся й полетів.

Зажурена й сумна остала ся менша мева на березі; зажурено й сумно оглядає свої крильця й видить: вони в неї геть-геть слабші й менші, як у більшої. Потому поглянула на море — воно широке, безмежне, пусте; поглянула в далечинь, де летючи блистіла сріблитою стрілкою більша мева, — розіпнула тужливо й широко свої крильця і пустила ся й собі через море летіти за більшою.

Летять...

Між ними простір, а під ними море. Грає й грає... Грізно грає, не до сьміху та його гра.

— Ти за мною? — кличе більша.

— За тобою.

— На скалу летиш?

— На скалу лечу.

— Нещастє! Але знай — каже їй — я там не товариш твій, я сам собі до скали лечу!

— Ні, ні, — каже вона, — я не товаришка твоя — сама собі до скали лечу.

І летять далі...

Сильнійша високо і рівно понад морем, мов за ниткою в просторі, мов срібна стрілка жене. Жива, невтомима і сильна купає білу грудь у свіжому повітрі. Вона дивить ся далеко й високо

в перед себе, мірять віддаль острим оком, відки замаячить-замріє скала...

А слабша летить нерівно. Раз низше, раз висше. Раз скорше, раз повільнійше. За низько над глибиною, щоб глядіти в висоту, а хоч і підійме головку, то дивить ся, куди звертає більша. Потім знов тоне зором у глубінь. Тут і там бризкають зимні краплі бутної хвилі на неї і пригадують, що вона летить над водою.

Від часу до часу обертаєть ся до неї більша і вличе наминаючи:

— Знай, що там я не твій товариш, що сам собі до скали лечу!

— Ні, ні, — каже вона, — я не товаришка твоя — сама собі до скали лечу!

І знов летять. На перед більша, а геть-геть за нею слабша. Сонце то сходить, то заходить, а дні міняють ся з ночами, а під ними зміняєть ся в своїм руху і море.

— Ти все за мною? — кликнула раз більша летячи до меншої.

— За тобою.

— Не вертаєш?

— Не вертаю.

— Так знай, я не бачу тебе. Простір той такий широкий передо мною, що конче пожре твої сили, він чим раз більше й більше займає мій ум і мене. А далеко, глибоко вириває з імлі як із мрій скала, що жену до неї.

— А я знов бачу глубінь, — відказала слабша. — А в глубині бачу смерть. А коло смерти бачу небо. А між смертю й небом — тебе.

— Так не вертаєш?

— Не вертаю.

Він збив крильми.

— Так памятай, — каже їй, — що все не товариш я твій, що сам собі до скали лечу.

І дальше летять.

Хто думав, що море все погідне і веселе, все без погрози і не прибирає страшного виду, той страшно помилився, бо воно змінюється. З погідної, веселої поверхні, блискучої иноді сріблом, що переливається з синяви в зелень, схопила ся буря. Небо почорніло, вітер фурією розігрався, а море розревівшись ревом велетня стало шаліти. Гору здимають ся хвилі. Одна садить ся верх другої, котить ся, розбивається. І знов у гору, і знов у глибину. Тут гинуть, там вириваються. А розшаліла біла піна кипить по хребтах скажених хвиль, сама себе розриває.

Шум... стогін... пекло якесь під почорнілим небом. А над усім тим — мери.

Одна одної не бачить, не чує. Одна з одною не стрічається. Їх обох розділює простір, а під обома горе.

Більша — з натугою всіх сил протинає воздух, лише на силу вдержується в висоті. Ся буря ще більше як страшна. Такої бурі вона ще не переживала. Вона лише тепер пересвідчується, що се таки правдива морська буря. Однак що стало ся з тою нещасливою, що з нею? Потонула...

— Де ти? — кликнула жалісно. — Тонеш? Чи вже потонула?... І вийде, що я винен твому горю! А я-ж виразно казав: — Я там не товариш твій, а сам собі до скали лечу!

І слухає — відповіді нема.

— Де ти? — кликнув у-друге.

Знов ніякої відповіді... В долині кипіло море, переливались води, там розносились піна, клублячись дикою гривою по кожній хвилі; однак здавалось, як раз поміж божевільними хвилями саме зпосеред пекла добувались крапельки згука: — Я тут!

— Низько понад морем? Бо я геть у висоті, далеко від того пекла!

— Ні, я над глибиною. Я пізнаю пекло. На крилах моїх уже смертельний піт і я може й зараз загину. Вже я не лечу власною силою, мене вже сам вихор несе!

Перша. — А що я казав?... Тепер я не винен! Я не товариш твій, я сам собі до скали лечу!

— Ні, ні, — кличе вона, — я не товаришка твоя, сама через пекло лечу!

Потім уже більше нічого... Вгинала дика буря слабі крила і грала ся з їх силою. Раз підкидала високо над глибиною, раз низько несла над піною. Врешті втихомирила ся і кинула свою дику гру.

Долетіла сильна меча до своєї скали. Сіла на вершині і видить: отця скала, що вона до неї долетіла, се скала смерти... І зів'яли нараз сильні крильця, сама смертельно здригнула ся... Кілька хвиль пізнійше, як і слід слабшим, надлетіла слабша. Як раз коли сильний конав... — Добре, що пролетіла еси води, — каже він, — бо вже сам по с'їм боці не згину!

— Добре, що не лишилась я там, — каже вона, — сама по там тім боці не згину!

— Але розумій, — каже він їй, — що хоч я не товариш твій, та в смерть я тебе не беру!

— Ні, ні, — каже вона, — я не товаришка твоя, і в смерть уже сама полину!

19 марта, 1902.

„За готар“.¹⁾

(Нарис із сільського життя).

Зима.

Старенький пан-отець села Д. повільним, утомленим кроком і з натугою прямував сільською дорогою під ліс. Дорога трудна: снігом завіяна. Він остатніми днями падав і падав, неначе сипаний невидимою рукою, і наріс високою білою верствою. Куди не глянути — царство його. За дрібними сільськими хатами знімались білі могили, наметені вітром, і ноцями блестіли проти місяця холодним кришталевим блиском.

Мороз тиснув і пік, і хиба що хто мусів — виходив із хати.

А старенький пан-отець мусів.

Двоє газдів, оден молодий, а другий старий, вступили до його хати і поставили питання: „Що з чужим робити, що не знати звідки навів ся, убогий подорожний якийсь, і лежить на-пів мертвий на лісовій дорозі недалеко хати чорної Магдалени?... Слабість збила його з ніг, бо видко,

¹⁾ Так називають Русини на Буковині межу, або границю.

що розболілий, повалив ся серед пустої дороги ; як раз за селом, під лісом.

Тому треба було піти і поглянути на нещасного. Може покажуть сліди які, звідки він, а може іще й заговорить... може зможе іще підняти ся і далі піти: такий чужинець, що не знати звідки, і що — лише клопіт для села: загине — то й ховай даром, трудись за Бог зна які гріхи... Він не любив даром трудитись. Старий вже був, а що найважнійше — який хосен йому з того... А то акурат...

— Ех, що за дорога, що за дорога! се кара божа спадає на нас, кара божа! — бурмотів, засапуючись і опираючи ся важко на грубу, ковану палицю. Біла довга борода аж штивніла на морозі.

— Таже дав Бог сьвятий сніг, а як-же, — відказав молодший, — „а може воно й добром виїде весною землі?“

— А — і, „добром“, дурню! грішите та пете, та крадете, та рабуєте, сьвідчите фалшиво оден на другого; на боже не даєте — і добром має ставати стужа та фортуна? Не плів би ти дурниць!“

Молодий замовк.

Він засунув одну руку в рукав другої, зігнув ся, опустил голову в низ, і старав ся оперти ся острому, пекучому вітрови, що так і палив облича. Не мав він охоти говорити: по правді сказавши — бояв ся пан-отця.

Його товариш — старий балакун, сільський вартівник — поглянув боком на пан-отця і обізвав ся:

— Що ми мали робити, пан-отчику? Двірника не було в дома, щоб в його порадитись

вїїхав у місто, а що до вас нам найблише, то й поступили до вас за доброю порадою. Се не наш чоловік, пан-отчику, се чужий. Нїяк першого лїпшого чужого, та ще і в хоробі, в хату зятягати. Біду може зятягнути. Ми йшли оба до лїса, я тай *отсей*... і видимо не далеко саду чорної Магдалини... саме близько готаря лежить чоловік. Приступаємо... дивимо ся... се *не* з нашого села.

— І не з сусїднього! — закинув молодий.

— І не з сусїднього! — повторив старий. Вмісто кучми в него капелюх на голові соломяний, а вмісто сердака або кожуха — полотнянка.

— З *Іалїїї*! — закинув, як перше, сухо молодий.

— Таки так, кажу.

— Може, замерз! — каже *отсей*. Або заслаб кажу я — тай і гримнув.

— Або упив ся, або упив ся! — кликнув роздразненим голосом пан-отець, опинившись, щоб відітхнути, бо як раз знімалась дорога горбом між полями.

Оба селяни розсміяли ся.

— Може хотїв зігрїти ся! — закинув старший, тай збігла горівка в ноги і звалила.

По хвили довшого мовчання поспитав пан-отець:

— А далеко ще там до нього?

— Та вїби не далеко. Недалеко Магдалининої хати, коло її городця, недалеко *готаря*...

— Котрої Магдалини?

— Та-же *чорної*, пан-отчику, *чорної*...

— Ага... ага!!... — обїзвав ся пан-отець протяжно, *чорної*... — і замовк.

Аж надто добре він її знав. Тринадцять разів вступав в її хату. *Тринадцятеро* дітей поховала вона, та Магдалена.

Вона вже тепер за себе і за свого чоловіка гарує, бо йому і ноги й руки гет покривило, — почав оповідати старий вартівник.

— Від чого покривило? — спитав пан-отець.

— Або може знати... Кудись ходив на роботу, і відколи вернув — два роки буде тому на Миколая, то все лежить, тай лежить... і руки й ноги йому покривило. Має вона добру партику на сім світі. — Не дай, Боже, нікому таке. Ще й діти вмирають. Отсе остатне що ще держить ся її — тай то вже так як би не її вже було. Лише очима світить. Худе... жовте, і день і ніч кахукає тай кахукає. — Біда!

— Ов!... — кликнув пан-отець — і знов на хвилину пристанув. Потім додав відітхнувши: до неї ще далеко. Десь забудували ся від села, як від ворогів. — То... кажеш... її мала слабує?

— Слабує. Вже що вона не робить, — куди й не ходить по ліки, а дитина все не така, як другі діти. До святаго Івана чудотворного Сучавського на прощу водила. Мабуть не виросте їй й отся дитина.

— Та коли так, то певне що не виросте. — Але вона чемна жінка: на боже не забуває. Дає на служби... і добра робітниця. Коли не пішлем по неї — вона зразу з'явить ся. На все має час.

— Чемна жінка, що правда, — притакнули чоловіки, — лиш то одно, що щастя не має. Діти повиростають, із найгіршої біди повидовбують ся, а потім акурат як би хто свиснув на них — вони їдуть. Вона вже така збіджена з гризоти і з ви-

датків, що чим раз то більше чорніє. Не дурно й прозвали її *чорною*. — Лиш хрестить тай хоронить, хрестить тай хоронить. — Не знаю, як її земля носить; яка у неї душа з жалю. А пальці її так само покривило, як чоловікови, лише їй з роботи. Смерть і слабість у хаті все повижирали. Як би не та дитина, що сьвітить у хаті очима, вона пішла би сама в землю, а так дитина, тай робота — держить її при собі. Така її вже партика на сьмітї.

— Але бо й партика! — аж заспівав молодий товариш. І знов хвиля мовчанки підчас якої чуло ся лише сапане пан-отця і стукане кованої палиці по замерзлій дорозї.

— Що то у декого змалку нема долї, як от хоч би й у Магдалени! — потягнув знов на своє старий. А дивить, сиротою лишило ся: в найми пішло, як лиш лавити почало. А відтак як віддала ся, запосїла ся смерть на дїти, потім чоловікови руки й ноги покривило, тай не знати чому? Чому воно так? *Бідна* — тай годї. А кажуть: дїти в неї такі розумні, як старі. Все, каже, „знають“.

— Бо вмирати мають! — закинув молодий сухо. Спитайте у якої жінки, в котрої померла дитина, — яка вона була за життя? І послухайте, що вам розкаже. Таке й таке було — і се знало і *то* знало, і *то* видїло і *то* чуло... а наш чоловік і постарїєть ся і змарнуєть ся, а такого всього таки не знає!

— Сила божа! — відповів побожно вартівник.

— Ану-но, ще не видко Магдалениної хати? — кликнув нараз по-зад бесїдуючих пан-отець, якого почала мандрівка нетерпеливити.

— Видко, вже видко!! — поспішили сповістити гзди. І справдї, з під лїса, мов грибок,

показала ся солом'яна, по часті снігом перевалена стріха малої хатини.

— Ну прецінь добили ся!!

— Хата Магдалени дивить ся лицем у ліс — сказав молодший.

— Бо люта, що за плечима чигає вже чуже село, — відповів старший. За її же городцем уже готар. Отсе простягаєть ся сусідня толока. — Її хата саме на роздорожі стоїть. Слухає, як вовки лісом виють і фортуна нічу гуляє. Аби ви знали — додав об'яснюючи — що тому в неї й стілько недолі. Се, кажуть, щастє обнимає того, хто на готари сидить. Воно тягнеть ся або в одну сторону, або в другу, а хто на готари стає, тому нічого не дістаєть ся. Але, дивить ся, вже видео бідолаху, що лежить. Слава Богу на місце добили ся, а тоб то пан-отець далі йти не захотіли...

Станули на місци.

В округ тишина і лиш гудіння лісом... Темний великан дише ледовим холодом і стоїть як мур неповоружно. По при нього біжить вузенька сільська дорога, а край дороги „лицем звернена до нього“ хата Магдалени. — За хатою мізерний садок, що опираєть ся о толоку вже чужого села.

Але в тій хвилі хата „Магдалени“ нікого не займає. Вона від трьох мандрівників іще добрих двіста кроків віддалена.

Вся увага людей звернена на чужинця, що лежить у білій пелотнянці край дороги під лісом і не ворухаєть ся... Лице у нього з болю викривлене, жовте, ніби задеревіло. Пальці стиснені.

Сумний вид.

— Господи Ісусе Христе! — кликнув молодший, перехрестившись.

— Йому вже душа на плечах! — сказав другий.

— Ану мой, потермоси, аби знати чи живий чи ні... — розказав нетерпливо панотець.

Він, зобачивши чужинця, все зрозумів: убогий селянин мандрівник занедужав у дорозі і як раз тут повалив ся. Мізерна одіж, з'ужита торбина при боці, худе як віск лице роз'яснило йому все.

— Рушаєть ся?

Несміливою рукою обмацював старший ґазда чужинця, і доглянув: „живий“! — кликнув — рушаєть ся...

Хвилина напруженого мовчання.

Пан-отець задумав ся, а чоловіки мовчали. Оглядали цікавим оком нещасного, як лежав і ледви чутно стогнав. Незвичайно було.

Звідки йшов?... Хто він?... Ані старий він, ані молодий... з роботи може якої вертав. Руки в нього дьохтем помарані, неначе дьохтем гандлював. От що нещасного в дорозі постигло... Нараз постукав пан-отець нетерпливо палицею не промовивши ні словечка. ґазди поглянули допитливо на нього, а відтак старший знов зігнув ся.

— Живий він, живий, пан-отчику — впевнив як передше. Але до смерти йому вже не далеко. Губи посиніли... Що тут робити?

— Що робити?

— Сьвічку принести, аби без сьвічки не вмер! — додав поважно молодший.

— Дурню! — залаяв пан-отець. Відтак викривив старечі уста погірдливо.

— Плентають ся кудись! — процідив, — блудять сьвітом, марнують ся, а на остатку спадають тягарем на других. — Хто возьме його на себе? Хто справить похорон? Хто понесе всі видатки? Чоловіки витріщили ся з переляком на його і змовкли.

Очи пан-отця засіяли недобрим блеском; біла довга борода його задріжала... він нагнув плечі ще більше, як звичайно, і, піднявши руку високо в гору, указав довгою палицею на пусту зав'язну толоку сусіднього села.

— *За готар* — прошептав зимним, хитростею переповненим голосом. *Затягніть його за готар...* Сусіднє село нехай собі з ним голову бє... — І відвернувшись роздражненим рухом від усіх, потюпавав квапною ходою білою дорогою назад.

Люди остановились.

Не промовивши ні словечка, стояли добру хвилину з нерішучим видом; відтак схаменув ся старший:

— Понесем? — спитав.

— Ні! — відповів молодший; — не на моїй землі лежить.

— І на моїй ні — раз; а по друге — хто його знає, що він за оден?...

* * *

О тій самій порі чорна Магдалена сидить у своїй хатині і пряде. Від часу до часу спиняєть ся її великий журливий погляд на тринадцятилітній дитині, що — лиш у сорочині... сидить на печі, дре піре й перериває глибоку тишину довгим кашлем. Чоловік на постелі, звернений лицем до стіни, лежить мовчки.

Від довшого часу вие собака в буді коло малої стайні, де знаходить ся їх одиноке богацтво, корова, — і не може успокоїти ся.

— Вие, як би вовків зачула... — обізвав ся немощний з постелі, перериваючи глибоку тишину, і з голосом, неначе б присутні мали те саме на душі, що він.

— Іди, жінко, глянь, як держить вона голову. Коли в гору, то перед вовками, що деє їх зачуває, а коли в діл — то смерть.

Жінка поглянула на нього, відтак повела очима на дитину. — Вона не сподіваєть ся смерти. Хоч дитина в неї хора, хоч день і ніч кахує, а вона смерти не сподіваєть ся. Господи Ісусе Христе, як би воно їм згнуло!

Вона поставила роботу на бік і встала. Висока, чорна, худа постать була покірно склониена, неначе відчувала на собі якісь провни цілого ряду поколінь і просила прощення. Прекрасна була вона колись.

Колись її чорне як шовк волосе листіло ся по молодих плечах і грудях; смагляве лагідне лице віддавало молодостю, а очі — чудові, прекрасні ті чорні зорі — горіли огнем сили й надії. Тепер також горіли вони, але огнем негасаючого жалю.

— Мамцю, і я піду з вами на двір! — кликнуло дівчатко живо з печі. Воно підвело головку і засьвітло очима на матір, тими самими чорними зірками, що горіли і в лицю її матери.

— Чого, донцю? — спитала лагідно мати. Нема чого. Бачиш, яка студінь. Вітер стисне тобі груди і станеш гірше кашляти. — Сама піду. Мені треба ще й по сіль у село забігти. Нема соли і сьвітла. Ти сиди тай пильнуй тата й хату. Я піду сама тай зараз верну; слухай, донцю...

Вона закинула довгий чорний сердак на плечі і обвивши стараннійше білим рушником голову і темне обличчя, — вийшла з хати.

Біля стайні заглянула за собакою, що на її вид успокоїла ся; відтак подала ся на лісну дорогу в село.

Ледви що відбігла кілька сот кроків від хати, як уже й опивила ся: напіткнула на нещасного чужинця, і з остраху аж у голос скричала. Але

тут же опинила ся. Оден погляд на одіж його і схуділе пожовкле обличчя — і, неначе недавно пан-отець, угадала вона тепер положене чужинця.

Ріжні думки заграли роєм в її голові. Хто він? Відки ішов? Що йому було? З голоду упав? Зслаб? — А потім: неживий? *Цілком* неживий.

А відтак заволоділо нею одно почуте, що наплило могутчою фалею на її душу і наказувало лиш одне: до хати забрати нещасного. Як найборше до хати. Про дальше вона не думала. Зігнула ся низько над ним, впиваючи ся в нього своїми великими зжуреними очима, здержуючи при тім віддих. Не міг іще бути мертвий... Господь великий.

Відтак скривив гіркий усьміх її уста. Йому в грудях влекотало, як у кітлі...

Оглянула ся з розпукою округ себе. Не з'явить ся яка людська душа, щоб прибула їй сюди на поміч?... Хотіла його до своєї хати затигнути; як найборше. Вже вечір зближав ся, мороз тиснув, а він уже гасне... вже деревіє...

Нічого не побачила. В округи тишина, тут ліс, темний, понурий, а там завіяні поля і толока.. о Господи, ратуй!!

— Вуйку... татку... заблагала з неописаною щирістю в голосі — здійміть ся. Я вас хочу до хати забрати. До теплої хати, татку, і теплої стравці подам. Лише трошечки... трошечки здійміть ся... здійміть ся, татку!!

Вона старала ся піднести хорого і нести сама, але не здолала. Він тяжкою колодою важив в її руках і мов до місця приковував.

Знов оглянула ся вона.

Великі її чорні очі влили ся далеко в сільську дорогу і благали розпучливо: спішіть на поміч, люде! — нещасний гине, приходіть ратувати. Приходіть, бійте ся Бога! Лише одробина ще якої иншої сили — і вона затигне його в хату.

Вона взяла би з заду за плечі під рамена, а хто небудь инший за ноги і затаскали би в хату. Лише одробина! Він віджине... заговорить і все буде добре... Спішіть, приходіть, люде добрі!... І знов оглянула ся, і знов: хорого волікти по землі що вже й так зі сьвітом прощав ся — годї. Гріх! Доволї горя, що чужинцем гинув на дорозі, мов звірюка...

Нараз заворушило ся щось не далеко її хати біле на снігу. Заворушило ся, відтак збільшило ся і метнуло ся прямісько до неї. Розпростерло рученята мов у полетї — гнало як раз проти неї. Мамцю... мамцю!... я за вами! Вона зойкнула, — її дитина, мов той ангел, так злетіла. А потім із наглого переляку аж задеревіла... Дитина в сорочинці і лиш хустку закинуло на голову. Вона же в неї одинока...

— Біжи назад у хату і загорнись! — скричала.

Але мале не слухало. Бігло прямо до неї і вже опинило ся біля неї...

З дитиною потаскала хорого в хату і на своїй постелі уложила.

* * *

Три дни пізнійше йшла з ранка горетка людей з сусіднього села далекою пустою толокою на ярмарок.

— Тай так... — сказав оден чоловік, коли зблизили ся вже до готаря, не далеко хати Магдалени. У Магдалени був знов похорон.

— Що ви кажете, бадіко? похорон? — кликнула одна жінка. — Дитину поховала?

— Ні, тепер не дитину.

— А хибаж чоловіка?

— Чоловіка.

— Господи Ісусе Христе, вже й чоловіка?

— Та де вже чоловіка!! — вона чужого спрятала. Ви не чули?

— Та де вже чула? Що чула?... Що там, бадіко?

— Е!! — аж заспівав чоловік і засунув шапку на бік. То бануйте, як би були чули, то були би забігли до Магдалени на поминки, а так утратили. А поминки були в неї не аби які. Так красно поховала бідного... та такі поминки справила — що ей де! Нічого не жалувала.

— Та якого чужого?... Що за чужого?... кажіть, бадіко, та же я, дивіть, нічого не чула...

— Ну, коли не чули, то й ваша шкода, — була спокійна відповідь. — Вибігла вона з хати, аби — кажуть — поглянути, чи собака, що заєдно вила коло хати, держала голову в діл, чи в гору. А собака, як побачила її, забігла в буду. Так як би не хотіла, аби газдиня бачила, що вона заповідає її хаті похорон. Відтак подала ся вона іще в село, аби внести сьвітла й соли в хату, бо акурат вийшло й сьвітло і сіль, тай надібала таки недалеко своєї хати на дорозі якогось чужого розболілого чоловіка, що вже геть мав душу свою на відході. Тай забрала нуждаря до себе в хату. Доглядала його — кажуть — як рідного тата свого. Доглядала, огривала, годувала, — а він до неї ані слова. Лиш стогнав тай стогнав. А відтак як понав третьої ночі в сон... від опівночі кажуть, — то вже й не пробудив ся більше. Переїхав на тамтой сьвіт.

— Ей Боже!...

— Тай так.

— І не сказав як називаєть ся?

— Ні.

— Ані звідки йшов?

— Ні.

— Ані куди йшов?

— Нічого не казав. Як на помацки умер. І сліду одного, словечком одним по собі не лишив. Гадайте раз!

Жінка аж заспівала з зачудовання. Відтак зітхнула і перехрестила ся. Аж страшно мати такого чоловіка в хаті! — додала заляканим голосом. Най Господь Бог боронить. Я умерлаб зі страху. — Хто знав що се за один був? Що в нього на душі було? по людях різне ходить, і добре й лихе. Ні — додала вона живо.

— Я була би таки і в хату не брала. Деж уже так — чужого! з дороги. Раз що з дороги!...

— Ну, — відповів чоловік, — а вона, дивіть, узяла, тай справила йому похорон, тай справила йому поминки... тай на службу за чужу душу дала, тай і попа сама заплатила. Яка бідна — а заплатила. Остатній коцик, кажуть, до Жида віднесла, і пан-отцеви за похорон заплатила! — Кажуть, тепер по тім похороні в її хаті, мов в улию, порожно стало. В неї не було і так багато, а тепер що й було — пішло за умерцем...

— Боже!!

Мовчанка.

* * *

Коли вечером вертали — зустрінула їх недалеко хати чорної Магдалени одна жінка і сама задержала.

— Люде добрі! — сказала, — хоч ви незнайомі, а не минайте, не помоливши ся, Магдалениної хати. Ідїть, вступіт до неї, тай зговоріть *отченашом* за душу помершу. Магдаленина Настунька вже покійна. В саме полудне сьогодні перенесла ся... Люди поставали, ніби скаменїлі.

— Що ви кажете, жінко?

— Сьогодні в полудне. Ще оногді... таки з раз по похороні кинуло її в горячку, а відтак

мучило, мучило, аж Бог сьвятий не змилював ся над нею.

Люде забідкали ся, а одна жінка аж руки заломила.

— Най Бог боронить. Се вже остатне в неї було. — Як би ви були виділи, як та жінка заводила, що та жінка доказувала! — Ви би... оповідачка перервала і сплакала. — Як кров червона — такий був у неї жаль. Дуріла — головою до стіни біла, кричала. Чоловікови не то що, а волосє дубом на голові ставало. — А її чоловік поволік ся мовчки до стайні і доси там лежить. — Адже тепер уже всьому кінець.. Так закінчила жінка свою оповістку і побігла квапно дальше.

Ярмаркові занімили.

Ішли вони не промовляючи ні одним словом одно до другого. В хату Магдалени не вступали. В них неначе відвагу відобрало. Одно по другім міряло хату і малі, сьвітлом переповнені, віконця, боязко цікавим оком, і пішли далі.

— Завтра піду! — подумало кожде з окрема. Аж по довгій, тяжкій хвилі мовчання обізвав ся оден. Се був найстарший з гурту і білоголовий.

— Я вам кажу, люде, що отсе з Магдаленою щось є, сказав він. Я її не від сььогодні знаю, а з малку знаю. Я вам кажу, вона кривавить ся *за гріхи*. І не думайте, що за свої гріхи. Анї не гадайте, що за гріхи тата або мамі. Ні. Так як воно в неї показуєть ся, то воно волічеть ся вже від віків давних, яких анї ми, анї вона не памятає. За *гріхи других*. Тай знайте: вона вже з малку воліче той тягар. А з малку тому, що від мамі перебрала. Мама не була тутейша, і як куря, таке мале покинула.

Слухачі зітхнули не промовивши ні слова.

— І все так виходить — толкував білоголовий далі, що в неї все інакше, як у других. А дивіть! Навіть десь хату поставила під лісом,

окремо від людей, як би до нашого гурту не належала. Сама на готари. А чоловікови бідному, що за нею взяв ся, — а він добрий чоловік і розумний, — знаєте, що на старість із руками й ногами зайшло. Покривило. Тай навіть — дивіть — таке, як отся біда з чужим, їй у пайку припало. — Як раз коло її хати мусів він звалити ся. Як раз вона мусіла з хати вийти і його подибати. Акурат — вона: мусіла вона його в хату дістати...

— Най Господь боронить!

Знов мовчанка. Сям разом побожна... покірна, боязною переповнена, мовчанка.

— Але чим вона тепер похорон справить, дїду? — спитала знайома вже жінка, — коли все що було в її хатї, як кажуть: за „чужим“ пішло? — Пан-отець даром не сховають!

— Продасть корівку! — відповів білоголовий.

— На що корівку продавати, коли вона й без грошей удасть! — обізвав ся оден чоловік, що доси цілком мовчки заховував ся.

— Та як уже без грошей?

— Та так. Відробить. Люде зкинуть ся... пан-отець почекає... а прийде весна — вона відробить. Їй не першина дитину ховати, не бійте ся!

Жінка окинула його недобрим поглядом...

— Не добре угадали ви се, бадїко, що так кажете! — відповіла вона. — Вже по тій дитинї Магдалена не стане по полях сапати! Вже коли була в неї сила і міць, то була, — але по чотирнацятій вже скінчила ся. Дитиною жила і дихала вона, — а тепер уже все скінчилось...

— Якось поховають покійне, не журіть ся! — відказав чоловік із легким глумом. Хоч у неї хата по вмерці як „вулий“ порожня, а дитину якось поховають...

Вітер зірвав ся з пустої толоки диким рухом і заграв широкою струєю. Куди б не простягалась рівнина... гонив він шаленим летом до неї і все одно розносив :

„*За готар!*... „*За готар!*“...

Чернівці, в серпни 1902 р.

Мої лілії.

Поезії в прозі.

Пустині дайте мені.

Далекої, широкої пустині з пекучим сонцем...
без гуку і життя — нехай я плачу.

Там я не стріну нічиїх очей. Ні очей матері
з віщим серцем... ні батькових, готових усе до
бою за щастя дитини своєї... ні очей бруталної,
буденної, цікавої юрби — нікого не стріну.

Зарюю облича в запеклу землю, і буду її
освіжувати своїми сльозами, доки стануть і затоп-
лять жаль мій смертельний і мене. А сонце буде
їх усе пити й пити... жадібне сонце болю...

* * *

Довіря?

Се маленька дитина зі щирими, невинними
очима, що набравши думок і почувань у подолок,
біжить до того, хто кличе її до себе.

Не гамує слів своїх. Сьмієть ся і плаче
просто — воно иншого не знає; се властивість
його істновання, краса його ціла і богацтво!

І жде.

Великі очі його з вірою... не прочуваючи горя, дивлять ся просто в лице того, хто його кличе. Жадібно жде. Не знає чого. Може щастя якого. Або чого иншого, такого гарного і сьвятого, як його душа, переповнена правдивими перлами...

Але ні.

Ось здійсмаєть ся сильна рука розчарована і падає тяжким каменем на ясну головку його... його, що не знало иншого почутя, як прямости і правди і віра в почування свої соняшні.

* * *

Є трояка любов.

Та, що годуєть ся ласощами, що годуєть ся поцілунками, і та, що поважна, як смерть, годує сама себе і других. Вона годує себе і слезами, і горем, і сумом і самотністю, а поза гробом золотою тінею памяти — споминами про її сьвяту, нестерельну силу.

* * *

Самотність — убога?

Хто се докаже?

А от послухайте, яка хмара сліз здійсмаєть ся з неї і гуляє! а рук білих, мармурових яка безліч, що перетинає її простір у судорогах болю, а мрій роздертих серпанки, що колишуть ся туди і назад, туди і назад, а думок рої, що напливають у неї брутальною силою, оббиваючи себе немилосерно, щоб кудись добігти борше і борше...

Куди?

Господи великий — куди?

* * *

Слухайте.

Зачиніть двері, збийтесь у гурток, запріть у собі віддих і слухайте.

Серна біжить лісом.

Зеленим, веселим, буйним, розкішним лісом і шукає чогось.

Біжить. Квітки під ногами ломить, угинає. Шелестить листя дерев, шепче щось. Колишеться ледви помітно поважне галузе старої лісної деревини.

Аж ось вона стала.

Чи вже добігла? Не знає.

Думає, що добігла. В різні боки нею видало. Високими, свавільними скоками гнала в перед, а тепер зупинила ся.

Її очі відкрили ся широко.

Жде так непорушно, аж тремтить.

Що се? Набій пішов лісом.

Нечутно починає щось ломити ся, щось валити ся, і все на неї, все на неї. Її широко відкриті очі побачили відразу — чого не бачили доси... а її уха почули — чого не чули доси. Тихий ліс заповнив ся таким — чого не знала доси, а з неї самої побігла кров.

Тому мусіла зеленим лісом гнати.

Слухайте.

Думи стари́ка.

I.

Дітоньки!

Ви на мене не зважаєте, а я вас заєдно бачу. Я остав ся межи вами, як одинокий дуб старезний у молодім ліску, і бачу всі його вершки, бачу рухи його в бурі, і тонкі зворушення в погідних хвилях.

Кажу: подвійно бачу вас. — Що перед вами діється, що з вами діється, ба, і що позад вас діється.

Я прикований до крісла довголітною недугою, і одинокою моєю чинністю є, бачити вас, думати про вас. Про вашу минувшину, теперішність і будуччину. Глядіти на розвій ваш, і на наслідки вашого розвою.

Ви, сім синів моїх, — (біблійне число) і доньки три — що давно увійшли в жите — саме тепер у посередині житя. Але сімох із вас я пережив. Тут пережив. Та там, де ми раз усі стрінемо ся, я вас завсїди маю. Тому коли говорю до вас, я маю вас усіх на думці.

Дітоньки!

Ви на мене не зважаєте, а я вас заєдно бачу. Правда, від недавна лиш одними своїми

очима, але ще до недавна і очима матері вашої. У двійці робили ми спостереження свої над вами і вашим розвоєм, і радувались і ридали над вами.

Мати ваша була немов постать зі св. письма, з душею чистою, як та Марія, сестра Марти, про яку сказав Христос, що вибрала „ліпшу половину“ прислухуючись його святим наукам; а заразом із руками Марти, що ніколи спочинку не знала, і від ранку до вечера побивалась за працею в домовстві. Як білий цвіт без плями, який я вибрав із корінем з дому родичів її і пересадив у свій город, закинений гострим камінем, і який своїми руками спорядила, щоб колись ви, дітоньки мої, мали вільні дороги росту і розвивати ся — такою була вона. Ніжна і енергічна. Добра і невмолима, лагідна і строга і мудра, як той вуж.

Ви росли.

Зразу як цвіти, доглядані нами, потім як птахи; відтак ґрупували ся в малі громадки на власну вже руку. — А ми все гляділи за вами і бачили, як ви розвивали ся і як заживали.

Не кажіть, дітоньки, що старість нічого не бачить і не годна молодіжи розуміти! Що вона духом лиш у минувшині, а для теперішности заховала байдужність і для будуччини без зрозуміння!...

Дітоньки! — не лиш свій рід заховувати повинна людина, але і в гору росту. Се мали ми на меті виховуючи вас.

Вас, синів наших сїм, і доньок три.

І в кожде з вас вщиплювали ми почуте національності своєї — а там різьбили і витесували характери ваші. Задумували виробити з вас моделі, що мали стати взірцем для вашого потомства. Се була найтрудніша часть житєвої праці нашої, і найштучнійша. Виховуючи вас, покидались ми самі з вами раз у діти, раз

у філософів, раз в артисти, а іноді у взірці святих і мучеників. Ваші наслідники мали стати ліпшими. Те, чого вам не доставало, мало бути в них довершене, вами і товаришками вашими життєвими, що мали мати вже відповідний ступінь культури вашої. —

Ми ще „біблійні“ були і первісні.

Корились святим, лякалися гніву божого, вірили в чудеса, в судьбу — душі наші були дитинні, іноді наївні до сьмішности. Ми знали лиш письма святи... а ви вже більше пізнали...

Дітоньки!

Ви на мене не зважаєте, а я вас заедно бачу. Без науки, без артизму, без новожитного кольориту, новожитної філософії — лиш просто очима своїми „природними“, що вивчили ся крізь безчисленні літа розрізняти всі обяви і відтінки людської вдачі й життя.

Починаю від тебе, найстарший мій сину. Сину мій первородний! Хочу тобі лиш кілька словець сказати, а при тім і твою матір згадати.

Вона вже жила тобою і дрожала за тебе, закрити ще світ божий побачив.

Матірні почування зрозуміє лиш одна мати на світі, то й що тобі про неї багато иньшого говорити?

Здаєть ся — не було під сонічком красшої дитини на світі над тебе. Так говорила вона мені заедно. А одного разу, коли ти дрібною хлопчиною вибіг із хати на улицу, а вона за тобою в такій самій пустоті, щоб спіймати тебе, і разом стати там на широкій дорозі твоїм ангелом хранителем — надїхав оден незнайомий вельможа дорогою чвіркою, а ти проти него пігнав.

Вона скричала, як божевільна — а чвіреа зупинила ся. Пан висів із карити і взяв тебе на руки. Він глядів із зачудованем хвилю в твоє личко, погідні як небо очинята, а вона

на пів закаменіла з остраху з місця не рушала ся.

Тоді вельможа привів тебе до неї і так сказав: „Не знаю, хто ви є, жінко. Але колиб я мав таку дитину, я був би гордий як цар. Та я жебрак. Одніська моя дитина померла. Вихуйте собі його на славу“...

І поїхав.

І ми хотіли собі тебе на славу виховати.

Між вами всіма я був собі як „цар“. Строгий — але здаєть ся і добрий. Мав ухо й очи для всіх, і для кожного з окрема. Мав руку, що надгороджувала, і мав руку, що карала. А головою працював день і ніч. І все лиш будучину бачив.

Закроював виховане ваше на будучину, лагодив уми ваші на будучність — ви-ж „кандидати на людей...“ говорив я іноді усміхаючись, „на моделі для колишніх правнуків своїх. Типи народа свого!“

Все на будучність. — Думаєте, дітоньки мої, лиш для себе самих?... О ні! для вітчизни вашої і для народу вашого. Для того нещасного народа, що все долі править, і доправити ся не годен...

Молодим хлопчиною ти вже музиком став. Десь за домом на власну руку вивчив ся. Ми були убогі... Вас ставало більше і більше... ми з напруженем усіх сил працювали... ми для вас жили — як кажу, щоби колись ви могли для других жити. Ви працювали для себе дрібними діточими силами, а ми трудились дозрілими невтомими свідомими силами. Чи унаслідив ти, сину, по родичах своїх наклін, стреміти до добра і до всего, що ліпше й тонше, зрікатись користий, вигоди і безжурности в хосен прикмет шляхотних і ідей благородних?... Я гадаю, що так.

Тому боров ся ти, аж не доборов ся до мети. Ти перестав бути кандидатом на чоловіка,

а став поважним, шляхотним спокійним мужчиною. Доборов ся й хліба — але се побічна річ. — Мені про твоє психічне жите розходить ся.

З інструментом під пахою, хотів ти сьвіт здобути... Звуки музики тобою кермували, великі, сьвяті.

Чим ти хотів стати в музиці, сину?... Реформатором нашої народньої музики, звернути увагу інших народів на нашу велику вроджену музикальність і богацтво мелодий наших?... Сину!! я скричав би з болю в голос, що по всій нашій спільній борбі, по всіх моїх надіях от що з тебе стало ся! —

Я тебе бачу, як ти колись молодцем дивиш ся мені в очи, ясно й любо, усьміхаєш ся з очима повних дум і мрій і говориш про „будуччину“, як батько твій говорив. — А тепер повторю лиш свої попередні слова: „Дітоньки!“ Ви на мене не зважаєте, а я вас заєдно бачу...

Я бачив тебе коли ти перестав мене бачити, а жите живе, що пре і рве до акції, не дає супокою і жене до цілий, заключень, довершень, тебе поривало. — Ти не мав часу глядіти за мною, але я за тобою глядів. І бачив. Жінка підійшла до тебе...

Сину! — кілька очей в неї було? Кілько уст?... А голов мала сїм і тіло прекрасне. А ти мав лише двое очей і слабе тіло мужчини...

Сину мій! ти ніколи голодом і холодом не млєш. Ти безжурно вступаєш у свою гарну хатину, і око твоє спочиває ласкаво на лискучих від чистоти предметах у хаті — то на часок заспокоюєш потреби свого тіла — але, сину, ти мій — чому твоя сврипка мовчить? Чому уснула в чорній домовинці, струни потріскали на ній, а смичкове волося розвязало ся? Чому стїни дому твого не чують доброго слова про сусїда твого,

не пролетить ніколи питане про долю народа твого, не дзвенить слово твоєї рідної мови в хаті, а дух несамолюбної доброти, дух внутрішнього життя і ніжної краси й ідей благородних стоїть зі спущеними в діл очима, а крила його опали безнадійно до долу?...

І ти вдоволений, сину. Сину мій... ти вдоволений й!!

Я кинув би ся хрестом до ніг твоїх і благав: Чи душа твоя колишня, богата і чутлива на людське горе, ідеальна, повна зрозуміння для житєвих зворушень — осліпла?...

Наколи осліпла.. то... Господи Ісусе Христе, злічи її...

Але Месія не ступає вже землею. Вже годі діткнутись його дорогої сьвятої одіжі, щоб ізцілитись, а мусить душу з мертвоти брат братови будити...

Сину мій!... Я, твій білоголовий отець, лежу хрестом перед тобою і кличу: Сину... пробудись! — се не може бути правдою, що душа твоя прекрасна завмерла і сїм голов, і сїм уст, і сїм очей випили життя і сьвідомість із неї...

— — — — —
То може очі мої старі осліпли і не довиджують добре. Може то й вони туманять мене і шепчуть, що і внуки мої, а твої діти здвигають байдужно рамена до пісень діда і прадіда свого і казок їх про правду і неправду не хочять знати, а ще менше віщування про будучність! Що їх душі мов ті деревця молоді, зігнені рукою невидимою якоюсь у бік, кривлять ся вершком радо до землі, неначеб небес над собою не бачили і всякої висоти уникали! Тому в них не розвинеть ся ніколи пишна корона на головках і над їх вершком орел пролітати не буде...

Може я помиляюсь, сину мій, може я осліп, але коли я осліп, то не осліпла душа моя, що

одна тебе добре знала і знати буде, коли і всі забудуть, який ти був. Мій біль за тобою червоний як кров.

Ти потонув.

Я молюсь за помершу душу твою...

II.

Доню моя!

Отець і мати казали: не виходь за отсего чоловіка замож. На нїм смерть своє пятно витиснула і жде лиш свого часу, щоб його з собою взяти.

А ти відповіла рішучо і спокійно:

Нехай би я з ним лиш один рік жила — а покинути його не покину. Я ж його люблю!

Чудо вложила в своє слово... — Вийшла за нього. Господь був ласкав, що дарував йому пять років життя. Значить — пять разів стілько, як ти сподівала ся. Потім прийшов речинець і смерть ставила ся. Мовчки, без багатьох оповічень і він пішов із нею.

Мені остав ся в памяти твій божевільний крик, як він покинув тебе. Ти кричала так страшно, що він мусів тебе ще духом чути; і певно; бо й як-жеж міг би був тебе відвідувати? Ти говорила мені опісля, що заєдно чуєш його поодинокими хвилями в хаті коло себе..

Я тобі кажу: твоя душа збільшила ся з терпіння і тому то чула його.

Чисте й гармонійне було ваше життя і хоч ви на мене не зважали, дітоньки мої, а я вас заєдно бачив...

До однакового степеня були уми ваші виплекані, до однакового степеня внутрішня краса в вас розвинена — до однакового тону настрова.

А потім: Ви держались якимось чудним інстинктом якогось тайного правила, яке можна приміром уложити в такі слова: Ви все утримували, що треба ще щось учинити, щоб и любити одно одного взаїмно, щоби себе взаїмно здобути, себе взаїмно заслужити. Ви не уважали себе одруженими, не думали, що „здобули“ себе вже; що вже одно одного цілком гідне, варта. Ні. Ви оставляли все ще щось між собою до здобуття неосягненого...

Ви знали, що гармонія не може існувати, не може віддихати, наколи між людьми, що хотять із собою гармонійно жити, не останеть ся ще щось таємничого.

Ви ніколи не допускали, щоби отвертість і виrozumілість затирали ся межи вами, але заразом ви завсїди оставляли ще дещо в домістві думок і почувань, що становило, що ви завсїди прагнули взаїмно свого товариства.

Ваші істоти задержали через те ту по часті невьясену „внутрішну красу“, яку звемо словами „привємність, милість;“ бо ви задержали обое непорочний змісл, що ніколи не перестає бажати, щоб подобатись. То бачив я, дітоньки мої. Тепер відбиваєть ся та ваша колишня гармонія в ваших дітях.

Ти остала ся сама з своїми дітьми. Дітоньки! Ви не зважаєте на мене, а я вас заєдно бачу.

Я бачу, як ти осамітнена, заходиш коло своїх менших і дорослих дітей. Я сказав би — глядиш подвійними очима на них. Раз за мужа свого, а раз за себе.

За мужа — щоби в його дуєї бути товаришкою і виховувачкою дітей його, а раз за себе, щоби з твоєї особистости набирали духовного корму і укладу.

Я бачу, як ти з напруженем своїх сил моделюєш ті дрібні істоти, а старшим стараєш ся

потонути цілою душею в нутро, щоб його добре збагнути і його будуччину обчислити. — І я здалека бачу, як їх будуччина укладаєть ся тому, що має за собою цілий ряд минувшостей. І добре робиш, що з надвору набираєш знїжнення і зтоншення, вкладаючи їх в їх нутро, бо воно буде гарне й здорове.

Внуки мої дорогі!

Я виджу вас і люблю вас. Але ви вже не нагадуєте мені мій дитинний вік. Ви чимось доскональші, дозрільші і виразнійші в почуваннях і думках своїх. Чимось більше зложені, але й певнійші свого бутя. — В вас душа збільшена матірю вашою.

Але заразом бачу я віддалене доньки моєї від мене і віддалене ваше від матері вашої! Глядіть за собою і не стратйте з очей те золоте пасмо, що вяже її до мене, а вас до неї — і тим до народа нашого. як стратив його з очей син мій нещасний, через що на личку і в души дітей його зникло пятно народа нашого.

Співайте ті піснї, що я їх дитиною співав, що передав їх матері вашій, а вона передала їх вам, а коли вас доля розкине бугно тут і там... по піснях тих пізнаєте себе, і відживе і мати ваша, і дід і прадїд, і всі приналежні до нас.....

Розумієте?

І що я ще хотїв сказати?...

Не знаю. Може вже й усе сказав. — Але слухайте...

Давно старались люде закони природи відкрити. Тепер старають ся відкрити закони души, а далї... але тут і слїду і памятки про мене не буде — відкривють закони суспільства.

Дїдо замикав і тиснув у собі чутя і бояв ся знїжнення — внуки старають ся загартувати ту не-

сьміливість і указують на найтоншу, найдрібнішу ноту в душі своїй...

Але може воно й добре так. Може тому й збільшаєть ся душа ваша...

Я остав ся як дуб великан у молодім лісі, і бачу як ліс розвиваєть ся, і в що його вершини розвивають ся.

Дітоньки! Ви не зважаєте на мене — а я вас заєдно бачу. Ви так собою занаті, що забули слова божі: „Любити ближнього як себе самого“. Ви любите ближніх лиш через свою особистість. Ваша особистість заслонює вам той широкий горизонт, що його Христос отворив любовю своєю...

Дітоньки!

Я про вас думав, як моя душа до відходу клонила ся.

Кождий, що переходить у вічність, є віщущом...

— — Пасма золотого не губить за собою... щоб не згубили сліду матері вашої, і батька, і діда, і прадіда... а будучність ваша не розібеть ся. — Я її бачу в золотих зарисах, імлюю покриту, бачу, як ваші душі збільшають ся, і як ви... мов ті дрібні мурашки, доходите до неї...

Я молю ся за ті збільшені душі ваші.

* * *

III.

Голубе мій білий!

Ти літаєш у зеленім лісі і місця не маєш. Стрічаєш ся з людьми то тут, то там, а ніде ще не осів, щоб дати білим крилам відпочинок.

Але щоб я сказав, що мені тому душа з жалю за тобою вяне, то не скажу. — Літаєш — бо сильна; літаєш самотна, бо свою самоту собою заповняєш.

Ти наймолодша моя, осталась одна без товариша в життю. — Хто винен?... Ніхто; тобі се було суджене з малку.

Кажуть... нема судьби, все припадкови полишене. Але я тобі кажу, в кого стільки літ очі отворені, які не одну долю переслідчили в її бігу і розвою — що вона є. Та так і є. В характері істнує.

Ти шукала передовсім душі подібної собі, і не найшла. Тут і там дотикалась її своєю душею, але в цілковиту гармонію зіллялись не могла. Тут лежала доля твоя.

Так як бачу тебе — мені здаєть ся, що своєю душею ти тип будуччини. Не силою ума свого, а почуванєм своїм не сучасна ти.

І виджу дальше.

Від способу почування зависить довша або коротша молодість жінки і що колись настане час, в яким та її молодість, ті її „літа ласки“ стануть нараз самі з себе продовжені. Внутрішня краса душі стає чим раз більше тією властивою потугою (і в любові), що бере верх, яку доси в оковах держали. Негарне чоло дівоче не могло доси до недавна дождити иньшого від мужчини, як куді в лоб. А скільки їх є тепер тих негарних, а премудрих головок, що тепер живють і процвітають на підставі внутрішньої душевної своєї краси і добробиту? А багато жінок — самі вадили і довго не допускали мужчин відкривати душу в жінці!

Але не се хотів я сказати. А от що:

Я вже не годен своєю любовю тебе охороняти. Сила зівяла, а чорний ангел жде на мене, і я хочу передати тебе опіці ближніх твоїх.

Братці мої!

Я передаю вам свою наймолодшу самотню дитину під опіку. Незабудьте отєї слова мої, що я її вам полишаю. Опікуйтесь нею так, щоби вона не відчувала, що остала ся сиротою без батька й матері і в неї товариша нема. Опікуйтесь нею без наруги, без жорстокости сучасної і минувшої безсердечности, що в жінці шанувє лиш одну молодість, а душі не бачить; шануйте її тією любовю, про яку розказав нам єв. апостол Іван, що вона:

„Терплива, не зависна, не поступає нескромно, що не гороїжить ся, не честилюбива, що не самолюбна, що не огірчаєть ся, не думає про нічого злого, що не радуєть ся несправедливостю, але тїшить ся правдою. Що зносить усе, вірить усе, надїєть ся всего, терпить усе. Що вона не устає ніколи, наколиби навіть і всі віщування устали..“ — бо й справді, наколиб ви „все добро своє розложили у ніг її, і дали й тіло своє спалити, а не подали їй любови — то все те не помоглоб вам нічого..“

В отєї слова складаю я просьбу свою до вас, братці мої — про опіку над наймолодшою самотною дитиною моею...

Голубе мій білий!

Спинай ся, над чим сила твоя дозволяє тобі.

Не криви душу свою, і не замикай її, щоби остала ся вільною тайною для ближніх твоїх, бо вічною тайною для них остануть ся закони душі тїєї і зворушіня її в широкім зміслі слова, і будеш невідьницею вузких традицій, що обмежують жизнь твою на однім поли, і односторонню матїрю, як сина здобудеш.

Дітоньки!

Ви на мене не зважаєте, а я вас завжди бачу. Як той дуб старезний великан у молодім ліску, так остав ся я між вами і бачу кожний рух ваш і укладаю і формую його в будучність вашу.

Згадуйте предків своїх, щоб історія перед вами не згасла і золотої нитки не згубить...

Молю ся за вас...

Чернівці, 17 марта, 1903.

20-

О п о в і с т к а .

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отсі книжки :

В першій серії :

Ціна в короновій вал.

1. С. Ковалів. Девертир і иньші оповіданя . . .	1'60	К.
2. Іван Франко. Поєми	1'60	”
3. О. Кобилянська. Покора і иньші оповіданя .	1'40	”
4. Гю де Мопасан. Дика пані і иньші оповіданя	1'30	”
5. І. Франко. Подуйка і ин. борисл. оповіданя	1'40	”
6. Н. Кобринська. Дух часу і иньші оповіданя .	1'60	”
7. Кнут Гамсун. Голод, роман	2'20	”
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії	1'60	”
9. С. Ковалів. Громадські промисловці, опов. .	1'60	”
10. Уїлліям Шекспір. Гамлет, принц данський	1'80	”
11. Генрик Понтонпідан. Із хат. Оповіданя . . .	1'40	”
12. Богдан Лепкий. З життя. Оповіданя	1'20	”
13. Гергарт Гаутман. Візник Геншель	1'60	”
14. М. Коцюбинський. В путях шайтана. Оповід.	1'60	”
15. У. Шекспір. Приборкана гоструха	1'40	”
16. Панас Мирний. Дихі люди	1'40	”
17. В. Короленко. Судний день	1'20	”
18. У. Шекспір. Макбет	1'60	”
19. К. Гудков. Урієль Аюста	1'40	”
20. У. Шекспір. Коріюлян	1'80	”
21. М. Янків. В царстві сатани	1'60	”
22. Панас Мирний. Морозенко	0'90	”
23. Леся Мартович. Нечитальник	1'60	”
24. М. Коцюбинський. По людському,	2'00	”
25. В. Оркан. Скапаний сьвіт, драма	1'00	”
26. Василь Стефаник. Дорога, новелі	1'60	”
27. У. Шекспір. Юлій Цезар	1'60	”
28. Л. Толстой. Відроджене, (3 томи)	3'60	”
29. К. Гавлічек-Боровский. Вибір поезий . . .	1'60	”
30. Ф. Заревич. Хлопська дитина	1'80	”
31. І. Франко. Коваль Бассім	1'60	”
32. У. Шекспір. Антоній і Клеопатра	1'80	”
33. Е. Тимченко. Калевала	3'00	”
34. О. Катренко. Пан Природа і ин. оповіданя .	1'40	”
35. У. Шекспір. Багато галасу з нечевлі	1'60	”
36. Іван Франко. Сім казок, новелі	1'40	”
37. Сидір Воробкевич. Над Прутом, поезії . . .	1'60	”
38. Уїлліям Шекспір. Ромео і Джульєта	1'80	”
39. К. Сроковський. Оповіданя	1'40	”
40. А. Кримський. Пальмове гілля, (3'00) . . .	2'00	”
41. О. Кониський. Молодий вік Макс. Одиця . .	2'00	”
42. Гю де Мопасан. Горля і иньші оповіданя . .	1'30	”
43. В. Кравченко. Буденне жите. Оповіданя . .	2'00	”
44. Уїлліям Шекспір. Король Лір	1'80	”
45. Д. Лукіянович. За Кадильну, повість	3'00	”
46. Г. Гайне. Подорож на Гарц	1'20	”
47. І. Франко. Захар Беркут (брош. 1'20) К. опр.	1'60	”

48. У. Шекспір. Міра за міру.	1:40	К.
49. М. Коцюбинський. Поєдинок і ин. опов.	2:00	"
50. О. Стороженко. Марко проклятий, поема	1:40	"
51. С. Ковалів Риболови.	2:00	"
52. Марко Вовчок. Народні оповідання. т. I. (1:60)	2:00	"
53. П. Мирний. Серед степів. Оповідання	3:00	"
54. Е. Ярошинська. Перекинчиги	2:60	"
55. В. Винниченко. Повісти й оповід.	3:00	"
56. Л. Мартович. Хитрий Панько	1:50	"
57. В. Вересаєв. Записки лікаря	3:00	"
58. М. Вовчок Народні оповідання Т. II. (1.60)	2:00	"
59. М. Горький. Мальва і інші опов.	2:50	"
60. М. Дерлиня. Композитор і інші опов.	2:00	"
61. Ю. Заср. Легенди.	2:40	"
62. А. Чехов. Змора і инь. опов.	2:40	"
63. Н. Кобринська. Ядзя і Катруся та инь. опов.	1:80	"
64. Д. Лукіянович. Від кривди, повість	2:00	"
65. А. Чайковський. Оповідання.	2:00	"
66. Марко Вовчок. Народні оповідання т. III.	3:80	"
67—68. І. Левицький. Хмари.	4:80	"
69—70. Е. Золя. Жерміналь	6:00	"
71. О. Маковей. Оповідання	3:00	"
72. І. Франко. На лоні природи.	3:60	"
73. Кароль Кавці. Народність і її початки (0 60)	1:00	"
74. Фр. Енгельс. Людвіг Фаєрбах. (0:50)	0:90	"
75. Фр. Енгельс. Початки родини. (1:50)	1:90	"
76. III. Сеньобод. Австрія в XIX століттю (0:80)	1:20	"
77. В. Будзиновський. Хлопська посілість (2:00)	2:40	"
78. К. Флямарион. Про небо (2:00)	2:40	"
79. М. Драгоманів. Переписка (вичерпано)	1:80	"
80. С. Степняк. Підземна Росія (3:00)	3:40	"
81. Адріян. Аграрний процес у Добростанах (1:00)	1:40	"
82. Г. Тен. Філософія штуки (1:00)	1:40	"
83. Дж. Інґрем. Історія політ. економії	4:00	"
84. Е. Феррієр. Дарвінізм. (1:30)	1:70	"
85. Й. Конрад. Національна економія	2:30	"
86. В. Стефанік. Мое слово, оповідання	4:00	"
87. Ж. Масперо. Старинна історія схід. народів т. I.	2:80	"
88. М. Коцюбинський. У грішний сьвіт. Оповідання	2:00	"
89. О. Кобилянська. До сьвіта. Новелі і нариси	1:80	"

Приготовляють ся до друку або друкують ся:
 І. Франко, Воа Constrictor; Шіпер, Історія Жидів;
 Б. Лепкий, Оповідання; В. Винниченко, Оповідання; Стороженко, Історія середновіч. літератур; Рамбо, Історія французької революції; Карєєв, Філософія історії; Вундт, Проблеми філософії.

Книжки під чч. 73—84 друковані в давній другій серії (Науковій Бібліотеці). Цифри в скобках подані за брошуровані примірники.

